

SZELKE LÁSZLÓ

DOKTORI (PHD) ÉRTEKEZÉS

2012

Szelke László

Titkok, legendák, sorsok

A Gresham- palota története és angolszász kapcsolatai

Témavezető:

M. Kiss Sándor DSc

Intézetvezető egyetemi tanár

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar

Új- és Legújabbkori Történelmi Tanszék

Történelemtudományi Doktori Iskola

Gazdaság-, Régió és Politikatörténelmi Műhely

Piliscsaba, 2012

Tartalom

Előszó	4
A Lipótváros	7
A Nákó-palota	11
Sir Thomas Gresham	19
A Gresham-palota	23
Élet a Gresham-palotában	33
A Gresham-kávéház	35
Nagy Endre és a kabaré születése	40
A Gresham-kör	50
Békeffy László, a nagy játékos	54
A hely szelleme	61
A pusztulás és újjászületés	84
A Sztambulhoz vezető út	88
Angol béke	102
A Sztambulba vezető út	115
A Sztambulból vezető út	130
Utószó	157
Bibliográfia	160
Összefoglaló magyarul	168
Summary in English	169

Előszó

A „Titkok, legendák, sorsok. A Gresham- palota története és angolszász kapcsolatai” című doktori dolgozat - szándéka szerint - egy komplex művelődéstörténeti munka: egyszerre várostörténet, társadalomtörténet, politikatörténet, építészettörténet, kabarétörténet, gazdaságtörténet vagy diplomáciatörténet. A dolgozat Budapest első, tervszerűen felépített városrészének a Lipótvárosnak a kialakításától kezdődően az elmúlt években történt felújításának és luxusszállodaként való hasznosításának időpontjáig követi figyelemmel a szecessziós Gresham- palotának, illetve elődjének a klasszicista Nákó- palotának mint épületnek a történetét. A Gresham- palota építésének és felújításának története mellett azonban vizsgálatának tárgyát képezi a palotához kapcsolódó, az ott lakó, dolgozó, korzózó, vagy a passzázs üzleteiben vásárló embereknek, továbbá a palotában helyet foglaló intézményeknek a bemutatása is. A dolgozat az arisztokrata lakókat, a koalíciós kormányban miniszteri tárcát vállaló Kossuth Ferencet, az ünnepest színészt, Csontos Gyulát, a magyar olajkutatás legendás alakját, Papp Simont, a Projectograph filmgyárba érkező, később a Casablanca rendezéséért Oscar- díjjal kitüntetett Kertész Mihályt, a kávéházban gyülekező bohém művészek, a Gresham- kör asztaltársaságát, a gazdag ékszerészeket és gyarmatáru nagykereskedőket is bemutatja, de egy pillanatra felvillantja a zsúfolt szoba- konyhás kis lakásukban ágyrajáró bérlőket fogadó segédházmester családjának nehéz életét, a kávéházban a közlő lapzárta előtt még késő éjszaka is a kéziratát csiszolató újságíró, a napfelkeltét már munka közben megpillantó utcaseprő, a téli fagyban fuvar reményében várakozó fiákeres, vagy a tikkasztó hőségben dohányt árusító sarki trafikos akakját is.

Jelen dolgozat különös figyelmet szentel a palota életében mindig hangsúlyos angolszász szellemiség bemutatásának, és ennek megfelelően az angolszász kapcsolatok feltérképezésének. A Gresham- palotában székhellyel rendelkező, a magyar diplomácia „második vonalát” működtető Magyar Revíziós Liga volt az egyik központja a második háború alatt a Szövetségesekkel titokban tárgyaló hálózatnak. A dolgozatban megelevenednek a hazájuknak, vagy választott hazájuknak dolgozó újságírók, attachék, hírszerzők és nyomozók mellett az információkkal csupán mint a háborúban a legborsosabb áron továbbadható árucikkkel kereskedő kettős- és hármas- ügynökök is.

A Gresham- palotában működött a budapesti liberális polgárság által kedvelt, a magyar szellemi ellenállás fórumaként is fontos szerepet játszó, Rassay Károly főszerkesztésében megjelenő Esti Kurír című újság, a szintén Rassayhoz köthető polgári liberális párt szabadelvű klubja, vagy az angol titkosszolgálattal is szoros kapcsolatban álló Békeffy László irányította Pódium Kabaré.

A Titkok, legendák, sorsok. A Gresham- palota története és angolszász kapcsolatai című kézirat A Gresham világa című képes olvasókönyv bevezető tanulmányának többszörösen javított és többszöröseire bővített változata. A szerzőtársammal, Mányai Csabával végzett, és egy évtizede lezárt közös munkát az említett, 2003- ban megjelent kötet mellett az Országos Tudományos Diákköri Konferencián 1999- ben elért harmadik, majd két évvel később 2001- ben egy első helyezést, valamint a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének folyóiratában, a Századokban még egyetemi hallgatóként jegyzett, Fejezetek a Gresham- palota történetéből címmel megjelent tanulmányunk igazolta vissza.

A dolgozatban hatalmas mennyiségű anyag feldolgozására került sor, a palota tervrajzainak nyers vonalaitól, a népszámlálási kérdőívek, a cím- és lakjegyzékek vagy a lexikonok száraz adatsoraitól a különböző korokban keletkezett, a tudományos igényű szakirodalom hol szűkszavúbb hol bőbeszédűbb munkáin keresztül, a mindig szubjektív memoáriródalom öngazoló kötetein, a jövővel mit sem törődő, a jelenben és a jelennek élő hírlapirodalom cikkein át a karrierjét vagy a pusztán életét féltő személyek lelki vagy fizikai kényszer hatása alatt született manipulatív kihallgatási jegyzőkönyvekben szereplő retusált tanúvallomásainak anyagáig. Persze a statisztikában is lehet hazudni, és a VKF 2 vagy az ÁVH nyomozóinak is lehet igazat mondani.

Mindvégig arra törekedtem, hogy a fellelhető források feldolgozásával, a források összehasonlító és kritikai elemzésével, a szakirodalom beszédes elhallgatásai, az emlékiratok színes történetei, a hírlapirodalom szenzációhajhász cikkei, a manipulatív ügynökjelentések mögött is mindig megtaláljam a valóságot. Azt, hogy mi történhetett. Az én valóságomat, melyet szigorúan tudományos módszerrel kutattam ugyan, de ez a valóság törvényszerűen szubjektív. Ez az én történetem a Gresham- palota másfél száz esztendejéről.

M. Kiss Sándornak, témavezetőmnek köszönhetően 2008 őszétől a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kara Történelemtudományi Doktori Iskolájának ösztöndíjas doktoranduszaként lehetőségem volt a Gresham- palota titokzatos és varázslatos világával ismét hivatásszerűen foglalkoznom. A szakirodalom, az emlékiratirodalom, és a levéltári források korábban feldolgozott anyagának ismételt áttekintése, valamint az utóbbi időben az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában, Budapest Főváros Levéltárában, a Hadtörténelmi Levéltárban, a Magyar Országos Levéltárban valamint a Politikatörténeti Intézet Levéltárában található anyagok feldolgozása új, izgalmas távlatokat nyitott a további kutatás számára.

Piliscsaba, 2012. október

I. fejezet

A LIPÓTVÁROS

A 19. század elején észak felől a vásárra igyekvő, megrakott szekereknek Pest határában még egy gödrökkel, pocsolyákkal tarkított homokos pusztaságon is keresztül kellett haladniuk, melyet esős időben a nagy sár, szárazság idején pedig a fullasztó por tett még kellemetlenebbé. Árvizek idején, a tavaszi olvadáskor és az őszi esőzésekkor a vizek gyakran megállapodtak e hepe-hupás talajon, s nyáron e visszamaradt vizek mocsárrá alakultak. A mocsári nád és káka között milliárdnyi szúnyog tanyázott, s ezerszámra bújtak meg a legkülönbélebb vizimadarak. A környékbeliek ide jártak tojásokat gyűjteni és kacsára vadászni¹. E régi vadászatok emlékét még sokáig őrizték a 19. századi utcanevek².

Ezért a Jenő és Új Bécs községekhez tartozó területért, a mai Lipótvárosért, korábban hosszú időszakon át pereskedtek a margitszigeti apácák Pest városával. A per elsősorban nem az értéktelen homokbuckák birtokáért, hanem az akkoriban igen értékes, a területhez kapcsolódó halászati jogért folyt³. Pest 1752-ben megnyerte ugyan a pert, de hasznosítására

¹ Pásztor Mihály: A százötven éves Lipótváros. Bp., 1940 39.

² L. Márkus Mária: A Lipótváros utcahálózatának kialakulása és fejlődése 1787 és 1872 között. Földrajzi Értesítő 1956. 3. 26.

³ A halászat szempontjából legfontosabbnak és legjövendősebbnek a viza számított, amely nászútja során csapatostul bújt meg a Margitszigetet körülölelő Duna mélyén felbukkanó meleg vizű források rejtekében. A viza husa és ikrái különleges csemegének számítottak, s e fogás rendszeresen szerepelt a király és az esztergomi érsek étlapján is. Így nevezhették el később a területet Vizafogónak. Pásztor 1940 14-15.

az első terv csak jóval később, a 18. század végén született⁴. 1785-ben területén – a Belváros falain kívül, a Váci kapu előtt – csupán a Szt. János-kápolna és néhány kincstári épület, a harmincadhivatal, a só- és dohányraktárak álltak⁵.

Az 1780-as évekre Pestet kiterjedt falusias külvárosok övezték délről és keletről, az elhúzódó pereskedés miatti rendezetlen jogviszonyok következtében viszont az északi rész szinte érintetlen maradt. Az új városrész megépítésének ötlete a régi vásártér zsúfoltságának ekkoriban felmerült problémájával együtt került napirendre. A Belváros hagyományos vásárai alkalmával ugyanis a kereskedők és kézművesek sátrai épp a legtekintélyesebb és legforgalmasabb utcákat foglalták el. A megoldást a vásár kitelepítésében, egy a forgalom méreteinek megfelelő új vásártér kialakításában látta a városi tanács. Ezzel párhuzamosan azonban felmerült, hogy az új vásártér körül kialakulhat vagy kialakítható egy új városrész is.⁶

Ennek a lehetőségnek támogatói, de komoly ellenzői is akadtak. Eleinte II. József is mellette állt, sőt Jung József építőmester 1786-os városrendezési terve valószínűleg az ő ihletésére készülhetett el az akkoriban Európában is rendkívül modernnek, Magyarországon pedig szinte ismeretlennek számító derékszögű utcarendszer alkalmazásával⁷. Később azonban gyökeresen megváltozott az uralkodó hozzáállása, mivel attól tartott, hogy a gyors ütemben fejlődő Pest esetleg Bécs vetélytársává válhat. Jung terve azonban 1787 folyamán véleményezés végett átkerült báró Schilson János kerületi kamarai adminisztrátor asztalára, aki elkötelezett hívévé vált az új városrész létrehozásának. Az eredeti tervet elvetette, mivel Jung terve nem jelölt ki megfelelő helyet az új vásártér számára, valamint nem tudta beilleszteni a már meglévő kincstári épületeket az utcarendszerbe.⁸ Sajátkezűleg látott hozzá egy másik, átfogó városrendezési terv kidolgozásához, amihez ragaszkodott is mind II. József, mind a pesti polgárok képviselőivel szemben.⁹ Schilson tervének megvalósításában több

⁴ Pásztor 1940 226., L. Márkus 1956 328.

⁵ Pest város topográfiai mutatója 1. Bp., 1975. összeállította: Bácskai Vera 187., Pásztor 1940 33.,

Nemes Márta: Egy "forradalmi" városrendezési elgondolás. II. József és a Kaiser Vorstadt. Műemlékvédelem 1985.1. 1.

⁶ Bácskai 1975 187., Pásztor 1940 31., Nemes 1985 1.

⁷ Nemes 1985 1-10.

⁸ Nemes 1985 12.

⁹ Schilson módosításainak eredménye a Lipótváros észak-déli irányú utcáinak enyhe nyugat-keleti tájolása. Az ekkor még mocsaras és szabályozatlan Dunapart vonala ugyanis a vízállással állandóan változott, a városfal pedig az Újépületre nem állt merőlegesen. Így az utcarendszer tájolását az új városrész közepén elhelyezkedő

magas rangú, jelentős személyiség is támogatta.¹⁰ 1789-re már az uralkodó is hajlandónak mutatkozott a terv egyes pontjainak megvitatására és támogatására.¹¹

II. József halálával végleg megváltoztak az erőviszonyok. Az országgyűlés 1790. április 12-i ülésén határozat született az új városrész felépítéséről, melyet az új uralkodó tiszteletére és megnyerésére Lipótvárosnak neveztek el.¹² Ez lett Pest első előzetesen átgondolt és tervszerűen kialakított negyede.¹³ Az 1790-es évek második felében viszont a városi tanács már csak néhány sürgető esetben -- mint pl. az utcák tisztítása és kövezése -- intézkedett, míg a nagyszabású tervek folytatására nem volt sem elegendő pénz, sem energia¹⁴.

A Lipótváros fejlődésének következő állomása az 1808. július 29-én elfogadott Szépítési Terv volt. Egy új városrendezési terv szükségességét József nádor vetette fel ismét 1801-ben, míg végül 1805 tavaszára megbízást adhatott a konkrét tervek kidolgozására Hild János építőmesternek. Ezek alapján készítette el a nádor az 1808-ban elfogadott Szépítési Tervet¹⁵, amelynek felügyeletére és végrehajtására az alkalmatlannak ítélt városi tanács

Újépülethez (a mai Szabadság tér) kellett igazítani. Két máig észlelhető hibája azonban még Schilson tervének is volt. Egyrészt nem alakított ki főútvonalat, másrészt nem teremtett szerves kapcsolatot a Belváros utcahálózatával. A terv szerint az egyetlen kijáratot a Váci-kapu jelentette. L. Márkus 1956 329-330.

¹⁰ Többek között sógora, az országbíró, gróf Zichy Károly; gróf Majláth József, a pesti közigazgatási kerület királyi biztosa, a későbbi alkancellár; valamint Hülf Móric, városbíró és helyettes polgármester.

Pásztor 1940 33-34.

¹¹ Pásztor 1940 31-36.

¹² Pásztor 1940 1.

¹³ A következő években véghezvitték Schilson terveinek megfelelően a terület felparcellázását és a telkek árverések általi értékesítését. A vevők vásárlás során kötelezték magukat, hogy az azon telekre meghatározott méretű épületet emelnek egy meghatározott időn belül, de egyúttal több éves adómentességet, valamint a vételár két harmadára rúgó alacsony (5%) kamatú részletfizetési kedvezményt is kaptak. Továbbá az új tulajdonosok automatikusan polgárjogot is nyertek. Schilson terve volt az első Magyarországon, amely figyelembe vette a modern városrendezési szempontokat. Érdekességképpen említjük meg, hogy az első lakóház, amely ezen a területen felépült Kemnitzer János tímármester emeletes háza volt. Pásztor 1940 1., 37.

¹⁴ Budapest története III. Szerk.: Kosáry Domokos. Bp., 1975 257.

¹⁵ Az új terv a Lipótváros gyorsabb ütemű beépítését és terjeszkedését jelentette (a telkek száma 1816-ra megháromszorozódott) és a Schilson-terv által érintetlenül hagyott kincstári épületek lebontását irányozta elő. Az 1808-tól újra induló árverések során Schilson feltételeit és kedvezményeit gyakorlatilag megőrizték, azokat csak némileg bővítették (pl. a tüzesetek elkerülése végett tilos volt szalmával és náddal fedni a házakat). Az új szabályzat egy modernnek tekinthető engedélyeztetési eljárással is kiegészült. Lakhatási engedélyt csak a

helyett egy külön testületet hoztak létre még ez év őszén, nevezetesen a Szépítési Bizottmányt. A Bizottmány első ülését november 21-én tartotta és működésének finanszírozására létrehozták a Szépítési Alapot. Az Alap gondatlan és pazarló kezelése miatt azonban a Tervnek csupán egyes részei valósulhattak meg.¹⁶ A fejlesztésnek egyik további mellékhatása pedig az lett, hogy a Lipótváros nagy jövedelmet hozó házai egy viszonylag szűk, rendkívül vagyonos embercsoport kezében összpontosultak.

Jellegadó rétege a gazdag görög és német kereskedőkből, a magas rangú tisztviselőkből, értelmiségiekből került ki; utóbb ide költözött az arisztokrácia és a zsidó nagypolgárság egy része is. A városrész növekedésére jellemző, hogy a lakosság száma – a többi városrészt jóval meghaladva -- fél évszázad alatt mintegy ötszörösére emelkedett.¹⁷

A Lipótváros mind alapítását, mind jellegét tekintve eltért a hajdani belvárosi centrumtól és a többi új városrésztől is. Alapításával párhuzamosan indult meg a városfalak lebontása¹⁸, s az új terület alkalmasnak bizonyult azon új funkciók befogadására, amelyre a Belváros már nem volt képes. Többek közt itt épült ki az új vásártér, a rakpart és a rakpiac, s új üzletházak, szállodák és fogadók is létesültek. A hitelszervezet teljes kiépülésével ez lett az üzleti élet központja is, az ún. pesti City. Mivel az új funkciók már az előzetes elképzelések során is központi jelentőséggel bírtak, elkerülhetetlen volt a városrész tervszerű kialakítása.¹⁹ Teljes kiépülése végül az évszázad végére valósult meg.

helyszíni szemle és egy a tervszerűséget igazoló „művészi vizsgálat” után hagyott jóvá a bizottság, valamint a tervtől való eltérés bírságot vont maga után.

Bácskai 1975 187., Pásztor 1940 114-115., Kosáry 1975 258.

¹⁶ Kosáry 1975 262.

¹⁷ Vörös Károly: Egy világváros születése. Bp., 1973 51-52., Hanák Péter: A Kert és a Műhely. Bp., 1988 20.

¹⁸ A Váci-kapué 1789-ben, a Kecskemétié 1794-ben, a Hatvanié pedig 1808-ban.

¹⁹ A tervszerű városrendezés mellett a modern urbanizáció egy másik sajátossága a bérházak megjelenése és elterjedése, természetesen főként a Lipótvárosban. A bérház a század végére az új városkép jellegzetes lakástípusa lett és már nem csupán lakóházként funkcionált, hanem immár üzleti vállalkozások tárgyaként is szerepelt. Hanák 1988 21., L. Márkus 1956 325.

II. fejezet

A NÁKÓ-PALOTA

A Lipótváros 19. századi fejlődésében jelentős és jól megfigyelhető szerepet játszottak a módos kereskedők által vezetett pesti görögök. Ez a 18-19. század során egyre növekvő számú etnikum, valójában nem is tekinthető a szó szoros értelmében görögnek. Schwartner Márton és Fényes Elek, a múlt század legkiválóbb hazai statisztikusai, cincároknak, azaz balkáni vagy macedóniai románoknak nevezik őket, akik átvették a görögök nyelvét, vallását és egyéb szokásait.²⁰ A 17. századtól az ő kezükben összpontosult a török fennhatóság alatt álló Balkánt a román fejedelemségekkel és Magyarországgal összekötő közvetítő kereskedelem.²¹ Érdekeik képviseletére és védelmére kereskedelmi társaságokat hoztak létre, és ezek segítségével, valamint szorgalmuknak, kiváló diplomáciai és üzleti érzéküknek köszönhetően komoly vetélytársaivá válhattak a hazai kereskedőknek, amit az utóbbiak által a hatóságokhoz e tárgyban benyújtott számtalan panasz is bizonyít.

A 18. század második felében megkezdődött és egyre gyorsuló ütemben folytatódott ezen görögök letelepedése és kolóniává szeveződése Pest városában. A városi hatóságok

²⁰ Pásztor 1940 59.

²¹ A görögök kereskedelmére vonatkozólag kiváló adalékokat és adatokat (összefoglaló táblázatokat találhatunk a 385-390. oldalakon) nyújt *Eckhardt Ferenc: Kereskedelmünk közvetítői a XVIII. században* című cikke, *Századok* 1918. 7-8. 356-391. További adatokkal szolgál e témakörben *Petri Edit: A görögök közvetítő kereskedelme a 17-19. századi Magyarországon* című cikke. *Századok*. 1996. 1. 69-104.

kezdetben még csak szemet hunytak e felett, de idővel egyre inkább támogatóivá váltak a folyamatnak. Tették mindezt a magyar kereskedők szinte folyamatos ellenkezése mellett, mivel a város számára biztos és jelentős bevételi forrást jelentett a görögök adója. A 19. század elején kezdődött meg nagyobb mértékű letelepedésük. Egyre többen nyertek polgárjogot, és gazdasági erejüknek, valamint számarányuknak megfelelő helyet kértek és kaptak a város politikai életében.²²

Ezt a belvárosban lassanként kialakuló görög kolóniát sokan „görög udvarként” emlegették. Sok sikeres életútnak a kiindulópontját jelentette ez az „udvar”, de az egyik legérdekesebb és témánk szempontjából a legjelentősebb karriert a Nákó család futotta be Pest életében. A Nákók egy hosszú és regénybe illő út végén érkeztek Pestre szülővárosukból, a macedóniai Dogerionból (Dogrinosz) Mária Terézia uralkodásának utolsó éveiben.

A hagyomány szerint a család alapítója Krisztoforosz Dogrinosz nevéhez a Nakosz utónév csúfnévként ragadt hozzá, melynek jelentése „szőrösképű, dússzakállú”.²³ Ez a generációk óta kereskedelemmel foglalkozó família a XVIII. század végi balkáni török hadjáratok és a napoleoni háborúk során tett szert igazán jelentős vagyponra, s az érkezésüket követő néhány esztendőben két jelentősebb uradalmat is megvásároltak.²⁴ A birtokszerzéssel együtt magyar nemesi címet is szerző Nákó Kristóf fia, Sándor 1816-ban már grófi rangot kap, sőt néhány évvel később feleségül veszi az évszázados főnemesi hagyományokkal rendelkező Festetics grófnőt, Teréziát. A harmadik generációs Kálmán pedig már a király belső titkos tanácsosa és a magyar főrendiház örökös tagja.²⁵ Később Kristóf dédunokája

²² Pásztor 1940 59-63.

²³ Bevilaqua Borsodi Béla – Mazsáry Béla: Pest-budai kávéházak I-II. Bp. 1935. II. 1218-1219.

²⁴ 1781-ben vásárolták meg 624,293 forintért a két Torontál-megyei uradalmat, Nagyszentmiklóst és Marzenfeldet. A nagyszentmiklói birtokon bukkantak rá 1799-ben hazánk történetének egyik legszámottevőbb aranyeletére, mely 23 nagyobb tárgyat, köztük korsókat, kelyheket és poharakat is tartalmaz, és amelyet az archeológiai hagyomány „Attila kincse”-ként tart számon, és melyet Nákó Kristóf a bécsi udvarnak adományozott. Pásztor 1940 64. A Nákók eme birtoka azonban nem csak erről nevezetes, ugyanis itt alakították ki Magyarország egyik első modern mintagazdaságát Tessedik Sámuel vezetésével. Vörös Károly: A modern értelmiség kezdetei Magyarországon. Valóság 1975. 10. 9.

²⁵ Felesége, Gyertyánffy Berta érdekes és sokoldalú személyiség volt. A bécsi Nákó-palotát (Dorotheergasse 14.) a korabeli főúri kulturális élet egyik központjává varázsolta. Nemcsak szervezői tevékenysége, szalon-teremtő egyénisége révén emelkedett ki, hanem maga is aktív művelője volt mind a festészetnek, mind a zeneművészetnek. Kora egyik legkiválóbb magyarnótázó zongorajátékosa volt, akinek egy állandóra szerződött cigányzenekar állt a rendelkezésére. Hírere jellemző, hogy Liszt Ferenc is többször említi leveleiben. Jónéhány máig ismert festő is méltónak találta vagy találtatott arcképének megörökítésére (pl. Lotz

egészen a fiumei kormányzói posztig emelkedett. Ezután azonban több említést nem találunk a család tagjairól, így valószínű, hogy fontos szerepet már nem játszhattak a magyar közéletben. Kalandos, meseszerű fordulatokban gazdag történetük szinte minden eleme visszaköszön a világ egyik legismertebb romantikus, zenés darabjában, a Jókai által ihletett és Johann Strauss által komponált *A cigánybáró* című operettben.²⁶

Pesthez a Nákókat két ház kötötte: az egyik a Belvárosban egy Váci-utcai ház, a másik a Lipótváros egyik ékessége, a Hild József által tervezett Nákó-palota²⁷.

A későbbi Nákó-palota a dunaparti Ács téren épült (népszerű nevén a Rak-piac), mely nevét az 1790-es árveréseken itt telket vásárló néhány ácsról kapta.²⁸ A Rakpiac első háza, a Széchenyi által oly kedvelt Diana-fürdő épülete 1822-ben épült fel, s hamarosan követte azt a Nákó-palota, az Ullmann-ház²⁹ (a későbbi Európa szálló), a Koburg-palota, valamint a Kereskedőség Háza (a későbbi Lloyd-palota). Ez utóbbiban kapott helyet többek között a kereskedelmi csarnok, a tőzsde elődje is, s így a tér az 1830-as évekre a gazdasági és kulturális élet központjává vált. A Lánchíd 1839-es megépítése ráadásul tovább növelte az akkor már Kirakodó térre átkeresztelt terület tekintélyét. Az Akadémia épületének helyét azonban egészen az 1938-as árvíz nyomán végrehajtott folyószabályozásig a Duna medre foglalta el. A feltöltés következtében viszont új házhelyek jöttek létre, melyek szabályozására 1856-ban került sor. Így az Akadémia önálló épületének elkészültére egészen 1865-ig várni

Károly, Than Mór). Kiterjedt levelezést folytatott a kor számos -- külföldi és hazai -- jelentős személyiségével: Wagner, Meyerbeer, Liszt, Széchenyi, Deák, Jókai és mások. Szinte bizonyos, hogy Brahms Nákó Bertától örökölte Egressy Béni *Szózat*-dallamának díszkiadását, mely feltételezhetően *IV. szimfóniájának* egyik forrásául szolgálhatott. Demény János: Rézkarcok hidegtüvel. Bp. 1965. 194-199. Bónis Ferenc: A magyarok Brahms *IV. szimfóniájában*. Hítel. 1998. 11. 113-121.

²⁶ Hanák 1988 268.

²⁷ Pásztor 1940 64-65.

²⁸ A Rakpiac név, sőt a telket vásárló ácsok jelentős száma sem véletlen, hiszen a terület akkoriban a hajón érkező épületfa raktározására szolgált. Schilson terveiben egyébiránt ez a rész még fehér foltként szerepelt, s alakját csupán Hild szabja ki 1805-ös terveiben. Ő a Mérleg utca helyére képzelte még a Mázsaházat, mely bár később nem valósult meg, az utca nevében máig tovább él. A tér kereskedelmi és kulturális lehetőségei mindenestre arra indították a Szépítő Bizottságot, hogy a következő évek folyamán a teret feltölttesse, kiköveztesse és árulerakás céljaira szabályoztassa. L. Márkus 1956 332-333.

²⁹ Széchenyi is itt lakott 1836-tól 1848-ig. Rados Jenő: Hild József, Pest nagy építőjének életműve. Bp., 1958. 56-59.

kellett. A Ferenc József tér elnevezéssel a budai helytartótanács 1858. április 25-i rendeletének közzétételétől találkozhatunk.³⁰

A tér rendezését és parkosítását az 1870-es évek végére valósították meg.³¹ Az impozáns parkon belül szökőkutak és öt szobor felállítását is tartalmazta a terv.³² A tér közepén Ferenc József lovasszobra az uralkodót a kardvágás pillanatában ábrázolta volna. Ennek két oldalán Szent István és Mátyás alakjai mintegy 18-20 láb magas oszlopokra állítva néztek volna szembe egymással. A tér szélein az Akadémia előtt Széchenyi, a Lloyd-palota előtt Deák szobrai álltak volna. A szűkös anyagi lehetőségek következtében azonban csupán a terv egyes részei valósulhattak meg, a Széchenyi és a Deák szobor.³³ Mindezt később -- a századfordulón -- két kisebb képzőművészeti alkotással egészítették ki, nevezetesen Szarvas Gábor és Salamon Ferenc mellszobraival.³⁴ Az Újépület 1898-as lebontásával és helyén a Szabadság tér kialakításával a 20. századra a Ferenc József térnek méltó vetélytársa akadt.³⁵

Ez a mai Széchenyi tér, mely története során a magyar gazdasági, társadalmi és kulturális élet sok fontos intézményének és eseményének adott otthont. Az említett híres palotasor³⁶, a Lánchíd és a Duna Gőzhajózási Társaság kikötője³⁷ mellett ez a tér adott volna otthont Széchenyi tervei alapján a Nemzeti Színháznak is.³⁸

³⁰ L. Márkus 1956 334-335., Gergely István: Nyolcvanestendős a Ferenc József tér. Nemzeti Újság 1938. ápr.ilis 24. 13., Gábor István: A Gresham-palota. Budapest 1970. 11. 32.

³¹ Buza Péter: Az első nap Budapesten Bp., 1998 11- 14.

³² A tervet minden bizonnyal Reitter Ferenc, a Fővárosi Közmunkák Tanácsának első főmérnöke készítette. Dr. Czétényi Piroska: A Kirakodó tértől a Roosevelttéig. Építés és Építészettudomány. 1985. 1-2. 30.

³³ Magyarország és a Nagyvilág 1874. március 22. 152. Siklóssy László: Hogyan épült Budapest? (1870-1930). Bp. 1931. 315.

³⁴ Dr. Czétényi 1985 39. A huszadik század folyamán a közigazgatási szervek többször is tervbe vették a tér további átalakítását, sőt jónéhány pályamunka is elkészült, bár ezekből csak kevés valósult meg. Ezek közül a legfontosabb, a tér képét jelenleg is meghatározó körforgalom 1955-ben készült el. Acsay István: A Clark Ádám tér és a Roosevelttér forgalmi rendezésére kiírt tervpályázat ismertetése. Városépítés 1966. 3. 20-24., Preisich Gábor: Budapest tíz éve. Magyar Építőművészet 1955. 3-5. 77-78.

³⁵ L. Márkus 1956 340.

³⁶ A 19. század első felében a tér összes házát Hild József tervei alapján építették. Rados 1958 56-59.

³⁷ Dezsényi Miklós-Hernády Ferenc: A magyar hajózás története. Bp. 1967. 81.

³⁸ Pásztor 1940 145.

Itt állították fel továbbá 1867-ben Ferenc József magyar királlyá koronázásának ceremóniájához elengedhetetlen ún. koronázási dombot is.³⁹ Ide kerültek még a Magyar Tudományos Akadémia és a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank székházai is.⁴⁰ A Nákó-palotán belül is sok jelentős intézmény volt található.

Az az 1046 négyszögöles telek⁴¹, melyre a Nákó-palota épült és melyet két korábbi tulajdonosától 1808-ban csere útján Mayerffy Ferenc sörgyáros szerzett meg⁴², a korábbi városrendezési tervek még 28-as és 29-es számmal jelölték, bár helyrajzi számként már a 754-es számot kapták.⁴³ Az új tulajdonos 1812-ben engedélyt kért a telek beépítésére egy Pollack Mihály által tervezett háromemeletes épülettel, amelyet azonban a Szépítési Bizottmány nem engedélyezett.⁴⁴ Mayerffytól eztán 1814. november 17-én a területet az eredetileg rajta levő két épülettel együtt Fröhwrth József és társai vásárolták meg, akik 1827. január 18-án adták tovább 100,000 bécsi forintért Deron Antal nagykereskedőnek.⁴⁵ Ő volt az, aki Hild József tervei alapján a múlt század második-harmadik évtizedében felépíttette az akkoriban kétemeletes, a kor divatját követően jellegzetes, klasszicizáló stílusú palotát, amelyet a görög származású gróf Nákó János vett meg 230,000 forintért.⁴⁶ Az építők gondosságát jól példázza, hogy az 1838-as nagy árvizet az épület jelentősebb károk nélkül vészelte át. A palota csaknem negyven évig maradt a Nákó-család tulajdonában, mígnem aztán 1872. január 6-án vásárolta

³⁹Vasárnapi Újság 1867. június 9. A dombot tíz év múltán, a tér rendezése és a park kialakítása során szüntették meg. Építési Ipar 1877. április 8. 291-292.,

Az ország 63 vármegyéjéből szállított földből emelt domb részleteit Feszl Frigyes és Szkalnitzky Antal tervezte meg. Dr. Czétényi 1985 38., Gerő András: Ferenc József, a magyarok királya Bp., 1988 125.

⁴⁰Rados 1958 56.

⁴¹Budapesti Építészeti Szemle 1903. 316., Gábor István: Budapesti Képeslapok. Bp., 1982. 68-74.

⁴²Rados 1958 56., Budapesti Építészeti Szemle 1903.316., Pásztor 1940 118.

⁴³Bácskai 1975 226., Pásztor 1940 156.

⁴⁴Rados 1958 56.

⁴⁵Budapesti Építészeti Szemle 1903. 316.

⁴⁶A Budapesti Építészeti Szemle 1903. 316-i cikke ugyan ezt az adásvételt 1829. március 19-ére teszi, ám az 1833. június 3-i időpont tűnik valószínűbbnek, mivel Fejes György szerint az építkezést csak 1828. április 3-án kezdték meg, s így a munkálatokra nem látszik elegendőnek a Budapesti Építészeti Szemle által megadott egy esztendőnél is rövidebb idő. Az adatok Fejes György: A Gresham-palota. Új Főváros, 1940. No. 41. (október 12.) cikkéből származnak 3.

meg tőlük az 1869-es alapítású Franco-Magyar Bank⁴⁷ 1,080,000 Ft-ért, továbbá 2,000 db aranyért⁴⁸.

Az 1873-as bécsi tőzsdekrach azonban megingatta a bank pozícióit és az ismétlődő rendkívüli közgyűlések hiába próbálták stabilizálni az intézet állapotát. 1876 nyarára tarthatatlanná vált a helyzet, így a június 26-án megtartott utolsó közgyűlés a felszámolás mellett döntött⁴⁹. Az ingatlan kezelése tehát a felszámoló biztosok kezébe került át. Az elhúzódó felszámolási folyamat⁵⁰ eredményeképp az épületet jóval az 1872-es vételi ár alatt értékesítették 740,000 Ft-ért 1880. január 9-én⁵¹. A vevő az a londoni székhelyű Gresham életbiztosító társaság volt, amely később ezen a helyen építette fel az új városképet meghatározó székházát.

A Nákó-palota Pest első palota jellegű bérházainak egyike, s talán legmonumentálisabb magánépülete volt. A Dunára néző építményt három oldalról is utcák határolták. 75 ablakos főhomlokzata a Ferenc József tér 5-6. száma, a 60 ablakos déli szárny a

⁴⁷ Bár az 1869-1873 időszakban rendkívül gyorsan növekedett és az ország második legnagyobb hitelintézetének számított, jelentős részt vállalt a városrendezések finanszírozásában is, sikerét mégis jórészt kockázatos befektetéseinek és tőzsdei ügyleteinek köszönhetette. Már alapításának körülményei is igen homályosak, mivel alapítójának azt a Franco-Osztrák Bankot tekinthetjük, amely szintén csak 1869 tavaszán kezdte meg működését. A ügy háttérében valószínűleg a 19. század egyik jellegzetes kozmopolita bankárcsaládjainak egyik tagja, Erlanger Victor állt, aki valóban rendelkezett külföldi – főként párizsi és londoni – tőkekapcsolatokkal. A bank vezérigazgatója a kalandos életű Kohen Ignác, elnöke gróf Károlyi Ede voltak. Kövér György: 1873. Egy krach anatómiája. Bp., 1986. 19., 26-27., 30-37., 45., Pólya Jakab: A budapesti bankok története az 1867-1894. években. Bp., 1895. 22-24. Pásztor 1940 191.

⁴⁸ A szerződés közjegyző általi hitelesítésére azonban csak november 17-én (Pest), illetve 27-én (Ausztia) került sor. BFL VII.12/d Telekkönyvi Iratok. 1873 végén, amikor már komoly problémákkal kellett a banknak szembenézni, a ház vételárának hátraléka még 540,000 Ft-ra rúgott. Pólya 1895 71.

⁴⁹ A legnagyobb terhet a krach során tönkrement, értéktelen vállalatokba befagyott tőke jelentette. A bank ráadásul elvesztette a közönség bizalmát is, így az egyre növekvő veszteségeket a mérlegek manipulálásával igyekeztek elrejteni. Kövér 1986 45-47., Pólya 1895 67-72.

⁵⁰ A sokáig elhúzódó értékesítés magyarázata lehet, hogy a felszámoló biztosnak újra fel kellett mérnie a palota valós piaci értékét, mivel a könyvekben az szándékosan torzítottan a bekerülési értéken szerepelt (a társaság aktíváit növelendő), holott az ingatlanpiaci árak ez időszak alatt jelentősen csökkentek. További magyarázat a nagy értékű ingatlanok értékesítésének nehéz és körülményes mivolta. Pólya 1895 73.

⁵¹ Budapest Főváros Levéltára VII.12/d Telekkönyvi Iratok.

Mérleg u. 2-4., míg a 45 ablakos északi szárny a Zrínyi u. 1. alá esett, s a három épületrész összesen 162 szobával rendelkezett.⁵²

Az építési engedély mellől a tervek elvesztek, így a palota képét csak a fennmaradt ábrázolások alapján ismerjük. Az épület mintegy 80 méter széles, 24 tengelyes volt, és ezt az osztott homlokzatot 6+12+6 arányban alakították ki, melynek kissé kiemelkedő középrészén az emeleket 13 ión pilaszter fogta keretbe. A klasszicista homlokzatalakításban szokatlan módon két kaput találhattunk, melyek nem középen, hanem a középrész mindkét végén helyezkedtek el. Ezáltal középen a megszokott nyílás helyett falfelületet hagyott Hild József. A nyílásokat a földszinten íves, az emeleteken vízszintes lezárással tervezte meg, s a középrész első emeleti ablakai fölé, hangsúlyos pozícióba domborművek is kerültek. Az épület homlokzatát felülről egy központi és négy-négy mellékszoborral díszített mellvéd zárja le ünnepélyesen. A szakirodalomban elfogadottan az épület terveit Hildnek tulajdonítják, mivel elrendezése, köztük homlokzati rendszerének kialakítása, nagyban hasonlít más munkáihoz.⁵³ Ezek után nem csodálkozhatunk a kortárs Toldy Ferenc elragadtatott szavain:

„A néző nem győzi csodálni a művész bátorságát és bizodalját, mellyel ily súlyú szikladarabokat, látszó legnagyobb könnyűséggel, felfügesztett, s nem tagadhatom, némi titokzatos borzadás fogott el, midőn lábam e remek lengő alapjaira először bocsátkozott.”⁵⁴

1869-ben Pucher József az épületet egy harmadik emelettel toldotta meg.⁵⁵ Valószínűleg a 70-es években Ybl Miklós is készített terveket a palota átalakítására és belső modernizálására, de megvalósításukra később nem került sor.⁵⁶

Ez az impozáns épület – hasonlóan a tér többi palotájához – a század folyamán jónéhány érdekes és fontos lakóval büszkélkedhetett. A negyvenes években a Nákó-házat főként angolok lakták: nemcsak a Lánchíd építői, hanem maga a brit származású főépítész,

⁵² Budapesti Építészeti Szemle 1903 316.

⁵³ Pásztor 1940 118., Rados 1958 57.

⁵⁴ Rados 1958 57.

⁵⁵ Rados 1958 56-58.

⁵⁶ Ybl Ervin: Ybl Miklós. Bp., 1956. 142.

Clark Ádám is itt talált ideiglenes otthonra, s e falak közt dolgozta ki a híd végleges terveit.⁵⁷ De itt lakott 1835 és 1836 között a magyar romantikus festészet jeles képviselője, az erdélyi származású Barabás Miklós is, aki II. emelet 19-es számú műteremlakásában készítette el Bihar vármegye megbízásából Széchenyi István életnagyságú portréját.⁵⁸ Marastoni Jakab, a velencei származású, világviszonylatban is említésre méltó fotóművész szintén itt állította fel, Magyarországon először, daguerreotíp műtermét 1841 júniusában. Ő készítette ez év júliusában Kossuth első és egyetlen idehaza készült fotográfiáját.⁵⁹ Kortársai festőként is ismerték, sőt az ő nevéhez fűződik az Első Magyar Festészeti Akadémia 1846-os megalapítása is.⁶⁰ Almásy Balogh Pál, az Angol-Magyar Kereskedelmi Társulat egyik kelet-európai képviselője, s egyben reformkori újságok – köztük a legfontosabb, a Pesti Hírlap – közismert publicistája is az épület második emeletén tartott fenn lakást.⁶¹

E neves személyiségek mellett, sok jelentős intézmény történetének szakaszai is e palotához köthetők. Volt szó például a Városháza ideköltöztetéséről. A Magyar Tudós Társaság, a későbbi Magyar Tudományos Akadémia, 1831-ben, majd 1862 és 1864 között, míg önálló épülete – szintén e téren, 1865-ben – el nem készült, a Nákó-ház első emeletén kapott otthont.⁶² Lónyai Menyhért pénzügyminiszter, majd miniszterelnök a 70-es években a magyar országgyűlés céljaira szerette volna megvásárolni és átalakíttatni az épületet. Lónyai 1873-as bukása után ugyan ez a téma lekerült a napirendről,⁶³ de a 70-es, 80-as évek során a palota legnagyobb részét a földművelésügyi, ipari és kereskedelemügyi minisztérium foglalta el.⁶⁴

⁵⁷ Építő Ipar 1908. március 1. 87-89., Budapesti Építészeti Szemle 1903. 316. Gábor 1982 70.

⁵⁸ Honművész 1835. dec. 24. 823. Honművész 1836. márc. 11. 156. Rajzolatok 1836. máj. 14. 312.

⁵⁹ Ez a kép, a világ egyik első csoportképe, az egyetlen ránk maradt szignált felvétele volt Marastoninak. Munkássága azért oly jelentős, mert magát a fényképezés technikájának találmányát a francia Daguerre is csak 1839-ben hozta nyilvánosságra. Foto 1954. 6. 1.

⁶⁰ Budapesti Negyed 20-21. 1998 nyár-ősz 101. Életfelfogását talán a Kerepesi úti temetőben található emlékművébe vésett néhány sor tükrözi leginkább: *“Művész, ki hazát hagyta az új honért,/ Egy álomért küzdöttél: magyar művészetért,/ Pihenj nyugodtan magyar föld alatt,/ Immár álmaid megvalósultak.”* Budapesti Negyed 1999. 3. 331.

⁶¹ Vereinigte Ofner und Pester Zeitung. 1840. 625., Kókay György-Buzinkay Géza-Murányi Gábor: A magyar sajtó története. Bp. 1998. 83. Ő hozta létre 1841-ben Széchenyi közreműködésével a hazai ipar támogatására szolgáló Országos Iparegyesületet. Dr. Rosta István: Fejezetek Magyarország technikátörténetéből. Bp. 1955. 190.

⁶² Pásztor 1940 145., Rados 1958 58., Fejes 1940 3., Gábor 1982 70.

⁶³ Budapesti Építészeti Szemle 1903. 316., Gábor 1982 32.

⁶⁴ Építő Ipar 1908. március 1. 87-89. Budapesti Építészeti Szemle 1903. 316.

III. fejezet

SIR THOMAS GRESHAM

A Nákó-palota az 1880-as évektől a már említett Gresham Életbiztosító Társaság tulajdonában volt. A Társaság nevét Sir Thomas Gresham-ról (1518/19-1579) kapta, aki Erzsébet királynő idejében Anglia egyik legkiválóbb kereskedője volt, s az utódok a szigorú kereskedelmi becsület és tisztesség szimbólumaként tartották számon. Valójában Cambridge-i egyetemi tanulmányai után az angol kormány szolgálatába állt, s e minőségében nemcsak tárgyalásokat folytatott a külföldi diplomatákkal, hanem kémkedéssel, valamint hadianyag- és aranycsempészéssel is foglalkozott. Az ő kezdeményezésére hozták létre a Royal Exchange-t (Királyi Tőzsde), melyet 1566-os alapításától kezdve az 1571-es hivatalos névadásig Boursenak (Börze) neveztek. Szolgálataiért a királynő udvari kereskedőjévé, majd lovaggá tette. Jelentőségét jól mutatja Braudelnek az a kijelentése, miszerint „1568-ban Gresham, a királynő kereskedője elhagyja Antwerpent, szokásos tartózkodási helyét. Ezzel minden megváltozik a hatalmas atlanti térségben.”⁶⁵

Az ő nevéhez fűződik egy közgazdaságtani megfigyelés, az ún. Gresham-törvény, amely szerint „a rossz pénz kiszorítja a jót”, vagyis ha két pénzürmének azonos a névértéke, de nem egyenértékű fémekből verték őket, akkor az értékesebbet fokozatosan kivonják a forgalomból – teaurálódik vagy külföldre vándorol, mivel hosszú távon és a nemzetközi

⁶⁵ Braudel, Fernand: A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában. I-III. Bp., 1996. II. 523-524.

kereskedelemben a pénz valódi fémértéke a mérvadó –, míg a belföldi tranzakciók és fizetések lehetőség szerint a kisebb belső értékű pénzzel történnek, tehát ez utóbbi forgalomban marad.⁶⁶

A Társaságot 1847-48 fordulóján alapította a londoni City gazdasági és politikai életének egy tekintélyes csoportja százezer fontsterling alaptőkével, amelynek ekkor csupán egyötöde került befizetésre.⁶⁷ A kezdetek kezdetén, az 1848-as évben még csak 158 biztosítási kötvényt értékesítettek 325 fontsterling értékben, de a következő évtizedek folyamán rendkívül gyors növekedésnek és dinamikus terjeszkedésnek lehetünk tanúi.⁶⁸ Az évszázad végére már Európa majd minden országában fiókkal vagy képvisellel rendelkezett.⁶⁹

1862-ben nyílt meg a Gresham bécsi fiókja, mely működését Magyarországra is kiterjesztette, sőt már 1864-ben képviselést hozott létre Pesten. Az önálló magyar fiókként az azonban 1876-ig kellett várni.⁷⁰ Ezt a fiókot a Ferenc József tér 12. szám alatt jegyezték be, de nemsokára, az 1878-as év folyamán átköltözött az egyik szomszédos épületbe, a Ferenc József tér 5-6. szám alatt álló Nákó-palotába.⁷¹ Húsz évvel később, 1898. január 1-jén pedig megkezdte itt működését az önálló igazgatóság, melynek hatásköre

⁶⁶ E gazdasági jelenség létezését ugyan már az ókorban is ismerték, de törvényként való megfogalmazására csak ekkor került sor. Először egy 1560-ban kelt angol kiáltványban szerepelt ezzel a szövegezéssel („a rossz pénz kiszorítja a jót”). Gazdaságelméleti olvasmányok. Szerk.: Bekker Zsuzsa Bp. 2000. 58-59., Közgazdasági Enciklopédia II. Bp. é. 540-541., Britannica Hungarica VIII. Bp. 1997. 28., Révai Nagy Lexikona IX. Bp. 1913. 12., Magyar Pénzügy 1898. No. 27. 5-6.

⁶⁷ A társaság londoni bejegyzésére 1848. július 17-én került sor. Deed of Settlement of the Gresham Life Assurance Society. London 1865. 1-5., Budapest Főváros Levéltára VII.2.e Cégbírószági Iratok

⁶⁸ Közel három évtized alatt az eredeti szerény összegről az éves bevételek 450 ezer fontsterlingre emelkedtek. Jól jellemzik a növekedést a következő adatok: 1875-re, londoni palotájuk alapköltségének évére már több, mint 60 ezer biztosítási szerződést kötött, biztosítási alapja meghaladta a 25 millió fontsterlinget és további két milliót fektetett beruházásokba. Alkalmazottainak létszáma pedig már háromezer fölé emelkedett. A század végére az éves bevétel már megközelítette az egymillió fontsterlinget. Magyar Pénzügy 1898 No. 27. 5.

⁶⁹ Magyar Pénzügy 1898 No. 27. 6.

⁷⁰ A céget Magyarországon 1876. augusztus 24-i dátummal jegyzik be. *”The Gresham Life Assurance Society a társas cégjegyzékek lajstromába bejegyezni, egyszersmind Budapesten székelő fiókkéntzetünk képviselőjéül Bopp Ágoston urat a céglapon megjelölni [...] szíveskedjék.”* Budapest Főváros Levéltára VII.2.e Cégbejegyzési kérvény és végzés 6.

⁷¹ Magyar Compass 1877. V. évf. 272., Magyar Compass 1878. VI. évf. 307.

nemcsak Magyarországra, hanem a tőle keletre fekvő működési területekre is kiterjedt.⁷² Ez a struktúra 1904-ben módosult, amikor is a keleti területek irányítása a konstantinápolyi és kairói fiókokhoz került át.⁷³ Magyarország határain belül viszont az ügynökhálózat mind széleskörűbb kiterjesztése volt jellemző.⁷⁴ Ez volt az az időszak, amikor a biztosítótársaságot számos támadás és kritika érte, melyekre azonban sorra jelentek meg a cáfolatok. A korabeli álláspontokat jól tükrözi, hogy a szaklapokban megjelent tanulmányok sokszor homlokegyenest ellenkező nézetek mellett foglalnak állást a saját álláspontjukat alátámasztó adatok felmutatása mellett.⁷⁵ Ezek alapján valószínűnek látszik, hogy a politikai és gazdaságpolitikai érdekek is fontos szerepet játszottak e csatározások kialakulásában.⁷⁶ Mindenesetre a Társaság a századfordulón a Nákó-palota bontását és egy új, a kor igényeinek jobban megfelelő székház építését határozta el:

⁷² A keleti területek ügyeit érintő elszámolásokat 1902 végén választották külön a magyarországi üzletekétől. Magyar Pénzügy 1898 No. 27. 6., Biztosítási és Közigazgatási Lapok 1903. szeptember 15. 7., Budapest Főváros Levéltára VII. 2. e. Cégbírósági Iratok. L. az 1902. évi mérleg

⁷³ Hungary 1905. május 15. 8-10.

⁷⁴ Az 1905-ben elhatározott átszervezések eredményeképpen 1907-re a budapesti fiók kihelyezett ügynökei és képviselői az ország minden nagyobb városában az ügyfelek rendelkezésére álltak. Biztosítási és Közigazgatási Lapok 1905. május 1. 5., Hungary 1907. január 15. 14.

⁷⁵ Különösen intenzív időszak e tekintetben az 1905. év első fele, amikor a hivatalban lévő igazgató, Feld Kálmán benyújtotta lemondását, s utódját, Takács Zsigmondot, csak mintegy másfél hónap múltán nevezte ki a londoni központból ideérkező James H. Scott vezérigazgató. Magyar Pénzügy 1898 No. 27. 5., Hungary 1905. május 15. 8., Dr. Radák István: The "Gresham" Életbiztosító Társaság panamája. Bp. 1904., Biztosítási és Közigazgatási Lapok 1905. április 16. 5. Biztosítási és Közigazgatási Lapok május. 1. 4-5. Biztosítási és Közigazgatási Lapok május 31. 4., Biztosítási és Közigazgatási Lapok június 15. 3.

⁷⁶ Igaz ugyan, hogy a század első éveit követően egy viszonylag kis mértékű és lassú, de folyamatos hanyatlást tapasztalhatunk a társaságnál egészen magyarországi tevékenységük 1921-es felfüggesztéséig, de ez nem feltétlenül köthető össze, akár csak áttételesen sem, a társaság rossz gazdálkodásáról szóló vádak valóságtartalmával. Igazolások vagy cáfolatok egy komoly gazdaságtörténeti elemzést igényelne a társaság magyarországi, illetve európai tevékenységét illetően, beleértve azoknak a komoly jelentőséggel bírható politikai érdekeknek is a figyelembevételével, amelyek képviselőjére potenciálisan alkalmas lehet egy egész Európát behálózó gazdasági társaság. A mérlegfőösszegek csökkenésére és az igazgatótanács tagjainak fogyatkozására lásd Magyar Compass 1905-06. XXXIII. évf. II. kötet 101., Magyar Compass 1911-12. XXXIX. évf. II. kötet 285., Magyar Compass 1919-20. XXXXVII. évf. II. kötet 1153., valamint a tárgyalt időszakra vonatkozó további évfolyamait, és Budapest Főváros Levéltára VII.2.e. Cégbírósági Iratok

„A város fejlődése avulttá tette a múlt század elei pesti építkezésnek ezt az érdekes elemét is, a bontó csákány alá került, hogy helyet engedjen még nagyobb s a mai ízlésnek és kényelemnek jobban megfelelő utódjának.”⁷⁷

Ez volt az az időszak ugyanis – a kiegyezéstől az első világháborúig --, amikor a magyar gazdaság számára, történelmében addig talán egyedülálló módon lehetőség nyílt a fejlettebb nyugati államokkal való szorosabb kapcsolatok kialakítására, s ezzel megcsillant a remény a felzárkózás megkezdésére is. Sajnos azonban a látványos fejlődés főként Budapestre és néhány nagyvárosra korlátozódott. Ráadásul Magyarország számára rendkívül kedvezőtlenül alakult az a folyamat is, melynek során a számunkra meghatározó Ausztria végleg az európai gazdaság perifériájára szorult. Emiatt váltak kiemelkedő jelentőségűvé hazánk számára a nyugati nagyhatalmakkal kialakítható tartós gazdasági kapcsolatok.

⁷⁷ Vasárnapi Újság 1907. április 21. 310.

IV. fejezet

A GRESHAM-PALOTA

„Ezen palota ő cs. és Apostoli Kir. felsége I. Ferenc József uralkodása alatt, 1906. évben készült el. Tulajdonos és építtető: The Gresham Életbiztosító Társaság. Tervezte és az építkezést vezette vágfalvi Quittner Zsigmond műépítész. Építőmester: Mann József.”⁷⁸

A századfordulót, vagyis a Millennium eseménydús évét követően a budapesti építőiparban egy viszonylag tartós válság és pangás volt tapasztalható, melyet a század első éveiben még egy nagy építő sztrájk is tetézett.⁷⁹ A fővárosban csak elvétve akadt időközönként egy-egy jelentősebb építkezés, ezek azonban többnyire a Lipótváros területén valósultak meg. A kivételek közé tartozott a század első éveinek az a hatalmas beruházása, melynek eredményeképp a Nákó-palota helyére a modern, luxuskivitelű Gresham-palota

⁷⁸ A szöveg a főkapu bal oldalán található márványablán olvasható, míg a jobb oldali angol nyelvű tábláról megtudhatjuk, hogy a Gresham Életbiztosító társaságot 1848-ban alapították.

⁷⁹ A Gresham átadása az építése alatt folyó sztrájk ellenére időben megvalósult. Magyar Építőművészet, 1908/3. 28. Gábor 1982 32.

épült. A beruházás értéke mintegy 3 millió koronára rúgott, melyben benne foglaltatott mind a Nákó-palota 1903-1904 fordulóján elvégzett bontása, mind a Gresham 1904-1907 közötti kivitelezése.⁸⁰ Bár sokan sérelmezték a régi épület eltűnését és a Ferenc József tér korábban egységes összképét is megbontotta az új palota, mégis az építés mellett döntöttek a tulajdonosok, hiszen a Társaság igényei megkívánták az átalakítást.⁸¹ Sőt érthető a döntés annak tükrében is, hogy a pénzintézetek székházai önmaguk reklámjának szerepét is betöltötték, amennyiben fel kellett hívniuk az ügyfelek – a potenciális üzletfelek – figyelmét, azt segítette a konkurenciáról magukra irányítani, és emellett anyagi stabilitásukat is érzékeltethették.⁸²

A palota tervei, melyeket egy szűkebb körű pályázat során Londonban bírált el egy építészekből álló zsűri⁸³, teljes egészében Quittner Zsigmond irodájából kerültek ki, de valószínűsíthető, hogy a Vágó-fivérek tervezőasztalain folyt a valódi munka. A Gresham

⁸⁰ Vasárnapi Újság április 21. 310., Pásztor 1940 211-213.

Az építkezésekről filmvételről is találhatunk, hiszen a mozgóképgyártás úttörője Luméire ekkortájt készített felvételeket Budapesten. Ezek közt akad olyan is, amelynek háttérében a Gresham-palota építését láthatjuk. A felvételek megtalálhatók a Magyar Bálint által 1962-ben készített Luméire féle filmösszeállításban, mely a Magyar Filmintézet archívumában fellelhető.

⁸¹ A Gresham mellett a szintén a századforduló táján épült Pesti Kereskedelmi Bank palotája is hozzájárult a tér összképének megváltozásához. Valószínű, hogy erre utal John Lukacs e két palotáról alkotott negatív véleményének megfogalmazásakor: "tekintélyes, noha nem túlságosan szép". John Lukacs: Budapest, 1900. A város és kultúrája Bp., 1999. 49- 50. Volt egy másik komoly probléma is, mely szerint a Lánchíd tervezése során nem figyeltek oda a forgalom optimális levezetésére, s egyik oldalon a Várhegy, másikon pedig a Nákó-ház állt a tengelyében. Míg a megoldást a budai oldalon az Alagút jelentette, a pestin az az elképzelés volt hasonló célzatú, miszerint az önkormányzat szerezzék meg a Nákó-házat és szolgálja a város fejlesztését egy új közforgalmi út kialakításával. Az épület, s így a döntés joga is, azonban a Biztosító Társaság tulajdonában maradt. A munkálatokat megkezdték, s már 1905 májusában a Hungary című folyóirat – nyomtatásban először-- képet is közölt az új palotáról. Hungary 1905. szeptember 15. 11., Pásztor 1940 147-148.

⁸² Kabdebo Gyula: A Gresham-palota. Magyar Építőművészet 1907. 12. 16.

A szakirodalomban sok helyütt és rosszul hivatkoznak erre a cikkre -- hiszen a Budapest Bibliográfiától Gábor István (1982) könyvéig mindenki a Magyar Iparművészetre hivatkozik ugyanezzel a dátummal --, ráadásul a cikk a palota építéséről konkrét adatokat nem tartalmaz -- bár gazdag képanyag társul hozzá --, hanem témája inkább az életbiztosítóval kapcsolatos. A cikk, amelyből Gábor István a Greshamre vonatkozó konkrét adatait meríthette: *A Gresham életbiztosító társaság épülete Budapesten*. Építő Ipar. 1908. március 1. 87-89.

⁸³ Gábor 1982 32. A tervek elkészítésére öt építésszt kértek fel: Quittner Zsigmondot, Meinig Arthurt, Wellisch Alfrédot, Ullmann Gyulát, valamint Hauszmann Alajost. A névsort és az eredményt a Vállalkozók Lapja november 25-i számában közölték. 5.

valóban több hasonlóságot mutat a Vágó-fivérek más munkáival, mint a Quittner által tervezett egyéb épületekkel. Quittner Zsigmond (1857-1918) műépítészként 1880-ban kezdte meg munkásságát Budapesten és neve rövid idő alatt ismertté vált. A Magyar Építőművészek Szövetségének elnöke lett és beválasztották a Fővárosi Közmunkatanácsba, valamint az Országos Középítési Tanácsba is. Mindezek következtében tevékeny részt vett a főváros és az ország középítkezéseinek irányításában. Több épületet tervezett az 1885. évi és a millenniumi kiállításra. A Vágó-fivérek közül a fiatalabbik, József (1877-1947) futotta be a nagyobb karriert. 1900-ban még csupán a Magyar Mérnök- és Építész Egylet ezüstérmét kapta csupán, míg bátyjának, Lászlónak (1875-1933) már 1899-ben odaítélik az Egylet nagy aranyérmét⁸⁴, de egy évvel később már ő vehette át a fődíjat, s ezután még jónéhány hazai és nemzetközi díjat és elismerést is kiérdemelt. 1911-ig még bátyjával együtt dolgozott – erre az időszakra esett a Gresham építése is –, később azonban különváltak, s József Lechner Ödön csendestársaként tevékenykedett.⁸⁵

Magáról az építkezésről az első híradást 1903 májusából ismerjük:

„Az épület még most is impozáns, de a fejlődő környék arra indította a társaság londoni igazgatóságát, hogy a keretnek megfelelően, Budapest egyik legszebb helyén fekvő bérházat újra építtesse és helyére díszes monumentális palotát építsen. [...] Úgy halljuk, hogy az új palota négy részre lesz osztva, négy udvarral s a Lánchídra néző monumentális homlokzattal fog rendelkezni.”⁸⁶

Ekkorra az üzletek és a lakások bérletét már felmondták, a tervek elkészítésére a pályázatot kiírták és az építkezést az elképzelések szerint a következő év tavaszán szándékoztak megkezdeni.⁸⁷ Bár a bontást még ez év decemberére tervezték, a komolyabb munkálatokat csak 1904 elején indíthatta meg a bontásért felelős építőmester, Krausz Gábor, mivel Budapest Székesfőváros Tanácsa V. kerületi előljárósága csak január 5-i dátummal adta meg

⁸⁴ József ekkor – 1899-ben – a párizsi világiállítás magyar osztályának építésvezetője.

⁸⁵ Csak néhány az említett építészek művei közül: Quittner: a Kereskedelmi Bank palotája vagy a mentők háza; Vágó József: a budapesti Schiffer-palota vagy a Városligeti Színház; Vágó László: a Késmárky és Illés-féle áruház a Kossuth Lajos utcában (1897).

Merényi 1969 41-42., 59. Révai Nagy Lexikona. 15. Bp. 1922. 797. Révai Nagy Lexikona. 18. Bp. 1922. 710.

⁸⁶ Vállalkozók Lapja 1903. május 13. 7.

⁸⁷ Vállalkozók Lapja 1903. május 13. 7., Vállalkozók Lapja 1903. május 20. 6.

az engedélyt.⁸⁸ Ezt követően nyújtotta be Quittner Zsigmond főépítész az építési engedély iránti kérelmet 1904. március 23-án az V. kerületi előljárósághoz, s az engedélyt április 28-i dátummal kapta meg.⁸⁹ Az építkezés előrehaladtáról az éppen aktuális munkálatokra feladott hirdetmények, árlejtések és pályázatok alapján nyerhetünk képet.⁹⁰ Az utolsó hirdetmény a Luxfer-Prizmák szállítására és beszerelésére 1906. november 28-án került feladásra.⁹¹ A palota tehát 1907 elejére teljesen befejezettnek mondható, sőt a lakók beköltöztetése már 1906 augusztusától folyamatosan zajlott.⁹²

Természetesen ezen időszak alatt felmerültek nem várt bonyodalmak is, melyek közül két birtokpert tekinthetünk a legjelentősebbnek. Id. Seitz Ferenc, a szomszédos Zrínyi u. 3. szám alatti ház tulajdonosa 1905 januárjában pert indított a két telek határvonalának pontos kijelölése, illetve módosítása tárgyában, mivel úgy vélte, a Gresham-palota tervezett építése során egyes elemek az ő területét érintették volna. E per Budapest Székesfőváros Tanácsának április 25-i elutasító véghatározatával zárult, mely szerint a felperest semmilyen kár nem érte, s a 754. és a 755. számú ingatlanok már meghatározott határvonalát nem szabad és nem is lehet módosítani⁹³. A másik, még több gondot okozó probléma a közterületet érintő kiszökellékek – két oldal- és egy középkişögellés -- megépítése után a biztosító által a városnak fizetendő díj körül alakult ki. Az 1904-től hosszan elhúzódó per végeredményeképp,

⁸⁸ Elképzelhető, hogy a bontást, illetve annak előkészületi munkálatait már 1903 végén, a tervek szerint megkezdték, hiszen a Vasárnapi Újság a bontásról közölt képét 1903-ra datálja. Vasárnapi Újság 1907. április 21. 310., Vállalkozók Lapja 1903. november 25. 5. és 17., Budapest Főváros Levéltára IV.1407/b 12400-VII-1904

⁸⁹ Budapest Főváros Levéltára IV.1407/b 65455-III-1904, 97034-III-1904

⁹⁰ 1906 januárjában az épület már állt, s csupán a kiegészítő munkálatok (burkolati, csatornázási, villamosvilágítási munkák, felvonók, tűzhelyek, redőnyök, világítótestek stb.) maradtak hátra. Vállalkozók Lapja 1905. június 14. 6., Vállalkozók Lapja június 28. 7., Vállalkozók Lapja július 5. 23., Vállalkozók Lapja augusztus 2. 5., Vállalkozók Lapja 1906. január 24. 6., 22., Vállalkozók Lapja március 7. 8., vállalkozók Lapja március 28. 23., Vállalkozók Lapja április 11. 7., Vállalkozók Lapja április 25. 6., Vállalkozók Lapja október 24. 23., Vállalkozók Lapja október 31. 7.

⁹¹ Vállalkozók Lapja november 28. 22.

⁹² Az augusztusban költözők közt találhatjuk például a Bamberger családot is (Mérleg u. 2. IV/10.). Budapest Főváros Levéltára IV.1419/j. Az 1941. évi budapesti népszámlálás adatai

⁹³ Budapest Főváros Levéltára IV.1407/b 80845-III-1905, 81618-III-1905, 83257-III-1905

1910-ben a város a Gresham érveit kénytelen volt elismerni és a hibásan megállapított díjat visszafizetni.⁹⁴ Ezzel a palota építésével kapcsolatban felmerült utolsó ügy is lezárult.

Az építkezés során az eredeti terveket módosították. 1906. október 12-ei dátummal újabb terveket hagytak jóvá, amely több alaprajzot érintő módosítást is jóváhagyott.⁹⁵ Végül az elkészült épülethez a használatbavételi engedélyt utólagos hatállyal 1907. január 13-án adta ki Budapest Székesfőváros Mérnöki Hivatala. Ezt követően kisebb-nagyobb módosításokra, átalakításokra még sor került az évek folyamán. Ezek közül csak példaként néhányat említünk: az 1908-ban, a Mérleg utcai részben létesített kávéház kialakításával kapcsolatos módosítások a földszinten és a pincében⁹⁶, a Mérleg u. 4. alatti egyik üzlethelyiségében a pincét és a földszintet összekötő lépcsőfeljáró; 1913-ban, szintén a Mérleg utcai épületrészben a földszint és a félemelet között alakított ki egy új lépcsőt az ott üzlethelyiséggel rendelkező, bőrbútorárukkal foglalkozó Pipisz Vilmos utódai cég; 1920-ban a kávéház feletti félemeletet eredetileg elfoglaló télikert lakássá történő átalakítása; a 30-as és 40-es évek sorozatos átalakításai⁹⁷, vagy a második világháborút követő részleges helyreállítási munkálatok, s az új rezsim elképzeléseinek megfelelő módosítások.⁹⁸

⁹⁴ *“Méltóztassék tekintetbe venni, hogy nem speculansról van szó, ki nyerészkedési szándékból épül, hanem egy külföldi társaságról, mely bizalommal fektet be milliókra menő tőkét Budapesten, igen szerény kamatra, csakhogy a fővárost díszítse és a kiszökelléket nem azért veszi igénybe, hogy telkét nagyobbítsa, hogy az épületet nagy áldozatok árán monumentálisan, a tér szépségének megfelelően kiképezze.”* Budapest Főváros Levéltára IV.1407/b 224642-III-1904, 135675-III-1905, 241276-III-1908, 87338-III-1909, 8223-III-1910.

⁹⁵ Az eredeti tervek a Tervtár archívumában jórészt 1904-es dátummal szerepelnek és a félemelet módosítására vonatkozó terveket már 1905-ben benyújtottak.

⁹⁶ A pincében például egy tekepályát is kialakítottak, s jöllehet az eredeti terveken a kuglipálya megnevezés szerepel, a helyiség alakjából és méretéből ez előbbi funkció valószínűsíthető. A Fővárosi Tervtár Archívumában 24.515-ös helyrajzi szám alatt összegyűjtött tervek alapján és Budapest Főváros Levéltára IV.1407/b 261721-III-1908

⁹⁷ Itt említhető, hogy a MAORT II-IV. emeleti hivatali helységeit lépcsőkkel kötötték össze, melynek érdekessége, hogy az alsó két szintnél egy csigalépcsős megoldást választottak; a fedett átjáró megépítése a Ferenc József tér 5-6. és a Mérleg u. 4. között 1938-ban; szintén ez évben a Mérleg u. 4. földszintjén légmentes bemutatóterem kialakítása és egy alagsori mintaóvóhely, valamint a gázálcok kipróbálására alkalmas gázkamra létesítése. Fővárosi Tervtár Archívuma 24.515. hrsz. valamint Budapest Főváros Levéltár IV.1409/c 301948-III-1938, 313747-III-1938

⁹⁸ Fővárosi Tervtár Archívuma 24.515. hrsz.

Az épület egésze jól illeszkedik a századfordulón már hazánkban is meghatározó művészeti irányzat, a szecesszió kereteibe. A szecesszió szakítani kívánt a historizáló stílusirányzatokkal és megpróbált az építészet, a képző- és iparművészet minden ágára érvényes stílust teremteni, az összművészetek szintézisének gondolatát kívánta megvalósítani. Magyarországon az építészet terén az új stílus legjelesebb képviselőjének Lechner Ödön számított, aki először próbálta meg sikeresen ötvözni a keleti építészet (japán, indiai és perzsa) elemeit és a magyar hagyományokat.⁹⁹ A szecessziós épületekre egyébiránt általában jellemzők a különleges szerkezetek alkalmazása, a dekorativitás, a meglepő építészeti megoldások, a stilizált növényi és állati ornamentika, a mozaikok, az üvegfestmények, művészi kovácsoltvas díszítések és az építészetben eladdig elhanyagolt színek (arany, ezüst, kék, lila, okkersárga) használata. Gyakori volt a zománc, a kerámia, a szőnyegkészítés és a gobelinművészet új technikáinak keresése és gyakorlati alkalmazása Magyar földön ezeknek legrangosabb képviselőit a Körösfői Kriesch Aladár és Nagy Sándor által vezetett gödöllői művésztelep gyűjtötte maga köré.¹⁰⁰ Róth Miksa üveglakai¹⁰¹ és a pécsi Zsolnay-gyár mázas kerámiái¹⁰² európai rangú művészeti teljesítménynek számított. A Gresham-palota díszítésében részt vállaló szobrászok közül Telcs Ede, Maróti Géza és Ligeti Miklós számítottak az új törekvések legjelentősebb képviselői közé.¹⁰³

E stílusjegyek ismeretében a Gresham-palotát a magyar szecessziós építőművészet egyik kiemelkedő alkotásának tekinthetjük. Félreismerhetetlenek a kovácsoltvas páváskapuk, a madaras és virágos ornamentikával ellátott korlátok, a lépcsőház színes üveglakai és az égetett mázas kerámia borítások, valamint a játékos vonalvezetésű, merész és mozgalmas

⁹⁹ Lechner Ödön (1845-1914) a korszak kiemelkedő egyénisége volt, az önálló magyar formanyelv megteremtésére irányuló kísérletei összefogták a magyar szecesszió úttörő törekvéseit. Lechner Ödön: "Magyar formanyelv nem volt, hanem lesz." Művészet 1906. 1-18., Bálint Aladár: Lechner Ödön. Nyugat 1914. június 16., Lechner Ödön: Önéletrajzi vázlat. A Ház. 1911. 9-10. 343-365.

¹⁰⁰ Petrovics Elek: A gödöllői telep kultúrtörekvéseiről. Magyar Iparművészet. 1909/1. 5-26., Beck Ö. Fülöp: A gödöllőiek. Nyugat 1909. november 16. 524-529.

¹⁰¹ Róth Miksa: Az üvegfestésről. Magyar Iparművészet. 1916. 76-86., Róth Miksa: Az üvegfestészet negyven éve. Magyar Iparművészet. 1924. 41-44.

¹⁰² Nikelszky Géza: A Zsolnay-gyár művészete. Bp., 1959., Angstertől Zsolnayig. Szerk.: Szirtes Gábor-Vargha Dezső Pécs, 1999. 169-254.

¹⁰³ Szecesszió. A 20. század hajnala. I-II. Bp., 1996., Merényi Ferenc: A magyar építészet 1867-1967. Bp. 1969., Rév Ilona: Építészet és enteriőr a magyar századfordulón. Bp., 1983., Szabadi Judit: A magyar szecesszió művészete. Bp. 1979., Hanák Péter: A Kert és a Műhely. Bp., 1988. 51-62.

homlokzat¹⁰⁴, amelyet színes mozaikok is díszítenek, továbbá a keleties jelleggel bíró, üvegkupolával fedett belső udvar.

Az új és lényegében ma is eredeti formájában látható épület négy önálló házat egyesít.¹⁰⁵ A négyből hármát egy üvegkupolával fedett földszinti átjáró köt össze, kereszthajós templomra emlékeztetően, melyet három utcai frontja felé a híres kovácsoltvas páváskapuk zárják le. A negyedik épületrészt egészen önállóan képezték ki a Mérleg utcai oldalon. Főbejárata csaknem teljesen a Lánchíd tengelyében áll és monumentalitásával hívja fel a Budáról Pestre igyekvők figyelmét. Ez a főbejárat vezet a belső udvarként kiképzett átjáróhoz, melyen át a Zrínyi utcába és a Mérleg utcába, továbbá a három fő- és a három melléklépcsőhöz, valamint a 'bazársorhoz' lehetett eljutni. A Zrínyi utcai épülethez a Kossuth-, a Mérleg utcaihoz az Andrássy-, a középső tömbhöz pedig a Gresham-lépcső - három melléklépcsőjével - tartozik. Ez utóbbi előtt egy pihenőpadot is kialakítottak. A lépcsőházakban egységes, szecessziós betűtípusú feliratok, emelet- és ajtószámjelzések voltak, ezek némelyike még ma is látható. Továbbá a lépcsőházak rácsozata, a belső függőfolyosókéhoz¹⁰⁶ hasonlatosan, a három passzázskapu pávamotívumát ismételtetik más madármotívumokkal kiegészítve. A belső terek burkolatának kiképzésére, így a lépcsőházakra is, jellemzők a mennyezeti stukkók, a virág-, illetve hullámmotívumok alkalmazása, valamint az ablakok színes Tiffany-féle opalizáló üveggel való díszítése. Az egyes lépcsőházak névadóinak üvegre festett portréi közül csupán a Kossuth-lépcső ablaka maradt meg épségben.¹⁰⁷

A négyemeletes, mozgalmas és dekoratív főhomlokzatot a közép- és két oldalkiszögellés tagolja. Homlokzatának lábazata gránitból, a főhomlokzat sóskuti és antalbányai kőből, két oldalhomlokzata magyar trachitból készült. Bronz ékesíti a boltkapuzatot, amelyet ráadásként svéd gránitpillérek is díszítenek. Gazdag szobrászati

¹⁰⁴ A főhomlokzat az eredeti tervektől eltérően még igényesebb, még inkább megfelel a szecesszióra jellemző dekorativitás kívánalmainak. Varga Vera: Magyar műemlékvédelem, avagy teremtsünk a századelő romjain „új értéktelenséget” Művészet 1989. 11-12. 83.

¹⁰⁵ A telek helyrajzi számát a korábban érvényben lévő 754-es számról 1926-ban változtatták a ma is hatályos 24.515-es számra, s ezzel egyidőben vonták össze a kettős házszámot is (5-6-ról 5-re).

¹⁰⁶ A belső függőfolyosók alkalmazása a bérházépítkezéseknél csak a századfordulót követően terjedt el, s így modern megoldásnak számított. Gyáni Gábor: Hétköznapi Budapest. Bp., 1995. 39-40.

¹⁰⁷ Varga 1989 84-86.

kiképzésében Maróti Géza és Telcs Ede is részt vettek: Maróti mintázta meg az első emeleti ablakok fölötti figurákat, amelyek a munkával teli, illetve a gondtalan életet szimbolizálják. Telcs a névadó Sir Gresham portróját, valamint az első emeleti középerkély két fekvő alakját készítette el. A középkiszögellés negyedik emeletén található az életkorokat vagy évszakokat szimbolizáló, Ligeti Miklós által készített négy herma alak. A két oldalkiszögellés oromzatán látható két relief figurát, melyek a művészetet és a tudományt jelképezik, Margó Ede és Pongrácz Szigfrid készítette.

A homlokzaton alkalmazott üvegmozaik díszítéseket, a lépcsőházak ólomüveges ablakait és az épület belsejében lévő díszüvegeképeket Róth Miksa készítette. Az átjáróban az architektonikus részeket a pécsi Zsolnay-gyár által készített színes égetett kerámialapokkal burkolták, míg üvegtetejét Luxfer prizmaüvegezéssel látták el, melyet különösen érdekessé tett, hogy kívülről egy külön védő üvegborítást kapott. Ez az üvegtetős megoldás különleges fényhatást és hangulatot biztosított a belső udvarnak. Ezt a belső udvart a három pávaskapu zárta le, melyek a főlépcsőházak rácszatához hasonlatosan Jungfer Gyula műhelyéből kerültek ki. A pávaskapukat az idő tájt egyedülálló módon elektromos vezérlés sülyesztette a pincébe. A négy főlépcső és a főlépcsőházak falainak burkolatai nemes ruszkicai fehér márványból készültek. A hatalmas belső tereket az akkor legkorszerűbb statikai módszerekkel biztosították. A Duna vízszintingadozásai ellen az épületet a pince alatt egy két méter vastag betonlap biztosította. A pincefalakat ólommal bélelték, a földszint és a félemelet szögecselt acéloszlopos és acélszekrény-tartós megoldással készültek. Ezzel a technikával tudták biztosítani az első emeleti irodák legjobb alaprajzi kiképzését. Az épülethez külön terveztek elektromos díszkivilágítást is, amely 1907-től működött.¹⁰⁸

A földszinti átjáróban, a passzázsban bazársor kapott helyet. A polgári fogyasztói kultúrát a múlt század végén két jellegzetes forma jellemezte, a bazár és a nagyáruház. A többféle tömegárut egyszerre s egy helyen eladásra kínáló bolti formának – több európai nagyvároshoz hasonlóan – az első nagyáruházakkal nagyjából egyidőben meghonosodó bazár felelt meg Budapesten. A bazársoroknak a nagyvárosokban a 19. század derekától igazán divatba jövő s egyre szélesebb körben elterjedő passzázsok adtak ottont, melyek ily módon mindenhol meghonosították a vásárlás ezen új stílusát. Maguk a passzázsok kiemelkedő

¹⁰⁸ A Gresham életbiztosító társaság épülete Budapesten. Építő Ipar. 1908. március 1. 87-89. Adalékok a Lipótváros történetéhez. II. köt. Bp. 1988. 279-281. Gábor 1970 32., Gábor 1982 70-71.

építészeti attrakciót jelentettek, amennyiben egyszerre jellemezte őket a modern technológia és a művészi igényesség. A nagy belső terek lefedését a kupolás vasszerkezetek és az üveg kombinálásával tették látványossá. Az egyre személytelenebbé váló városi utcákkal ellentétben a bensőségesebb, kizárólag luxuscikkeket kínáló belső udvarok, s így a Gresham-palota átjárója is, a nagypolgári és felső középosztálybeli rétegek kedvelt bevásárló és találkozóhelyeivé váltak.¹⁰⁹

A földszinten és a félemeleten tehát üzlethelyiségek voltak, míg a középső épület első emeletét az életbiztosító irodái foglalták el. Az épület egyéb részeit modern és elegáns bérlakások foglalták el, melyek fenntartását csak az arisztokrácia és a nagypolgári réteg engedhette meg magának.¹¹⁰ Minden házban az I-III. emeleteken szintenként két-két nagy lakás volt, egyenként nyolc-tíz szobával, míg a negyediken négy-négy lakás kapott helyett négy-öt szobával. Az ötödiken, a magastető padlástér mögött a hátsó tűzfalhoz simuló házmesterlakások és mosókonyhák helyezkedtek el. A személyzet számára (inas, szobalány, szakácsnő) a hatalmas lakásokban külön cselédszobák álltak rendelkezésre. Hanák Péter így ír erről:

„A pesti bérház szociális szempontból hierarchikusan tagolt, és pedig az első és a harmadik-negyedik emelet között fokozatos átmenetekkel a nagypolgárságtól az alsó középosztályig, a főfronttól hátrafelé pedig a felső középosztálytól a kézműves kispolgárig, egészen a szolgarendű vicéig.”¹¹¹

Az épület berendezését Thék Endre bútorműves igényes munkáival tetté még otthonosabbá. A lakásokat stukkó-mennyezettel, tolóajtókkal és díszüvegezéssel egészítették ki. Az épületben – Budapesten egyedülálló módon – központi porelszívó működött. Egyik-másik helyiségben még mindig látható a központi Vacuum Cleaner sárgaréz csatlakozócsöve. A gőzfűtést és a melegvízellátást is központilag biztosították. A lakók elektromos és gázvilágítás között választhattak, ugyanis mindkét vezetékrendszert beépítették a falba.

¹⁰⁹Gyáni 1995 65-67.

¹¹⁰ Az európai nagyvárosokhoz hasonlóan, a század utolsó évtizedeiben Budapesten is elterjedtek a soklakásos és többemeletes bérházak, melyek sokszor még a nagypolgári igények kielégítésére is alkalmasak voltak. Gyáni 1995 35-40.

¹¹¹ Hanák 1988 34.

A lakásokban gyönyörűen ápolts padló volt, a fürdőszobákat pedig csodálatos csempe, különös alakú mosdókagylók, kádak és rézcsapok tették különlegessé. Mindegyik lakáshoz tartozott kandalló is.¹¹²

Nagy gondot fordítottak az épület tisztántartására, hetente szidolozták a rézből készült liftajtókat, mosták a liftszekrények maratott üveglakait, csiszolt tükreit. Ápolták a mahagóniból készült liftszekrényt, melyet a fáradt utasokra gondolván paddal is felszereltek. A földszinttől az V. emeletig a lépcsőházakban egy-egy 120 cm széles piros bársonyszőnyeg futott. A korabeli szokásoknak megfelelően a házmester külön lift- és kapupénzt kapott. A házban egyébként négy házmester és négy segédházmester dolgozott. Külön gondnok szedte be a lakások bérét, a gondnoki irodát pedig a Zrínyi utcai részben helyezték el.¹¹³

Ezek után nem túlzás azt állítani, hogy a palotát minden szempontból igényesség, nagyvonalúság, luxuskivitel jellemezte,¹¹⁴ s így a maga nemében az akkori Budapest páratlan ékességét képezte.

¹¹² Építő Ipar 1908. március 1. 87-89., Adalékok 1988 280-281.

¹¹³ Építő Ipar 1908. március 1. 87-89., Adalékok 1988 280-281.

¹¹⁴ Ennek egyik biztosítéka volt, hogy az alvállalkozókat versenytárgyalásos formában választották ki. Az épület építésénél és berendezésénél így az alábbi szolgáltatók működtek közre: Mann József építómester: föld-, kőműves- és elhelyezőmunkák, Oetl Antal: vasmunka, Trautmann Rezső: ácsmunka, Biehn János: fedéllemezek, Thék Endre: asztalosmunka, Takáts László: mázoló munka, Klopfer Jac: üvegesmunka, Maróti Géza: szobrászmunka, Haasz Fülöp és fia: szőnyegek és falikárpitók, Kurbel József: szobafestő munka, Egyesült Parkettgyárak: parkettmunka, Hirsch Mihály: aszfaltmunka, Jusztus Sándor: redőnyök, Osztrák-magyar légszeszvártárolás felszerelési irodája: légszeszvezetékek, Bíró M.: központi fűtés, Zsolnay-gyár: majolikamunka, lemezborítások és grés, Parafakőgyár: parafafalak, Steinbach Gábor: irodai berendezések, Andor és Futtaki: lámpások, Luxfer-gyár: luxferprizmák, Steiner Ármin és Ferenc rézműgyára: számtáblák, Prohaska József: rabitzmunka, Cingros János: gránitmunka, Seenger Béla: kőfaragómunka, Schlick Rt.: bádógosmunka, Ganz és társa: villamosvilágítás, Freissler Antal: felvonók, Kugler F. I.: szellőzők és ajtócsukók, Ehrlich G. Gusztáv: tűzhelyek, Magyar Vacuum Cleaner: porszívás, Hungária Zászlógyár: zászlók. Magyar Építőművészet. 1908/3. 28., Építő Ipar 1908 március 1. 87-89.

De még a versenytárgyalások alkalmazása sem jelenthetett teljes garanciát a minőségre. Akadtak visszaélések és a munka minősége sem volt minden esetben kifogástalan. Erre példa Prohaska József tevékenysége, aki egy 1906-os cikk szerint megpróbálta kispórolni az anyagot a műből és olcsóbb, gyenge helyettesítőül szolgáló alkatrészeket alkalmaztatott. A felügyelő bizottság azonban felismerte ezt és kötelezte a tisztességes anyagfelhasználásra. Czvián Ferenc: Kontármunka a Gresham-palotában. Építőművészet. 1906. No. 10. 7.

V. fejezet

ÉLET A GRESHAM-PALOTÁBAN

A Gresham-palota építtetője és tulajdonosa a Gresham Életbiztosító Társaság volt. Mint már korábban említettük még a Nákó-palotát vásárolták meg 1880-ban, és az új évszázad elején határozták el a saját elképzeléseiknek és a kor igényeinek jobban megfelelő székház építését.

Az 1876-os alapításától kezdve hosszú időn keresztül a társaság magyarországi fiókjának igazgatója August Bopp volt.¹¹⁵ Az igazgatóságban közéletünk kiválóságait, míg hivatalnokai közt a biztosítási szakma legtehetségesebb fiataljai közül jónéhányat ott találhattunk.¹¹⁶ Az önálló igazgatóság létrehozásától a hazai működésük megszűnéséig a magyarországi igazgatótanács meghatározó tagjai voltak: gr. Andrássy Géza (elnök), gr. Batthyány Tivadar, gr. Benyovszky Sándor, gr. Karátsonyi Jenő és Simon Jakab, míg a magyarországi igazgató posztját többnyire Beckett Reginald Arthur töltötte be. A társaság üzletileg legsikeresebb időszakát hazánkban a palotaépítés éveiben élte, amikor is éves mérleg főösszegeik megközelítették a 30 millió koronát. Ettől kezdve lassú, de folyamatos visszaesésnek lehetünk tanúi, amit nem csupán a mérleg főösszegek csökkenése, hanem az igazgatótanács létszámának fogyatkozása is alátámaszt.¹¹⁷

¹¹⁵ Képviselői és cégjegyzési jogosultsága 1898. január 2-i hatállyal szűnik meg, amikor is azokat Feld Kálmánra és Feld Salamonra ruházza a londoni vezetőség. Budapest Főváros Levéltára VII.2.e Cégbíróági Iratok

¹¹⁶ Kabdebo Gyula: A Gresham-palota. Magyar Építőművészet. 1907. 12. 16.

¹¹⁷ Magyar Compass 1905-06. XXXIII. évf. II. kötet 101., Magyar Compass 1911-12. XXXIX. évf. II. kötet 285., Magyar Compass 1919-20. XXXXVII. évf. II. kötet 1153., valamint a Magyar Compass tárgyalt időszakra vonatkozó további évfolyamai és Budapest Főváros Levéltára VII.2.e Cégbíróági Iratok

Az első világháború kitörése után nem sokkal, 1914. december 19-én, a Magyar Királyi Kereskedelmi Minisztérium felügyelőbiztost nevezett ki a társaság élére Gerenday György személyében, hogy „a vállalat üzletvezetése a háború tartama alatt ne álljon ellentétben a hazai érdekekkel.”¹¹⁸ A felügyeletet 1919 decemberében ugyan megszüntették,¹¹⁹ de a társaság 1920-21 folyamán új üzleteket Magyarországon már nem kötött.¹²⁰ A külföldi életbiztosító társaságok életbiztosítási állományának átvétele tárgyában a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről alkotott törvényes rendelkezések értelmében ugyanis a társaság 1921. április 9-én Párizsban szerződést írt alá a Magyar Királyi Pénzügyminisztériummal a Gresham magyarországi ügyleteinek a magyar állam részére való átadása tárgyában. Ugyanez év november 26-án a pénzügyminisztérium ezen üzletállományt 1920. december 31-i hatállyal az Első Magyar Általános Biztosító Társaságnak adta tovább. A cégtörlési per vitelével a Gresham 1922. augusztus 2-i dátummal Dr. Walter Károlyt bízta meg, s e per lezárásának eredményeképp az életbiztosító 1922. szeptember 18-i hatállyal a cégjegyzékből töröltetett¹²¹. Így az 1922-24-es Compass-ban már említést sem találunk róla. Az épület azonban továbbra is e társaság tulajdonában maradt egészen 1952-es államosításáig.¹²²

¹¹⁸ Budapest Főváros Levéltára VII.2.e Cégbírósi Iratok

¹¹⁹ Budapest Főváros Levéltára VII.2.e Cégbírósi Iratok, VII.12/d Telekkönyvi Iratok

¹²⁰ Magyar Compass 1920-21. XXXXVIII. évf. II. kötet 1187.

¹²¹ „... és kérjük, hogy ezek után, miután üzletünk tényleg nincsen, ügyleteink nincsenek, hiszen valamennyit átvette a magyar állam és lebonyolítás végett átadta azokat az Első Magyar Általános Biztosító Rt-nak, ennek következtében mi már Magyarországból tényleg ki is vonultunk, cégünket törölni méltóztassék.” Budapest Főváros Levéltára VII.2.e Cégbírósi Iratok

¹²² Budapesti Cím- és Lakjegyzék Bp. 1928. 111., Budapest Cím- és Lakásjegyzék Ház és Telekjegyzéke Bp. 1931. 120., Juhász Györgyné szíves szóbeli közlése a Gresham-palota műemléki dokumentációja alapján. Műemlék Felügyeleti Igazgatóság, Műemlékvédelmi Hivatal

VI. fejezet

A GRESHAM-KÁVÉHÁZ

Kosztolányi Dezső A Hét 1914. március 15.-i számában így írt a budapesti kávéházakról:

„ Egy amerikaival utaztam a tengeren. Hamarosan beszédes viszonyba kerültünk és vacsora után a vászonszéken szivarozva meg akartam gyóntatni arra vonatkozóan, mi a véleménye rólunk, mert nálunk is járt, és elég jól ismert bennünket. A csillagtan, porszínű éjszakában, melynek egyetlen lámpája a tenger villamos tajtéka volt, kérdéseket intéztem hozzá. Mit tart, mister, a városunkról? Azt, hogy sok és jó kávéháza van. Az amerikai magyarszemlélete nem volt alaptalan. Kifejtette, hogy a vonatról leszállván a pesti kávéházban fehér abrosznál meleg csirkelevest, ham and eggs-et, csokoládétortát vacsorált, többféle pálinkát ivott rá, a pincér nyolc pohár hideg vizet hozott és mikor észrevette, hogy elrontotta a gyomrát, nem engedte a gyógyszerárba futni, hanem egy szódabikarbónás szelencét tett eléje. Be kell vallanom, hogy ott a tengeren kissé büszke voltam a pátriámra.

Eleget sopánkodunk azon, hogy nincs karakterünk. Ennek csak az lehet az oka, hogy szégyelljük a karakterünket. Miért is nem merjük hangsúlyozni a kávéházi voltunkat, a kávéházi kultúrát, a szegénységünk, az otthontalanságunk, a cifra nyomorúságunk jelképét, mikor csakugyan ez a legjellemzőbb sajátságunk? Bizony isten, nincs okunk pironkodni. Aki fintorgatja az orrát, hogy a kávéház plebejus hely, a jöttmentek kaszinója, annak azt mondom, hogy ma már kevés oly arisztokrata és úri kúria van, mint a kávéház, melynek tisztos, munkás, történelmi múltja van. Száz éve, hogy született a mai kávéház öregapja. Tiszteld, pesti ember, a kávéházat, vénebb és tiszteletteljesebb az, mint te magad. Neki volt öregapja. Neked,

rongyos, talán öregapád se volt. Mi, akik kivagyunk a nagytőke áldásaiból, naponta megszerezhetjük a fény és a gazdagság illúzióját, mikor beülünk egy ízléstelen kávéházba és zsebünkben hetven fillérrel, keleti kényelemmel elterpeszkedünk egy asztal mellett, mely mögött sok százezer koronák állanak, szolgálatkész lakájok sűrögnek, ívlámpák égnek és fűtőtestek donganak. Átjáróházunk a gazdagság, melynek perzsaszőnyegeit lyukas cipőkkel tapodjuk, de annyit vagyunk ebben az átjáróházban, hogy már szinte a miénk. A középkori király csemcsegő kéjjel ette volna meg azt a rothadt kis imbiszt, amit te ordítva küldesz vissza a pincérrel. Aztán a mi kávéházunk családias is. Beszéljek a borszesz kék lángjáról? Az otthon fehér függönyeiről? A mély díványról, a családi arcképesalbumról, az ősi fészekről? Nem, a kávéházzal beszélek. Ami történik ezen a földön, itt történik. A kis asztalkáknál diákok készülnek a vizsgára, anatómiát, jogbölcseletet, irodalomtörténetet tanulnak. Ha akarom, szabadegyetem. A nagy asztalnál prelegálnak, esztétikát, filozófiát, architektúrát, nyelvészetet, lélektant, botanikát, gyógyszeriant. Fel kell fedeznem a pesti ember számára, hogy az aszpirin nemcsak a kávéházban, de - elvéve - a gyógytárakban is kapható. Az irodalomról nem is merek szólni. Az első kávéházi törzsvendég Petőfi Sándor volt. Azóta a magyar irodalom a kávésiparral együtt fejlődik, a forradalom a kávéházakban tör ki, csitul el s egy jövődő történész feladata megállapítani, milyen hatással volt a versekre, az elbeszélésekre, a cikkekre a kávé, ki ivott koffeint és ki cikóriát? Ha gyöngül az irodalom, akkor a feketekávé is gyöngül. Nem tudjuk, micsoda hónaposszobákban laktak a lángelméink. Sok írónk ágyrajáró volt. De minden kávéházat emléktáblával kell megjelölni. A törökfürdő után a magyar kávéház a legelső keleti különlegesség. Itt töltjük el az életünket. A nap minden órájában, minden világításában ismerjük, mint más az otthonát, reggel hétkor épp úgy, mint éjjeli félnégykor és félötökör, amikor a székeket az asztalokra rakják. Van hivatalnok-idő (reggel héttől nyolcig), ügyvéd-idő (reggel nyolctól fél tíz-ig), orvos-idő (reggel fél tíztől fél tizenegyig), nyárspolgár-idő (félegetől délután háromig), család-idő (délután négytől este hétig), szieszta-idő (este félnyolctól tizenegyig), lump-idő (este tizenegyedtől éjjel kettőig), művész-idő (éjjel kettőtől fél négyig) és ügynök-idő (mindig). Egy barátom szürke házikabátot tart a kávéházban, de ott tartja a könyvtárát, az orvosságait és a pincér mindennap szó nélkül hozza a neurolinját, a könyvét, felnyitva azon a lapon, ahol tegnap abbahagyta. Ismerek kávéházat, amelyik fekete lobogót tűz ki, mikor meghal egy-egy vendége. A kávéház a mi átriumunk.

Ajánlom figyelmébe a magyar heraldikusoknak, hogy gyorsan revideálják családjaiknak címerét, s készítsenek új címereket a jövődő nemzedékek számára. A régi lombos fa helyett pléh-gallyak álljanak a mezőben, a talmi hold helyett egy pikkoló findzsa, a pakfoncsillagokat apró ezüstkanálkák helyettesítsék. Hátról pedig a címer sarkába

odabiggyeszthetnek egy szódobikarbónás szelencét, egy médiaszivart, vagy egy szipkát. Akár egy aszpirinpor sikerült mását is, mely hónapokig keshedt és sárgult a főpincér szíve fölött, a felső mellényzsebében.

Az angol hallatlan göggel mondja: „Az én házam az én váram.”

De a pesti ember sem kevesebb önérzettel vetheti vissza: „Az én kávéházam az én váram.”

A korszak társasági életének meghatározó színtere a kávéház.¹²³ Kiváltképp igaz ez a Lipótvárosra, hiszen már a XIX. század elején, Kemnitzer János vagyonos pesti polgár az akkor még csak a tervekben létező városrész, azaz egy pusztaság, első épületében is egy kávéházat rendezett be, mégpedig az ország első *cafe-restaurant*ját.¹²⁴ Egy évszázad múltán, 1927-ben a Boldogulás Lexikona már így jellemzi a fővárost:

„Budapest a kávéházak városa. Ez annyira köztudomású külföldön is, hogy aki egyszer Pestre jön, az úgyszólván elsősorban a híres pesti kávéházak iránt érdeklődik. Mert nincs a világon sehol annyi gyönyörű és nagyszerű kávéház, mint a magyar fővárosban. Második otthona a pesti polgárnak a kávéház, ahol otthonosan feketézik, uzsonnázik, vacsorázik, szórakozik, beszélget, újságot olvas, üzletet köt, egyszerűen él.”¹²⁵

¹²³ Kávéház – sirató. Törzshelyek, írók, műhelyek. Szerkesztette: Erki Edit Bp., 1998

¹²⁴ A *cafe-restaurant* jellegzetessége, hogy a kávé, frissítőn és egyéb italokon kívül meleg ételeket is felszolgáltak. Az idehaza és külföldön egyaránt ismert és népszerű Kemnitzer-kávéház berendezéseiben is páratlan volt: külön szoba állt a nemdohányzók rendelkezésére, a játékos kedvűek két biliárdteremben is hódolhattak szenvedélyüknek, próbára teheték szerencsájüket a különféle kártyajátékokban, étkezések után könnyed sétát tehetek a kifejezetten e célra kialakított, ritka növényekkel is beültetett parkban, sőt a kuriózumnak számító éjszakai kivilágítás hívogató fényei is könnyen észrevehetőek voltak mindkét partról. A messzi földről érkezett utasok a felső emelet igényesen berendezett szobáiban pihenhették ki magukat. Így az intézmény a vendégek minden igényének meg tudott felelni, s akár egy egész napot is kényelmesen el lehetett tölteni a boltozatos márványtermek tükrös falai között. Kemnitzer elhivatottságát jól jellemzi, hogy még nemesi címerében is egy biliárdasztalot markoló oroszlán található. Budapesti Negyed 1996. 2-3. 267., 272., Pásztor 1940 52-54., Adalékok 1988 104.

¹²⁵ Boldogulás Lexikona. Szerkesztette: Katona Béla Bp. 1927.183.

A Gresham-palotába nem sokkal befejezését követően, már 1909-ben beköltözött a kávéházi élet. Ekkor nyitotta meg ugyanis kapuit az a Gresham-Venezia,¹²⁶ mely Salzer Mór irányításával néhány év alatt a főváros meghatározó kávéházainak sorába emelkedett. Ugyanebben az évben rendezte be Deli Sámson a palotában egyedülálló, de rövid életű teaszalonját¹²⁷. A teaszalonnal ellentétben a kávéház a világháború első éveit egyre nagyobb népszerűségnek örvendhetett. Salzer Mór a Gresham-Venezia sikeres elődjének, a Nádor utca 14. alatt található Venezia kávéháznak hagyományait igyekezett továbbvinni egy tágasabb és előkelőbb környezetben.¹²⁸

Az első világháborút követően pedig az elsők között nyitotta meg újra a kapuit az épület földszinti termeiben a még mindig hírnévnek örvendő Gresham-Venezia. A 20-as évek elején a kávéházi élet átalakulóban volt és az ekkoriban modernnek, de idegennek számító, amerikai eredetű bárkultúrából igyekezett új erőt meríteni. Ám a háborús traumának és a helyi viszonyoknak köszönhetően sajátos kelet-közép-európai színezetet kapott. A korabeli Budapesten még nem voltak hagyományai a szórakozás e formájának, ráadásul ezekben az években a pesti polgárság erősen polarizálódott. Az előkelőbb kávéházak közönsége így főként a háború alatt gyorsan meggazdagodó, szilárd kulturális és társadalmi háttérrel nem rendelkező spekulánsokból és nyereszkeskedőkből került ki. Mindennaposak voltak a lövöldözésekkel és verekedésekkel tarkított tivornyak. A könnyen jött nyereség tekintélyes részét szórták el a legdrágább italokra és a legelőkelőbb kéjhölgyekre. Jó példa erre az egyik legelőkelőbbnek számító Gresham éjszakai élete.

¹²⁶ A kávéház létrehozásához szükséges átalakításokat már 1908 végén megkezdték. Budapest Főváros Levéltára IV.1407/b 261721-III-1908, Fővárosi Tervtár Archivum 24.515. hrsz., Budapesti Czim- és Lakjegyzék 1907. 805., Budapesti Czim- és Lakjegyzék 1908. 853., Budapesti Czim- és Lakjegyzék 1909. 893.

¹²⁷ A kávé büvöletében élő századeleji Monarchiában nem volt a teázásnak sem az angolhoz, sem a kontinens nyugati részeihez hasonlítható kultúrája, s talán sikertelenségét is leginkább ezzel magyarázhatjuk. Deli egyébként kora vendéglátásának egyik kísérletező kedvű és színes egyénisége volt. Sok mindennel megpróbálkozott, többek között a csemegekereskedéssel, bár és kávéház üzemeltetésével, táncestélyek, felolvasások, előadóestek szervezésével, de igazán sikeres csak legkorábbi vállalkozása, egy rendezvényszervezéssel foglalkozó cég volt. Gundel Imre – Harmath Judit: A vendéglátás emlékei. Bp. 1979. 307., Budapesti Czim- és Lakjegyzék Bp. 1908. 792., Budapesti Czim- és Lakjegyzék 1910. 1910.

¹²⁸ Az első világháború idején a Gresham-Venezia kapuit egy rövid időszakon át zárva tartották. Budapesti Czim- és Lakjegyzék 1914. 1039., Budapesti Czim- és Lakjegyzék 1916. 761., Gundel-Harmath 1979 200.

Az Európában ekkortájt általános értékválságnak¹²⁹ megfelelően a stílusok kaotikus összevisszasága itt is szembeötlő volt. A falon egy idilli tájkép és egy történelmi portré között függött egy merészen kihívó szőke női akt. A vendégek, tömött pénztárcájuk ellenére, nem kevésbé voltak különösek, egymáshoz nem illőek és megbotránkoztatóak.¹³⁰ A kávéház melletti Gresham-bár tulajdonosnőjében is e korszak egyik jellegzetes figuráját fedezhetjük fel: Krisztinkovich Jenny egyszerű konzumnőből lett a felkapott és szemérmetlenül drága bár első embere.¹³¹ Ennek az időszaknak a vége felé, 1921. október 15-én nyitotta meg Nagy Endre, az ismert konferanszié a Mérleg u. 2. számú épületrész pincehelyiségében¹³² kabarészínházát, a Pódiumot,¹³³ mely a pesti polgárság számára már egy kulturáltabb szórakozási lehetőséget biztosított.¹³⁴

¹²⁹ A világháborút követő időszakban Európa tradicionális értékrendjei megrendültek, a régi értékészlet és fogalmi rendszerek alapján már nem lehetett kielégítő válaszokat találni az élet alapvető kérdéseire. Az ideológiák és irányzatok összevisszasága és gyors váltakozása jellemezte ezt az évtizedet. Ernst H. Gombrich: A művészet története. Bp., 1974. p. 455-489. , Barát Béla – Éber László – Takács Zoltán: A művészet története. Bp., 1939. 531-559.

¹³⁰ Pesti Futár 1918. No. 543. 3-13., Pesti Futár 1919. No. 590. 11-16., Népszava 1920. február 1. 4., Nemzeti Újság 1920. április 4. 7.

¹³¹ Gundel-Harmath 1979 282.

¹³² A nyári hónapokra a kis pincehelyiség fullasztó hősége elől a társulat a szellős Városligetbe , a Lomb Színpadra költözött. Színházi Élet 1922. 29. 3-6.

¹³³ Színházi Élet 1921. 41. 11.

¹³⁴ Színházi Élet 1921. 43. 26., Színházi Élet 1922. 2. 22-23., Színházi Élet 1922. 38. 20-23., Színházi Élet 1922. 44. 6-7.

VII. fejezet

NAGY ENDRE ÉS A KABARÉ SZÜLETÉSE

A kabaré bölcsője Párizsban, az egyik legrosszabb hírű városnegyedben ringott. A műfaj születésének dátumát 1881. november 18-ára tehetjük, amikor a különcségéről ismert, ám nem különösebben neves festőművész Rodolphe Salis, egy pincehelyiségben, a Chat Noir (Fekete Macska) nevű kiskocsmában, barátaival gondolva egy merészet, aznap este rögtönzött alkalmi műsorával próbálta még jobb kedvre deríteni az amúgy is vidám társaságot.¹³⁵ Salis programnak is nevezhető célkitűzéseit így fogalmazta meg:

„Az a szándékunk, hogy csípős gúnnyal kommentáljuk a politikai eseményeket, segítsük az embereket, megmutatván nekik, hogy milyen ostobák, leszoktassuk a pesszimistákat a kétségbeesésről; feltárjuk a filiszterek előtt az élet napos oldalát; letépjük a képmutatókról az álarcot. Hogy ehhez az irodalmi szórakozáshoz anyagot szerezzünk, csúsunk-másunk, settenkedünk és hallgatózunk, ahogy ezt a macskák teszik a háztetőkön.”¹³⁶

Az első igazi, már műsorszámokkal dolgozó kabarének szintén ez a pince adott otthont, nemsokára ugyanis itt rendezkedett be apró társulatával a párizsi kabaré atyjának nevezett Aristide Bruant, estéről- estére kísérletezve ki a műfaj későbbi törvényszerűségeit.¹³⁷

¹³⁵ Az 50 éves magyar kabaré Bp., 1960 5.

¹³⁶ Magyar Színháztörténet 1873-1920 Bp., 2001 657-658.

¹³⁷ Az 50 éves magyar kabaré 1960 5.

Magyar földön Nagy Endre a kabaré műfaj első klasszikusa. Az Ugocsa megyei Nagyszöllős kocsmárosának fiaként kezdte meg földi pályafutását, majd a kulturális központnak számító Nagyváradon járta ki iskoláit, ahol elég korán csatlakozott a város pezsgő irodalmi és éjszakai életéhez. Legjobb barátjával, a szintén kezdő nagyváradai újságíróval és költővel Ady Endrével a fiatal bohémek cseppet sem szürke hétköznapjait élték a lányok, kisasszonyok és vendéglősök nagy örömeire és a jogászhallgatók, valamint az ott állomásozó huszárok nagy bosszúságára. Természetesen híres és sikeres költők akartak lenni mindketten, és a magyar fővárosról, Pestről ábrándoztak. Váradról Pestre költözése sem mindennapi: az önéletrajzi elemekben is bővelkedő „Egy város regényé”-ben a jogásztársalom dühe elől való menekülésként írja le élete egyik legfontosabb eseményét, noha valószínűbb az, hogy az egyik pesti szerkesztő tehetségét felismerve bizalmat szavazott neki lapjánál. Krúdy Gyula az *Ady Endre éjszakáiban* úgy meséli, hogy a szerkesztő, Pályi Ede nem is Nagy Endrét, hanem a szintén váradai Ady Endrét akarta meghívni lapjához, a Magyar Szóhoz, de a két nevet valahogy összetévesztette, és csak hetekkel később jött rá a végzetes cserére.¹³⁸ Mindegy volt már, Nagy Endre álma teljesült: a pesti újságokban nyomtatásban olvashatta a nevét. A régi barátot, Adyt sem kellett féltetni, hamarosan megérkezett ő is és verseivel nemsokára országos hírnévre tett szert. A fiatal nemzedék vezére lett, és helyet kért (gyakran követelt), majd sok-sok tollal megvívott ütközet után helyet kapott a hivatalos magyar irodalomban.

Nagy Endre íróként nem volt ennyire szerencsés, valljuk be tehetsége meg sem közelítette Adyét. Egy újabb szerencsés véletlen folytán azonban arra a helyre került, amely igazán rá és csak rá várt, ahol ő lehetett a legnagyobb: a konferansziéi pálya és a kabaré.

Budapest ekkorra túl volt már több sikertelen próbálkozáson, de a könnyű műfajokban uralkodó maradt a német nyelv, a magyar nyelvű zenés-táncos darabok pedig botrányba, vagy jobb esetben érdektelenségbe torkollottak. A német nyelvű kisvárosból azonban „szanfranciskói tempóban”¹³⁹ magyar nyelvű világváros lett – részben éppen a szórakozás új formáinak elterjedése okán¹⁴⁰ –, noha magyar nyelven, a magyar közönség igényeinek és elvárásainak megfelelni tudó „szórakoztatói” szerep továbbra is betöltetlen maradt.

¹³⁸ Krúdy Gyula: *Ady Endre éjszakái* Bp., 1989 35.

¹³⁹ Krúdy Gyula: *A vörös postakocsi* Bp., 1992 126.

¹⁴⁰ Szini Gyula: *A Bonbonnière. A magyar kabaré tízéves antológiája* Bp., 1918 9-14.

1907. március 1-jén megnyílt az első pesti szórakozóhely, amely már a nevében is vállalni merete, hogy egy új műfaj itthoni bevezetését tűzte ki célul, az Oktogonhoz közel, a mai Művész mozi helyén: a Fővárosi Cabaret Bonbonniére.

A Bonbonniére igazgatója, Kondor Ernő elhatározta, hogy műsorát magyar írókkal és költőkkel akarja színesíteni, akik maguk olvassák fel egy- egy novellájukat vagy versüket. A New York kávéházban Nagy Endrét is beavatta tervébe, majd húsz korona fizetséget ajánlott, ha hajlandó aznap este felolvasni kabaréjában. Nagy Endre megalázónak érezte, hogy mint ifjú író, a jövő nagy reménysége egy „lokál”-ban adjon elő, de írói büszkeségét legyőzte a húsz korona ígérete, hiszen „sűrűn és szabályszerűen”, azaz állandóan „pénzzavarral küszködött”. Elfogadta az ajánlatot, bár még feleségének sem merete bevallani, hogy aznap este hova is megy „fellépni”.¹⁴¹ Első kabarészerepléséről ő maga így írt:

„Leültem hát az asztalkához, előszedtem a novellámat, és olvasni kezdtem. De alig ejtettem ki néhány szót, a monoklis fiatalember szörnyűt ásított:

- Oá! Oá!

Nem is ásítás volt az voltaképpen, hanem keményen tagolt, könyörtelen elutasítás. Mintha azt mondta volna: El ezzel itt! Meg kell adni a közönségnél nagy sikere volt, nagyobb mint amilyenre én a magam humoros előadásával számíthattam volna. Mindenki kacagott, és a monoklis tekintetét körüljáratva, elégiúton zsebelte be a sikert. Majd elsüllyedtem szégyenemben; elvörösödve néztem rá, és a pillantásom némán könyörgött hozzá:

- No, ne bolondozz, pajtás! ... Hiszen nem a magam passziójára vagyok itt ... Tudod ... az asszony vár a vedéglőben ... a vacsoráról van szó! ...

Újból belekezdtem a fölolvadásba, de a monoklis néhány szó után újból merev arccal rákezdte: - Oá! Oá! – És most még nagyobb sikere volt velem, mint az előbb; vannak produkciók, amelyeknek sikere az ismétléssel növekszik. Nagyot keringett velem a világ, egyszerre elöntött az a bizonyos virtustermő hevület, amely annyiszor beszakasztotta már a fejemet. Hát hiszen magam is gyerekegyetem voltam még, ha volt is feleségem és kisfiam. Ilyenkor eszébe jut az embernek, hogy Ugocsában született, és Biharban jogászodott. Ugocsa non coronat! Eb ura fakó! Hát ha már a megalázkodott könyörgésem nem használt, gyerünk azzal a másik beszéddel. Kikaptam

¹⁴¹ Nagy Endre: A kabaré regénye Bp., 1958 148-150.

mellényzsebemből a monoklimat, és a szemembe vágtam, mert akkoriban jóra való fiatalembernek nem mindig volt a zsebében egy koronája, de monoklija mindig volt.

Odaléptem a színpad peremére, és egyenest a monoklis arcába mondtam:

- Hát jó, elhagyom a novellát! Ahelyette egy kis mesét mondok el a vadszamárról.

A monoklis újból oázni kezdett, de most már nem volt sikere vele. A közönség egyhangúlag lehurrogta:

- Halljuk a vadszamarat!

Végzetes jószerecsém juttatta eszembe épp e pillanatban ezt a mesét. Egy királyról szólt ez a mese, aki büszke volt arra, hogy az övé a világ legtökéletesebb állatkertje. De egy német tudós figyelmeztette, hogy mégse tökéletes ez az állatkert, hiányzik belőle a vadszamár. Nosza kiadta a parancsot a király az udvari embereinek, hogy huszonnégy óra alatt teremtsenek elő neki egy vadszamarat, akár a föld alól is. Nagy volt a megrökönyödés az udvari emberek között, mert fogalmuk se volt róla, hogy ilyen rövid idő alatt honnan szerezhetnék vadszamarat. Végre is a tudós állott elő a mentő ötletével:

- Én tudok egy módszert, amivel huszonnégy óra alatt is elő lehet állítani egy teljesen kifejlet vadszamarat. Vegyetek egy szelíd szamarat, öltöztessétek szmokingba, és ültessétek a kabaréban a hatkoronás helyre. Ott majd megvadul.

A közönség tapsolt. A monoklis próbált oázni megint, de lehurrogták.

- Aha! Ordít már megint a vadszamár!

*Most már akadálytalanul elmondhattam a mondókámat, amikor kitámolyogtam utána, Bródy István, a kabaré társigazgatója gratulált, és biztosított róla, hogy nagy sikerem volt.*¹⁴²

Valóban nagy sikere volt, és ettől a naptól kezdve a kabaré közönsége minden este tapsolhatott a vadszamár történetének. Az ásítozó fiatalember helyére pedig a társulat egyik tagját ültették. Nagy Endre, mint egy jó lélekbúvár, napról-napra, hétről-hétre többet tudott vele szemben ülő közönségéről, megérezte hangulatváltásaikat, és egyre inkább befolyásolni tudta azt. Megtanulta a közvetlen emberi szó gátlásokat elsöpítő erejét, a rögtönzések, és a rögtönzésekre adott spontán reagálások varázslatos felszabadító hatását. A kabaré divat lett, az emberek újabb és újabb poénokkal felvértezve várták az előadás kezdetét, hátha sikerül megnevettetni a többieket, szellemességükkel imponálni a

¹⁴² Nagy 1958 155-157.

társaságbeli hölgyeknek (akik bizony sokszor nem az illető urak feleségei voltak, és nem is leányaik), vagy legalább egy pillanatra zavarba hozni Nagy Endrét:

„Hamarosan híre futott az új szórakozásnak. Ez a szórakozás a régi állatheccek műfajából való volt. Esténként egy sárga, ijedt arcú fiatalember kiáll a dobogóra, és izgékonyágában kapkodó, keszeg mozdulattal reagál a „froclizó” közbeszólásokra. Sőt ha sikerül őt kellőképpen feldühösíteni, dadogva vissza is tromfol valami gorombaságot. Pompás hecc. Ez az újfajta mulatság divatba jött. Az emberek egész nap törték a fejüket valami jó közbeszóláson, amit olyan elkészítve hoztak el magukkal a kabaréba, mint a konfettit.”¹⁴³

Egymásra találtak: megszerette a közönséget, és a közönség is megszerette őt. Néhány hónap múltán neve hosszú évtizedekre fogalommmá vált: Ő lett a nagyendre.

Lépésről- lépésre a maga képére formálta a kabarét, igyekezett sajátos karaktert és magyar ízt adni az előadásoknak: a külföldi darabokat elhagyta, ezentúl maga írta őket, a hazai politikai és társadalmi eseményekre reagálva, a szereplők elé görbe tükröt tartva, kifigurázva azokat. A politikusok többé nem érezhették magukat biztonságban, a kabaré minden eddigi fórumnál élesebben és hatékonyabban szólt bele a „közbeszédbe”. Ezt leghamarabb Apponyi Albert és Tisza István tanulhatta meg, de a kabaré első igazi sztárja (vagy áldozata) a koalíciós kormány kereskedelemügyi minisztere, Kossuth Ferenc volt. Így gondolta ezt maga az elsőszülött Kossuth fiú is:

„Néhány év múlva, a koalíció bukása után, Günther Antal, a koalíciós kormány volt igazságügyi minisztere szűk baráti körben elmesélte, hogy Kossuth Ferenc egy minisztertanácsban egyenesen rátámadt, és azt követelte tőle, hogy csukasson le azonnal engem kabaréstul. Günther magyarázgatni kezdte neki, hogy az nem megy, a magyar alkotmányának sarkalatos tétele a gondolatszabadság. Kossuth Ferenc álmélkodva kiáltott föl:

- Hogyan? A magyar alkotmány szerint a kormánynak annyi hatalma sincs, hogy a kellemetlen emberektől megszabaduljon? Ki volt az a hülye, aki ezt így megcsinálta?

¹⁴³ Nagy 1958 158.

*Günther aztán megmagyarázta neki, hogy ezt bizony maga Kossuth Lajos vívta ki.*¹⁴⁴

A konferanszié szerepkörét átértelmezve kiszélesítette azt, a konferansz többé nem csupán a műsorszámokat felvezető és összekötő szöveg, hanem önálló, gyakran a legjobban várt napról napra változó műsorszám. A pesti ember otthon, a kávéházban, a korzón vagy a munkahelyén is a nagyendréről beszélt, sőt egyre inkább tőle várta, hogy eligazítsa az egyre gyorsabb tempóban változó fővárosi közéletben.¹⁴⁵

Kosztolányi Dezső a Nyugatban így írt Nagy Endréről:

*„Emlékszem a Bonbonnière csöpp cukorkásdobozára, melybe bele tudta gyömöszölni egész századát, arra a kabaréra, mely úgy hozzá tartozik újabb irodalmunk történetéhez, mint a franciákéhoz a Chat Noir. Emlékszem, hogy amikor még látszólag minden ép és szép volt körülötte, ő ennek a társadalomnak egyes beteg szerveit- a szívét, a lépét, az izmait-, külön-külön behozta ide, akár egy kórbonctani intézetbe, s előttünk boncolgatta. Emlékszem megjegyzéseire, melyben az előkelő szellemesség a kedves igénytelenség alakjában mutatkozott meg. Emlékszem mondataira, melyeket akkoriban, amikor írni is úgy írtak, mintha fecsegték volna, oly gondosan és művésziiesen épített föl, mintha nem is papírra, hanem kőtáblára kellene róni, s mégis a semmibe dobta pazarul, többek közt egy régi, nagyvárad hangversenyére, melyen néhányadmagammal én is szerepeltem, aztán a hangverseny után egy éjszakai vonatútra a zsúfolt fülkében, amikor a barátai, de főképp a maga mulatságára kifosztotta írói műhelyét, s egymásután vetette elének az aranyforgácsokat, a finom, értékes, emberi megfigyeléseket, és egyik pillanatban duhaj kasznár volt, a másik pillanatban bolyhos újságíró, könyvügynök, porosz katonatiszt, dörmögő öregúr, mindaddig, míg ránk nem virradt, míg meg nem érkeztünk, s kacagástól betegen el nem váltunk egymástól. Az ő műsora sohasem kezdődik el és sohasem végződik be, mert az maga az élet.*¹⁴⁶

Néhány év múlva, sikerei által megerősítve – már saját társulata vezetőjeként – merész lépésre szánta el magát: a magyar irodalom nagyjainak bemutatására. Kevesen gondolták, de ez a húzása is „bejött”, sokan így ismerték és szerették meg Ady Endre verseit, Reinitz Béla megzenésítésében és a később fényes karriert befutó Medgyasszay Vilma előadásában. Az

¹⁴⁴ Nagy 1958 276.

¹⁴⁵ Magyar Színháztörténet 1873-1920. 2001. 656-676.

¹⁴⁶ Nyugat, 1931. május 1.

Ady verseket később követték a Csokonai-, Petőfi-, Tinódi- művek, sőt a kortársak közül is színpadra kerültek Babits vagy Kosztolányi legszebb versei.

A hőskor 1913-ban ért véget, amikor Nagy Endre egy évre Párizsba utazott, hogy a kabaré miatt elhanyagolt írói munkásságához alapanyagot, új témákat, gondolatokat és érzéseket találjon a művészek Álmainak Városában. A Párizsban töltött hónapokat *Párizs 1913* című regényében örökítette meg. Hazatérve már várt rá a behívó, és a háború kezdetétől egészen 1916-ig a fronton volt tudósítóként, ahonnan több kötetnyi anekdotával tért haza. Az elkövetkező években inkább darabjaival és cikkeivel volt jelen a magyar közéletben, fellépéseket csak a háború utolsó évében vállalt. Az összeomlást az őszirózsás forradalom, majd a proletárdiktatúra követte. Nagy Endre az események szemlélője maradt, vidéki magányában a nagyobb lélegzetű, ám a kritika által később el nem ismert darabjait csiszolgatta, s annyi idő után végre egy kicsit a családjának is élt.

Horthy bevonulása az „ellenséges” Budapestre, kormányzóvá választása, majd a cenzúra bevezetése az ő életét is nagyban megváltoztatta. A megváltozott körülmények dacára, sokakkal ellentétben, nagy elszántsággal és kedvvel kezdett el újra dolgozni. Tele volt tervekkel. Saját ujságot indított 1921. január 15-én *Hetilap* címmel, melyet szerkesztőként és kiadóként is ő jegyzett, sőt minden számban szerzőként is szerepelt. A címlapon mindig az aktuális eseményekre reagáló karikatúra kapott helyet, az április 14-én megjelent 13. szám első oldalán, a numerus clausus bevezetésére reagálva, egy állatkerti rajz látható, melyen a képaláírás a következő: „*Az állatkertben a görbeorrú állatoktól elrekvirálták a ketrecekét.*”¹⁴⁷ A *Hetilap*ban többször találkozhattunk az üres hasábok fölé írt rövid tájékoztató szöveggel, melyhez nem kell különösebb kommentár: „*Itt a sajtótájékoztató bizottság véleménye alapján egy hírünket kihagytuk.*” Hiába kedvelték meg a pestiek rövid idő alatt a lapot, néhány hónap múltán szüneteltetni kellett megjelenését, mivel így is veszteséges volt, s a politikai helyzet sem kedvezett egy ilyen jellegű újság megerősödésének.

Másik nagy – de sajnos szintén rövid életű – vállalkozása a Pódium-kabaré, melynek megnyitására 1921. október 15-én került sor a *Gresham-palota* mérleg-utcai épületrészének

¹⁴⁷ Ezen kívül mindössze egyetlen jelenetében „A megszanált Budapest”-ben foglalkozik a numerus claususszal. Nagy Endre: *A megszanált Budapest*, Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Tár MM 8109, kézirat

pincehelyiségében.¹⁴⁸ A *Pódium* légkörét és stílusát Nagy Endre sajátos egyénisége határozta meg, melyet, különösen a „fehér terror” idején a bátor szókimondás jellemzett. Ebben a kicsiny, alig 150 férőhelyes helyiségben indult útjára a ma is ismert Hacsek és Sajó történeteinek elődje, Sokrates és Plato aktuális problémákat felvevő, csipkelődő hangvételű párbeszéde, illetve Dénes György és Pethes Sándor előadásában az első igazán népszerű paródiakettős a Cox és Box.¹⁴⁹

A Pódiumot szokatlan merészsége miatt azonban sorozatos támadások érték¹⁵⁰, míg végül 1923 januárjában végleg be nem tiltották.¹⁵¹ E betiltásra közvetlenül egy, a kormányzót gúnyoló vers adott okot:

*Volt egyszer egy ember,
Szakálla volt kender,
Felmászott a fára,
Leesett a sárba.*

*Volt egyszer egy tenger,
Azon volt egy ember,
Felmászott a trónra,
Nem mászik le róla.¹⁵²*

Nagy Endre így búcsúzott a Pódiumtól, ahol majd másfél éven át estéről estére a közönség elé léphetett:

¹⁴⁸ Színházi Élet 1921. 41.11., Színházi Élet 1921. 43. 26., Színházi Élet 1922. 2. 22- 23., Színházi Élet 1922. 38. 20- 23., Színházi Élet 1922. 44. 6-7., Megnyílt a Nagy Endre kabaré Világ, 1921. október 16., Bános Tibor: Regény a pesti színházakról Bp., 1973 382- 387., Bános 2000 152.

¹⁴⁹ Színházi Élet 1922. 38. szám p. 20- 23. ; Alpár Ágnes: A fővárosi kabarék mősora 1901- 1944. Bp., 1979 345. Bános 2000 155.

¹⁵⁰ Bános 2000 157- 160.

¹⁵¹ Nagy Endre újév estéjén játszott utoljára a Gresham- pincében. A Reggel 1923. január 2.

¹⁵² Alpár 1979 345., Bános 2000 180- 181.

„Ezelőtt egy évvel derűs optimizmust, egy szebb jövő reményét, töretlen bizakodást hoztam le ide és amikor most kiparancsolnak innen, úgy érzem, hogy itt megsemmisül valami. Egy csomó remény, bizakodás és egészséges, mélyből kiszakadó derű. Kinek állt ez útjában? Kinek volt ártalmára? Kinek volt az a veszedelme, hogy itt egy kis, egyszerű pincében esténként a művészet ősforrásához: a dalhoz és a párbeszédhez szálltunk vissza? Ezt a kis pincét most ellakatozzák és ez a lakat is odasorakozik e konstruktív korszak alkotásai sorába.”¹⁵³

Az égi hatalmak ezt követően még majd két évtizednyi fellépést „engedélyeztek” a számára, a harmincas években sikert sikerre halmozva már ünnepelt klasszikusként, de fia elvesztése után nagyon szomorúan és nagyon magányosan élt Pesten.

A Békeffy László negyedszázados jubileumát a Zeneakadémián köszöntő ünnepség volt az utolsó nyilvános szereplése.¹⁵⁴ Néhány héttel később meghalt a magyar kabaré megteremtője,

¹⁵³ Nagy Endre újév estéjén játszott utoljára a Gresham- pincében. A Reggel 1923. január 2.

¹⁵⁴ „...Békeffy László kopogtatott betegszobája ajtaján, és arra kérte, hogy tisztelje meg részvételével negyedszázados jubileumi estjét, amelyet a Zeneakadémia nagytermében rendeznek. Békeffy azért merete erre a cseppet sem könnyű fizikai és szellemi teherterelésre kérni, mert a tanítványának vallotta magát. Nagy Endre szemei hirtelen elhomályosodtak, azon kapta magát, ami azelőtt soha nem fordult elő vele: elérzékenyült. Nehezebbre esett arra gondolni, hogy újból reflektorfénybe kell majd néznie, hiszen ötödik esztendeje elszokott már tőle, csakúgy mint a podium magaslati levegőjétől. De mindennél jobban feltárgyalt, hogy valami apró botlás elárulja tehetetlenségét, és menthetetlenül lelepleződik. Nem akarta, hogy a közönség tört szárnyú madárként lássa viszont. A részvét kettétörheti legendáját. Aztán arra gondolt, hogy Békeffit sem sértheti meg, hiszen mindig s minden helyzetben a legnagyobb tisztelettel viseltetett iránta. De különben is, ha nem vállalja, gyorsan elterjed a városban, hogy vége, már az utolsókat rúgja. Ha kissé bizonytalanul is, de kezet nyújtott Békeffinek. Ezzel a szavát adta, hogy félelmeit legyőzve vállalja és ott lesz. Március 8-án, kedden este, amikor a Zeneakadémia Király utcai művészbemutatóját átlépte, úgy érezte magát, mint amikor Nagyváradon először lépte át a Szabadság szerkesztőségi könyvesboltjának küszöbét, hogy a felajánlott meghívást elfogadja. Zavarban volt, az arca lángolt, akár kezdő korában, pedig azóta negyven év eltelt már. S micsoda négy évtized volt ez! Szerencsére kevés ideje maradt, hogy lelkiállapotával foglalkozzék, mert ismerős színészcsoportok- Fedák Sári, Honthy Hanna és mások- fogták közre. Gyengéden tréfálkoztak vele és babusgatták, látták, hogy gyötrő izgalom sugárzik szeméből. Hamar feloldódott. Hiába, a közeg, amelyben felnőtt, s amelyhez bármennyire megpróbált is elszakadni tőle- most már a sírig tartozni fog. Egyedül ez a gyógyszer számára, amelyből erőt és hitet meríthet. Odafönn, a nagyterem pódiumán sűrűn csattant a taps, már megkezdődött és javában tartott a jubiláns Békeffy László ünneplése. Egy kicsit megint elszorult a szíve, ilyenben őt soha nem részesítették. De a féltékenység csak pillanatokig tartott, mert a rendező már sietett felé: - Vége az első résznek- mondta-, a második Veled kezdődik. Szinte nem is ocsúdott föl, amikor már nyílt előtte az ajtó, és Békeffy utolsó szavait hallotta, ahogy őt konferálja

aki a kardnyelők, a tűzokádók, a táncosnők és a primitív német kuplák helyett a politikát és a modern magyar irodalmat vitte el az orfeumokba.

Békeffy így búcsúztatta őt:

„1910 őszén, fiatal fejjel hallottam a Mestert először konferálni. Elképzeléseimben a szónak értelmi interpretációit operettekből, kitűnő vagy kevésbé kiváló írók műveiből, de orfeumi kuplékból is kénytelen voltam meríteni. Akkor hallottam Nagy Endrét először beszélni a színpadról. Akkor tapasztaltam, hogy miképp tud egy egészen kiváló és szellemében virtuóz agyvelő halálos csendet teremteni maga körül, amikor általános emberi dolgokról, művészetről, politikáról beszél zabolátlan, érdeklődésmentes közönség előtt, amely varietéprodukciónak, operettslágernek ízetlen és olcsó tanításán épült. Mert az akkori kabaréközönség szemében és elképzelésében a műfaj kardnyelők, pornográf és szellemtelen tréfacsinálók produkcióiból állott, és hogy nem maradt az, hogy nem maradt a német kulédalok martaléka, az a Mester hervadhatatlan és halhatatlan érdeme.”¹⁵⁵

be. Zúgott a taps, amely abban a pillanatban, amikor a pódiumon megjelent, orkányszerűvé erősödött tovább. Lépteit felgyorsította, arca kivirult, és már ott állt középütt, ahol a koncerteken a karmesterek szoktak dirigálni. Békeffy magára hagyta, s mire körülnézett már egyedül állt a széles pódiumon. Amikor az ünneplés lassan elcsendesedett, ami öt- hat percnél is tovább tartott, ám ezt ő jóval hosszabbnak érezte, beszélni kezdett.

–Tudom, hogy hiába csinálnék itt bármit, hiába beszélnék akármiről, a közönség a végén úgyis azt mondaná: “Utánozza a Békeffit!” Újból felcsattant a taps és nyomában a nevetés. A legtöbben azt hitték, a következő percekben is így lesz majd, mert ahol Nagyendre kinyitja a száját, ott szem nem marad szárazon! Most mégis nagy csalódást okozott. Egyetlen poént sem mondott. Helyette- tőle szokatlan módon- egy történetbe kezdett. Az első mondatok után mesének is vélhették volna, de a meseszöveget most csk ürügyül használta, hogy saját elérzékenyülését elrejtse benne. – Az öreg primás- kezdte- egy napon ráeszmél, hogy elfáradt, megtört, kivénült. Hóna alá csapja a hegedűjét és leül az asztal végére, a többi hallgató közé. Ő is hallgatja a fiatal primást, aki szívvel- lélekkel hegedül. A húrok alól szebbnél szebb dalok csendülnek fel. A közönség lelkesen ünnepli. Az öreg primás az asztal végén felemeli a poharát és odakacsint a fiatal felé. A hangja remeg, érezni lehet belőle, hogy búcsúzik. De mielőtt elmenne, féltve őrzött hegedűjét átadja fiatal társának, akit utódjának nevez meg. Ez volt az ő búcsúja. Az öröm és a fájdalom keverékével összegyúrva, költői hasonlattá formálva. Meghajolt és lassan, kissé görnyedt háttal távozott a színpadról. Szemmel láthatóan átélte és megrázta ez a néhány perc. A közönség még tombolt, várta, hogy visszajöjjön és mondjon valami mast is, úgy, ahogyan szokta. De nem jött.”

Bános 2000 233- 235.

¹⁵⁵ Bános 2001 104.

VIII. fejezet

A GRESHAM-KÖR

Ezzel párhuzamosan lassanként a kávéház élete is konszolidálódott. Az 1927-es Boldogulás Lexikona tanúsága szerint, mely többek között a pesti kávéházak életét is bemutatja, a Gresham-Venezia egy zenementes, csendes, komoly, előkelő publikummal rendelkező kávéház volt, melynek ez a jelleg egyfajta exkluzivitást, sőt klubszerűséget kölcsönzött. Így a Gresham-et Pest legkiválóbb kávéházai közt tartották számon. A szomszédos rendőrkapitányság riportereinek már hosszú évek óta törzskávéháza volt, de gyakran tértek be ide a sajtó egyéb munkatársai is.¹⁵⁶

Ráadásul az évtized második felében fokozatosan körvonalazódott egy művészcsoport, amelynek törzshelye a Gresham kávéház lett, és amelyet ennek megfelelően később a Gresham-kör néven emlegettek. A kezdetekről így ír személyes hangvételű visszaemlékezésében az egyik alapítótag, Bernáth Aurél:

„Asztaltársaság voltunk a szó legszimplább értelmében, anélkül, hogy limitáltuk volna létszámunkat. Aki jött, barát vagy a művészet körüli tisztségviselő, ha jól érezte magát körünkben, máskor is eljött, ki rendszeresen, ki ritkábban, és amikor már az asztaltársaság erősen felduzzadt, valahogy magától alakult úgy, hogy azonos törekvésűek ülték körül az asztalt. Egy ilyen baráti kört nemcsak szellemi azonossága

¹⁵⁶ Boldogulás Lexikona 1927 185.

tehet vonzóvá, hanem a tagok szellemi elevensége, ítélőképessége, sőt humora is. A mi asztalunknál egyikben sem volt hiány.”¹⁵⁷

Ezen asztaltársaság tagjai többnyire festőkből, szobrászokból, műgyűjtőkből és művészettörténészekből kerültek ki.¹⁵⁸

A Gresham csoport több generációhoz tartozó, különféle stílusokat képviselő művészek és műértők baráti köre volt, s így egy jellegzetes stílust képviselő csoport elnevezésére kevésbé alkalmas. Legintenzívebb életét a 30-as évek második felében élte, bár első képviselői már a 20-as években is ismertnek számítottak. Épp ezért alkalmazzák a szakirodalomban sokan a Gresham-kör helyett a posztnagybányai megjelölést, mivel művészetük posztimpreszionista volt, kiindulópontjuk pedig a nagybányai impresszionizmus.

A 20. század művészetében egyébként mind ritkábban találunk a művészettörténetírás terminológiája szerint iskolának nevezhető csoportosulásokat. Az izmusok tulajdonképpen már nem iskolák, hanem mozgalmak, áramlatok, tendenciák és manifesztumok köré gyülekező művészek időleges találkozásai. A magyar képzőművészetben Nagybánya még iskolának minősíthető, jóllehet az alapítótagek stílusa eltérő volt, számos esztétikai alapelvük azonban rokon és a közös alapelvek megmutatkoztak az oktatásban is. Szellemi és etikai egység jellemezte Nagybányát, amelynek összetartó ereje leginkább a valami *ellen* tömörülésben, valaminek a *nem vállalásában* mutatkozott meg. Nagybánya addig volt szellemileg viszonylag homogén és hatékony amíg „harcban állt” a hivatalos művészettel.

A Gresham-kör magjának stílusa még annyira sem volt egységes, mint a nagybányaiaké, bár a rokon jegyek és vonások könnyen felismerhetőek művészetükben, úgy mint a levegővel és a fényvel való játék és az emberi alak újszerű megjelenítése. Az

¹⁵⁷ Bernáth Aurél: A múzsa udvarában. Bp., 1967. 53-54.

A legismertebb tagoknak Szőnyi István, Egry József, Elekfy Jenő, Bernáth Aurél, Derkovits Gyula, Czóbel Béla, Barcsay Jenő, Berény Róbert, Márffy Ödön, Pátzay Pál, Ferenczy Béni, Ferenczy Noémi és Oltványi-Ártinger Imre számítottak. A Gresham-kör további tagjai voltak: Bartha László, Basch Andor, Bornemissza Géza, Diener Dénes Rudolf, Hatvany Ferenc, Hrabéczy Ernő, Jobbágyi Gaiger Miklós, Novotny Emil Róbert, Kmetty János, Szobotka Imre, Vass Elemér festők; Schaár Erzsébet, Vilt Tibor szobrászok; Dr. Genthon István, Farkas Zoltán, Dr. Hoffmann Edit, Petrovics Elek, Dr. Rózsa Miklós, Dr. Schoen Arnold művészettörténészek; Fruchter Lajos, Dr. Cseh-Szombathy László, Dr. Radnai Béla és Szilágyi Sándor műgyűjtők. A Gresham és köre. Székesfehérvár, 1967. 9., Bernáth 1967 80. Ez utóbbi munka a csoport jónéhány tagjáról érdekes, személyes hangvételű visszaemlékezéseket közöl.

összetartozást számukra is a korukbeli művészeti törekvésektől való elkülönülés tette lehetővé. Elkülönült álláspont kialakítására törekedtek akár az akadémikus konzervatívok, akár az avantgarde irányzatok ellenében. Az izmusoktól általában elhatárolták magukat, bár indulásukkor, különböző mértékben ugyan, de megérintették őket. A negyvenes évektől azonban már hangsúlyozottan ellenük léptek fel. Ugyancsak elhatárolták magukat a kurzus hivatalos művészetétől, különösen a nacionalista-romantikus irányoktól. A csoport ereje és gyengesége is abban állt, hogy függetlenedni akart kora művészeti vitáitól és egyetemes emberi és művészi értékeket kívánt középpontba állítani. A valami *elleniség* jól párhuzamba állítható a nagybányaiakat is összefogó kohéziós erővel. A posztnagybányai elnevezés a stílus meghatározására tett kísérlet mellett egyben a csoport hazai gyökereire is utal. Tagjainak túlnyomó része Nagybányáról indult el vagy volt vele valamilyen kapcsolata, s érett művészetükkel a nagybányai látványfestés hagyományait folytatták, a magyar művészet belső fejlődéséhez akartak igazodni.¹⁵⁹

Mivel azonban a Gresham eredetileg egy baráti társaság volt, amelyhez természetsszerűleg különféle felfogású művészek sodródtak, a csoport egészét meghatározó igazán egységes stílus nem alakulhatott ki. A fentebb körvonalazott elveket is egyéniségüknek megfelelően, eltérő következetességgel képviselték. Voltak, akik részt vettek a két háború között szinte minden antifasiszta jellegű megmozdulásban: tagjai voltak a Márciusi Frontnak, a Fészek Klub titkos „Csütörtöki Társaság”-ának, az ellenállásban részt vevő, a Pajorszánatóriumban gyülekező Szabadság, Emberség, Magyarság mozgalomnak, aláírói az első zsidótörvény ellen tiltakozó memorandumnak, a Magyar Történelmi Emlékbizottságának felhívásának, valamint szerzői a Népszava és a Magyar Nemzet „népfrontos” karácsonyi számainak, 1945-től pedig a polgári demokrata és a polgári radikális pártok vezetőségének.¹⁶⁰ Időszakos „együttélés” volt ez csupán, amelyet valójában a „valami *elleniség*” fogott össze, de egymástól jelentősen különböző politikai meggyőződések más-más irányba terelték életútjaikat. Jól mutatja mindezt, hogy a művészeti életben szervezetszerűen, tehát intézményesített formában is szereplő csoportosulások közül Bernáth, Pátzay és Szőnyi

¹⁵⁹ Végvári Lajos: A Gresham-csoport. Művészet 1976. 12. 3-5., Németh Lajos: A Gresham – múlt és jelen. Művészet 1976. 12. 6-9., Takács József: A Gresham-kör és az európai művészet. Művészet 1976. 12. 30-32., András Gábor-Pataki Gábor-Szűcs György-Zwickl András: Magyar képzőművészet a 20. században. Bp. 1999. 87-96.

¹⁶⁰ ÁBTL 3.1.5. O- 12145 „Volt polgári pártok”

inkább a Szinyei Társasághoz közeledett, míg Egry, Márffy, Czóbel és Barcsay a KUT-hoz.¹⁶¹ Még jellemzőbb az 1945 utáni magatartásuk, amennyiben ez utóbbi négy már inkább az „ellenfelet” megtestesítő Európai Iskolához¹⁶² tartozott, míg például Derkovits, Berény vagy Pátzay épp ez időtől váltak művészetpolitikai tényezőkké.¹⁶³

Mindazonáltal a Gresham-kör működése a két háború közti magyar művészet legjelentősebb irányvonalát képviselte.¹⁶⁴

¹⁶¹ A Szinyei Társaság 1920 és 1940 között működött, tagjai a nagybányai iskolából kinőtt művészek egy csoportja. Ez a Társaság jelentette meg a Magyar Művészet című folyóiratot, s a két világháború közt Réti István, majd Bernáth Aurél vezetésével kiemelkedő művészetszervező szerepe volt. A KUT (Képzőművészek Új Társasága) 1924 és 1949 közt működő művészecsoporthoz, tulajdonképpen a Nyolcak örököséhez. A Társaság folyóirata a KUT 1926-1927-ben jelent meg, s jelentős kiállítás szervező tevékenységet folytatott.

Volt azonban olyan szerveződés is, melyben a különböző „irányvonalak” képviselői egymás mellett szerepeltek. Ebből is kitűnik, hogy a szakmai-művészeti, s nem a politikai szempontok voltak a meghatározóak. Így a Gresham-körből sokan (Berény, Bernáth, Szőnyi, Márffy, Egry) egy másik magyar viszonylatban jelentős művészeti egyesületben is törzstagok számítottak, nevesen az 1894-ben alapított Nemzeti Szalon Művészeti Egyesületnek, melynek elnöke a 20. század első felében gróf Andrássy Gyula volt, s amely kiállítások megszervezésével foglalkozott.

Nemzeti Szalon Művészeti Egyesület törzstagjai kiállításának katalógusa. 1941. április 26- május 11.

¹⁶² Az Európai Iskola egy 1945 és 1949 között működő kiállításrendező és kiadványokat publikáló művészeti szerveződés volt. Többnyire a különféle avantgarde törekvések képviselőit tömörítette. Alapítói: Gegesi Kiss Pál, Mezei Árpád, Pán Imre és Kállai Ernő.

¹⁶³ Korábbi eszmei közösségük azonban nem múlt el nyomtalanul, hiszen Bernáthot, Márffyt és Pátzayt egyaránt megtalálhatjuk a Csécsy Imre által vezetett Magyar Radikális Párt elnöki tanácsában. Izsák Lajos: Polgári ellenzéki pártok Magyarországon 1944-1949. Bp., 1983. 12., 39. valamint ÁBTL 3.1.5. O- 12145 “Volt polgári pártok”

¹⁶⁴ A Gresham és köre 1967 5-9., Genthon István: Bernáth Aurél. Bp., 1964. 5-6., Végvári Lajos: A Gresham-csoport. Művészet 1976/12. 3-5., Németh Lajos: A Gresham – múlt és jelen. Művészet 1976. 12. 6-9., Takács József: A Gresham-kör és az európai művészet. Művészet 1976. 12. 30-32.

IX. fejezet

BÉKEFFY LÁSZLÓ, A NAGY JÁTÉKOS

Békeffy Lászlót édesanyja, Kükemezei Vilma korai halála miatt apja, Békeffy Antal, a Szegedi Napló legendás riportere és főszerkesztője nevelte fel, s így már gyermekévei is a szegedi kulturális élet meghatározó személyiségeinek bűvkörében teltek. A család szűkebb barátaiköréhez tartozott Jászai Mari és keresztapja, Mikszáth Kálmán is. A szegedi piarista gimnázium elvégzése után 1910 körül a fővárosba költözött, ahol rövid újságíróskodás után beiratkozott a Színművészeti Akadémiára. A klasszikus színpadi szerepektől azonban eltanácsolták, s kedvenc tanára ajánlására Nagy Endre keze alá került.¹⁶⁵ Így történt, hogy a huszas évek közepére a magyar kabaré világának kiemelkedő személyiségévé nőtte ki magát, a 30-as évek elején pedig már saját lapjának, „A Hír”-nek főszerkesztője¹⁶⁶, a Budapesti Színészek Szövetségének elnöke és a Magyar Színpadi Szerzők Egyesületének alelnöke, sőt közéleti és szakmai tevékenységének elismeréseként Horthy Miklós kormányzó kezéből átvehette az egyik legmagasabb állami kitüntetésnek számító Signum Laudis-t is.¹⁶⁷

¹⁶⁵ Móra Ferenc: Szegedi tulipános láda. Bp., 1964. 29., 498-507., Lengyel András: „Közkatonái a tollnak...” Vázlatok Szeged sajtótörténetéhez. Szeged, 1999. 73-83., Színházi Élet 1938. 11. 27-29.

¹⁶⁶ A minden számában eredeti Békeffy tréfákat tartalmazó „A Hír”, korának közkedvelt satírikus hetilapja, 1931. október 24-től 1938. november 12-ig jelent meg.

¹⁶⁷ A Hír. V. évf. 3-4. 6., Bános 2001 88.

A régi Pódium helyén és az annak hagyományait feleleveníteni szándékozó, Békeffy nevével fémjelzett Pódium Írók Kabaréja 1936. október 24-én nyílt meg az ekkor Szlavek Károly által igazgatott Gresham Kávéház alatt.¹⁶⁸

A legnépszerűbb kulturális és divatlap, a Színházi Élet kritikus szerint:

„...Valamikor Nagy Endre, az író- előadóművész jelentette saját személyében a kabaréműfaj lelkiismeretét, gúnyos fintonát, édes mosolyát, balladai tömörségét, báját, lendületét és kultúráját. Ma ezt a szerepkört Budapesten Békeffy László tölti be, visszavezetvén a kabarét eredeti keretei közé. Csöppnyi pódium, kedves falak, kis asztalok: olyan az egész, mintha Budapest vidám családi összejövetelre készült volna, ahol a cigarettaszó mellett, kedélyes formában beszéljük meg örömeinket és bajainkat. Az alaptónust a mai Pest legpregnánssabb humoristájának, Békeffy Lászlónak szelleme adja. Ő fogja össze a művészi produkció szélsőségeit, az irodalmi kispasztikát és a szertelenségre hajló szatírárt, ő tölti ki a hézagokat azzal a sajátos előadói modorral, amelyet utánozni sokan megpróbáltak már, de utolérni senkinek sem sikerült.”¹⁶⁹

Szakértelme, társadalmi érzékenysége és politikai éleslátása valóban fel is támasztotta az igazi kabarét, sőt az egyre feszültebbé váló politikai viszonyok között szokatlanul bátor hangú fórumot teremtett a fővárosi közönség számára.¹⁷⁰

„A világot jelentő deszkákból alig néhány négyzetméternyi van Békeffy László új kabaréjának színpadán, amely pódiumszerűségében valami utánozhatatlan kapcsolatot teremt színész és néző között. A bájos kis színházban az igazi kabaré kapott új otthont. Közvetlen vidám hang uralkodik a színházban, ahol apró asztalok mellett oly közel ülhet az ember a színpadhoz, hogy szinte odatartozónak érezheti magát.”¹⁷¹

Éveken át estéről estére zsúfolásig megtelt a színház, a tenyérnyi asztaloknál a magyar politikai, gazdasági és művészeti élet kiválóságai mellett ott szorongtak a francia és az angol

¹⁶⁸ Negyven év a magyar szállodás- és vendéglősipar életéből. Szerkesztette: Ballai Károly- Tábori Kornél. Bp., 1938. 189.

¹⁶⁹ Békeffy. Színházi Élet 1936. november 1.

¹⁷⁰ A társulatnak tagja volt például a később fényes karriert befutó Kiss Manyi is. Alpár 1979 597.

¹⁷¹ Az Újság. 1936. október 27. 11.

követség tagjai és vendégei is.¹⁷² Békeffy méltán híres és sikeres konferanszait e cenzúrával terhes időszakban nem a szókimondás, hanem a lehetőségekhez mérten a finom csipkelődések és a jelentőségteljes mozdulatok, fintorok, szójátékok vagy elhallgatások jellemezték:¹⁷³

*„Békeffy mint egy ördögös mixer keveri és itatja közönségével a vidámság kiapadhatatlan cocktailját,[...] olyan a műsora mint egy színes kaleidoszkóp.”*¹⁷⁴

A kabaré leghíresebb előadása a több mint négyszázszor műsorra tűzött *Elő az okmányokkal!* című összeállítás volt, amely többek között a második zsidótörvény rendelkezéseit figurázta ki.¹⁷⁵ De Békeffy ambícióit nem tudta teljes mértékben kielégíteni a kabaré világa, szívesen és otthonosan mozgott a politikai és a gazdasági élet felsőbb köreiben is. A Pódium egyik későbbi munkatársa, a konferanszié Kellér Dezső így emlékszik mesterére:

*„Az ő világa: a bankemberek és politikusok társasága [...] Amíg el nem gáncsolták, sűrűn látogatta a parlamenti folyosót is, ahová politikai ambíciói vitték. [...] Mindig tele volt zaklatottsággal: számtalan kötelezettség terhe nehezedett a vállaira.”*¹⁷⁶

Már a harmincas évek elejétől szoros kapcsolatot tartott fenn a magyar politikai elit jelentős részével, különösen a saját politikai hitvallásához közel álló angolszász szellemiségű politikusokkal.¹⁷⁷ Később, 1938- ban Teleki Pál miniszterelnök megbízásából európai körutat

¹⁷² Népszerűségére jellemző, hogy Békeffy öltözőjének ajtaján az odaérkezők az alábbi idézetet olvashatták: *Szabadjegyesek figyelmébe!! “Se rokona, se ismerőse/ Nem vagyok senkinek...”* Színházi Élet 1936. 42. 44., Lévai Jenő: A margitkörúti vészbírák. Bp., 1945. 40.

¹⁷³ *“Mindenkinek tudta ugyanis Budapesten, sőt Magyarországon, hogy a Pódium volt a németek elleni szellemi ellentállás egyik legerősebb, a színházi világban pedig egyetlen ellentállási központja. Mindazok, akik a német befolyással szemben álltak, vallás, rang, osztálykülönbség nélkül, naponta megtöltötték a Pódium nézőterét, ahol még nyíltan hallhatták élő szavakba öntve azokat a gondolatokat, melyeket ők már csak némán, magukban hordoztak.”* Békeffy László: A száműzött Pódium. Toronto 1955. 9., Kellér Dezső: Kortársak és sorstársak Bp., 1971 150., Lévai 1945 41. Bános 2001 86.

¹⁷⁴ Színházi Élet 1938. 11. 37.

¹⁷⁵ Az előadás során kesernyés iróniával *“a mai idők idegcsillapíthatónak nem nevezhető sportjáról, a bizonyítványbeszerzésről”* beszéltek. Színházi Élet 1938. 41. 27.

¹⁷⁶ Kellér 1971 151.

¹⁷⁷ Az angolszász orientáció néhány jelentősebb ilyen képviselője Ullein-Reviczky Antal, Keresztes-Fischer Ferenc, Teleki Pál és Andorka Rudolf voltak. Mindezek mellett jó viszonyt tartott fenn a magyar politika legfelsőbb vezetésével is. A Horthy- család személyes jelenlétével tisztelte meg a Zeneakadémián,

tett,¹⁷⁸ s többek között Londonban is részt vett egy színészkongresszuson,¹⁷⁹ melynek során számos értékes ismeretséget kötött. Az elkövetkező néhány év történéseit tekintve ezek közül a Basil Davidsonnal való megismerkedése tűnik a legjelentőségtejjesebbnek, mivel később ő lett az angol Special Operations Executive (SOE) magyarországi rezidense.¹⁸⁰

Ettől kezdve politikai aktivitása fokozatosan erősödött és – a magyar vezető körök tudomásával és hallgatólágos beleegyezésével – angolszász kapcsolatait is egyre szorosabbra fűzte. Az egyre szélsőségesebbé váló politikai légkörben a Pódium erősen ellenzéki hangvétellő előadásai is csak kizárólág a náciellenességéről ismert Kersztes-Fischer belügyminiszter személyes közbenjárására folytatódhattak.¹⁸¹

Azonban még ez a támogatás sem bizonyult elég erősnek, előbb november 4-én, majd január 9-én újra felfüggesztették játsszási jogát és eltiltották hivatása gyakorlásától.¹⁸²

A Mérleg utcai kabaré január 21-én újra megnyithatta kapuit és áprilisig zavartalanul működhetett,¹⁸³ de Békeffy nélkül a Pódium elvesztette igazi különlegességét és jelentőségét:

„A Pódium Kabaré, amely eddig a Lipótváros és a Terézváros közönségének kedvenc szórakozóhelye volt, ahol bőségesen adagolták azt a bizonyos ZS- vitamint, ezentűl nem lesz az a zarándokhely, ahol az új rend ellenségei találkoznak, és áhítatos figyelemmel lesik a

negyedszázados alkotói jubileuma alkalmával, továbbá a kormányzó meghívására rendszeresen lépett fel igen exkluzív estélyeken, s a kormányzó kisebbik fiával Nikivel az évek során baráti kapcsolatba került. Színházi Élet 1936. 42. 23-24., Színházi Élet 1938. 11. 29., Színházi Élet 1938. 21. 4-8., Andorka Rudolf: A madridi követségűl Mauthausenig. Bp., 1978. 204. 225-226. 229-230. 280., Varannai Aurél: Toll és bilincs. Bp., 1989. 268-269., Szegedy-Maszák Aladár: Az ember ősszel visszanéz. I-II. Bp., 1996. I/296.

¹⁷⁸ Kellért ekkor szerződtették helyettesítésére. Színházi Élet 1938. 36. 25., 52.

¹⁷⁹ A Hír. VIII. évfolyam 15- 16. 1938. augusztus 12. 10.

¹⁸⁰ Basil Davidson az angol titkosszolgálat tisztjeként az 1940-ben Churchill miniszterelnöksége alatt létrehozott SOE (Különleges Műveletek Igazgatósága) kötelékébe tartozott, amelynek fő célja az ellenállás szervezése és szabotázsakciók végrehajtása volt. Az angol titkosszolgálat Magyarországon tevékenykedő ügynökei a harmincas évek második felétől elsősorban ipari és katonai adatgyűjtéssel, és a társadalom minden rétegében és csoportjában működő hálózatok kiépítésével foglalkoztak. Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez. III. Bp. 1995. 723. Jegyzőkönyv Kéthly Anna legfőbb ügyészségi kihallgatásáról, Lévai 1945 46., Auer Pál: Fél évszázad. Washington, 1971. 215-216.

¹⁸¹ Békeffy 1955 10.

¹⁸² Alpár 1979 597., Lévai 1945 42., Bános 2001 132.

¹⁸³ Békeffy 1955 9.

konferanszié minden szavát, minden gesztusát, minden kimondott, és ki nem mondott szó mögött táplálékot keresnek reményeikre és álmaikra. Sötét pont volt az új magyar színházi világban a Pódium, de ennek most már vége. A Mérleg utcai kabaré az új vezetés alatt nem lesz egyéb, mint kellemes szórakozóhely, ahol a ZS- vitamin helyett humort, szellemet és ötletet kap a közönség, minden tendencia nélkül. A kabaré jobboldalra való állításával valószínű, hogy az eddigi törzsközönség elmarad a kis színháztól, de ezt bőven kárpótolja majd az új színházi publikum, amely a kabaré előadásokban nem politikát keres, hanem vidám szórakozást.”¹⁸⁴

Békeffy talán nem véletlenül éppen 1941 novemberében „Xavér” fedőnéven a SOE szolgálatába lépett, és titkárával, Marton Dezsővel szemben kizárólag szellemi téren tevékenykedett.¹⁸⁵

Ez azonban a VKF 2 előtt sem maradhatott sokáig titokban, letartóztatására a győri szabotázsper¹⁸⁶ kapcsán került sor. A győri szabotázs- perben nem, de az 1942 nyarán tárgyalta Békeffy- perben hűtlenség bűntettének elkövetésében bűnösnek találták, és 12 év fegyházra ítélték.¹⁸⁷ (A győri szabotázs- pert és a Békeffy- pert a későbbiekben, az isztambuli SOE hálózat tárgyalásánál részletesen ismertetjük.)

Büntetését a hírhedt Margit-köruti katonai fogházban, Vácott és a szegedi Csillag börtönben töltötte, mígnem súlyos betegen, testileg-lelkileg teljesen összetörve

¹⁸⁴ Bános 2001 132- 133.

¹⁸⁵ “To Whom It May Concern. This is to certify that Laszlo BEKEFFY a Hungarian national, is well know to this department on account of his pro-Allied activities in German occupied Hungary during the late war. From early in 1940 he redended valuable assistance to the Allied cause in various ways, this activity only ceasing on his arrest and imprisonment in April 1942.” *Azaz Békeffy az 1940-es év elejétől kezdődően értékes és sokrétű szolgálatot teljesített a Szövetségesek számára, s ezt a tevékenységét egészen 1942-es áprilisi letartóztatásáig és bebörtönzéséig folytatta.* A The War Office 1946. december 30-án kiadott igazoló levele. Hadtörténelmi Levéltár, Partizángyűjtemény. Magyarország.431., Lévai 1945 41., Békeffy 1955 10.

¹⁸⁶ Az angol titkosszolgálat által szervezett akció célja a robbanóanyagok Pestről Győrbe juttatása és a német érdekeltségű Győri Vagongyár egy részlegének felrobbantása volt, mely részleg korszerű német technológiát alkalmazva háborús célokra gyártott repülőgépeket. Az akció azonban meghiúsult és a résztvevőket német kívánságra a magyar hatóságok bíróság elé állították. Lévai 1945 45-50.

¹⁸⁷ Először, 1942 tavaszán a katonai statáriális bíróság elé állították, majd bizonyítékok hiányában 1942 nyarán a rendes katonai bírósághoz tették át az ügyet. Az ítéletet a honvéd vezérkar ügyésze Babos ezredes és Dominich hadbíró közreműködésével hozták. Békeffy Lászlóval kapcsolatos iratok. Hadtörténelmi Levéltár. Partizángyűjtemény. Magyarország 431., ÁBTL 3.1.6. P- 2507, ÁBTL 3.1.6. P- 178, ÁBTL 2.1. IV/49.

visszahelyezték Pestre, ahol a Róbert Károly úti és a Gömbös Gyula úti helyőrségi kórházak fogolyosztályán ápolták. Pere újrafelvételét és büntetése megszakítását, igen súlyos egészségi állapotára való hivatkozással többször is kérte, de mindannyiszor elutasították.

1944 novemberében a Gömbös Gyula úti kórházból visszakerült a Margit-körútra, majd innen a Szálasi-puccs után, november 22-én, a többi politikai fogollyal együtt a komáromi Csillag erődbe szállították. Utolsó saját kezű híradását december 15-ei dátummal Komáromból ismerjük.¹⁸⁸ Feltehetőleg nem sokkal ezt követően innen a dachau koncentrációs táborba szállították,¹⁸⁹ -így Sopronkőhidára nem hurcolhatták-, amelyet a szövetséges csapatok 1945. április 29-én foglaltak el. Békeffy a végsőkéig legyengült állapota következtében azonban még hosszú hetekig a Vöröskereszt munkatársainak folyamatos ápolására szorult, s így szabadulólévelét csak június 13-i dátummal állíthatta ki a dachau magyar fogolybizottság. Teljes felépüléséig azonban még majd egy évet svájci és osztrák szanatóriumokban kellett töltenie.¹⁹⁰

1946 tavaszától ismét felelevenítette régi ismeretségeit, s előbb a Svájci Magyar Segélybizottságon, majd később a Magyar Vöröskereszten keresztül próbált a magyarországi demokrácia segítségére lenni.¹⁹¹ Ő szerkesztette a világháború utáni nyugati magyar emigráció két fontos orgánumát a londoni kiadású Hontalan Magyarok Naplóját és a new

¹⁸⁸ Békeffy Lászlóval kapcsolatos iratok. Hadtörténelmi Levéltár, Partizángyűjtemény. Magyarország. 431.

¹⁸⁹ „Erklärung. Der Unterfertigte, Laszlo BEKEFFI, arklare eidesstattlich, dass das ungarische Festungsgefaengnis KOMAROM ein ungarisches Militaergefaengnis war und nach dem Szalasi- Pfeilkreuzler Putsch (am October 15, 1944) die szalasi- Regierung die politischen Gefangenen dahin deportierte, unter welchen Gefangenen auch ich mich befand. Zwischen den deportieren politischen Gefangenen befanden sich in der sogenannten Csillag (Stern) Festung Gefaengnis von Komarom meistens Christen, Abgeordnete, hohe Officiere und viele Katholischen Geistliche. Hier sind wir von den deutschen SS Soldaten uebernommen worden, dann in Vieh- Wagons verladen. Nach sechs Tagen Fahrt sind wir in DACHAU angekommen. Die Begleit-Soldaten waren auch SS Soldaten. In welche Richtung der Zug fuhr, kann ich nicht wissen, da ich in einem plombierten Vieh- Wagen transportiert wurde, von wo ich keine Aussicht auf die Gegend hatte und die Ture nur in Dachau geoeffnet wurde. Laszlo Bekeffy” Békeffy Lászlóval kapcsolatos iratok. Hadtörténelmi Levéltár, Partizángyűjtemény. Magyarország. 431.

¹⁹⁰ Békeffy Lászlóval kapcsolatos iratok. Hadtörténelmi Levéltár, Partizángyűjtemény. Magyarország .431., Békeffy 1955 137-138., Színház I. Évf. 16. 1945. nov. 28.- dec. 4. 7., Kossuth Népe 1946. január 6. 2.

¹⁹¹ ÁBTL 3.1.9. V-2000/27. Fehér Könyv. A magyar köztársaság és demokrácia elleni összeesküvés okmányai. Bp. 1947. 76.

yorki Szabad Magyar Pódiumot.¹⁹² Békeffyt Svájcban felkereste Szakasits Árpád, sőt Nagy Ferenc miniszterelnök és Rákosi Mátyás miniszterelnök- helyettes is fontosnak érezte, hogy nyugati körútja alkalmával személyesen találkozzon vele.¹⁹³ A háború utáni első nagy koncepciós per, a Magyar Közösség pere kapcsán róla is adatokat gyűjtött az ÁVO, de ő soha többet nem lépett magyar földre.¹⁹⁴ Svájcban telepedett le, s bár 1954-ben megkapta az amerikai állampolgárságot egészen 1962-es haláláig ott is maradt.¹⁹⁵

Mindeközben Pesten a Pódium fia, Békeffy Gábor vezetésével 1945. március 28-án, a Nagymező utca 11-es szám alatt újra megnyitotta kapuit, s noha a kabaré – főként irodalmi műsorokkal – 1949-ig még tovább működhetett, ő már 1947 során menekülni kényszerült.¹⁹⁶ 1949-ben azonban a kabaré kapui immár örökre bezárattak. Leszerelésre kerültek a neonbetűk és a címtábla is.¹⁹⁷ Békeffy szavaival ugyanis:

*„Semmiféle színü diktatúra nem tűri a gúnyt, a viccet, a tréfát – egyszóval az igazságot.”*¹⁹⁸

¹⁹² Borbándi Gyula: A magyar emigráció életrajza 1945-1985. I-II. Bp. 1989. I/230.

¹⁹³ ÁBTL 3.2.4 K- 1919/1 Kahler Frigyes-M. Kiss Sándor: Kinek a forradalma? Bp., 1997. 13.

¹⁹⁴ ÁBTL 3.1.9 V-2000/36., ÁBTL 3.1.9. V-2000/36-a., Kahler- M. Kiss 1997 13., Szabadság III. évf. 13. 1947. január 17. 1. és 3., Szabadság III. évf. 15. 1947. jan. 17. 1.

¹⁹⁵ Békeffy 1955 12., Alpár 1979 597.

¹⁹⁶ Bános Tibor: Újabb regény a pesti színházakról Bp., 1983. 350- 358.

¹⁹⁷ Békeffy 1955 11.

¹⁹⁸ Békeffy 1955 11.

IX. fejezet

A HELY SZELLEME

A *Gresham* a háború után még néhány évig – az 1952-es államosításig – megőrizte a palotára addig oly jellemző *angolszász szellemiségetl*. Az épületet egy évszázadon át szoros kötelékek kapcsolták az angolokhoz gazdasági, kulturális és politikai szempontokból egyaránt. Mintegy 70 esztendeig az épület annak a Gresham Életbiztosító Társaságnak a tulajdonát képezte, amely a brit gazdasági – és sokszor az élesen nem elválasztható kulturális és politikai – érdekeket Európa-szerte képviselte, s bár 1921 folyamán magyarországi tevékenységét beszüntette, azzal szinte egyidőben megjelent az épületben egy másik angol biztosítási társaság, a Sun. Mint már említettük itt lakott Clark Ádám, s a Lánchíd angol építői, valamint itt helyezték el az Angol-Magyar Kereskedelmi Társulat több képviselőjét is. A Gresham-ben rendezkedett be a Herczeg Ferenc elnökletével, de a Fall Endre operatív irányításával a Lord Rotthermere által támogatott és az angol-magyar, illetve amerikai-magyar baráti társaságokkal szoros kapcsolatokat ápoló Magyar Revíziós Liga, illetve több szállal kötődött ide a magyar liberális ellenzék vezéralakjaként ismert Rassay Károly és szabadelvű napilapja, az Esti Kurír is. A palota alagsorában működő kabarék, a német befolyás folyamatos erősödése ellenére is inkább az angolszász világ eszmeiségét képviselték. Kiváltképp igaz ez Békeffyre, aki az angol titkosszolgálat kötelékébe tartozott. Továbbá a 1936-tól kezdődően az 1948-as államosításáig a Magyar- Amerikai Olajipari Rt. központi irodái is a Gresham-ben kerültek elhelyezésre. 1945 után a ház még külföldi tulajdonban maradt, s az üresen maradt lakásokba a Szövetséges Ellenőrző Bizottság angol és amerikai nemzetiségű katonai és

polgári alkalmazottait költöztették be.¹⁹⁹ 1946-ban továbbá itt nyitották meg az Egyesült Államok új budapesti nyilvános könyvtárát. A könyvtár jelentős állománnyal rendelkezett, a könyvek és folyóiratok mellett sok hanglemez és film is hozzáférhetővé vált.²⁰⁰ A palota a kommunizmus négy évtizedes sikertelen magyarországi kísérlete után szinte azonnal visszatért eredeti szellemiségéhez. A legszebb, már- már szimbólum erejű példa Károly herceg, és az azóta tragikus körülmények között elhunyt Diana hercegnő magyarországi útja, mely során kötelességüknek érezték, hogy látogatást tegyenek a Greshamben, de itt említhetjük a felújítást végző, szintén angolszász érdekeltségű Gresco Rt.- t is.

A biztosító társaság üzlethelyiségei a ház földszintjén és félemeletén voltak, a többi üzlethelyiséget bérbe adták, míg a fennmaradó terület döntő hányadát exkluzív magánlakások foglalták el. Időnként lehetőséget biztosítottak itt egy-egy kisebb kiállítás megrendezésére is, főként az akkoriban teljesen újnak számító avantgarde irányzatok képviselői számára.²⁰¹ A Biztosító Társaság egyébként is jelentős közéleti szerepet vállalt, művészeti és jótékonyági rendezvények rendszeres támogatójának számított²⁰². A lakók pedig társadalmi státuszuk következtében szintén gyakran vettek részt különféle társasági eseményeken.

Éppen mindezen lakók és üzletek jobb megismerése lehet az, melyen keresztül pontosabb képet kaphatunk a palota mindennapjairól. Mivel e tekintetben a folyamatos feltérképezésre megfelelő források hiányában nincs lehetőség, néhány kitüntetett év vagy időszak adatai alapján kell minderre kísérletet tennünk.

A vizsgált több mint fél évszázad során a palota lakói között minden társadalmi réteg képviseltette magát: a felső tízezer előkelő tagjaitól kezdve, a jómódú polgárokon át, egészen

¹⁹⁹ Adalékok 1988. 282.

²⁰⁰ A könyvtárat Szakasits Árpád miniszterelnök-helyettes társaságában Arthur Schoenfeld, az Egyesült Államok SZEB missziójának politikai megbízottja, a későbbi budapesti nagykövet avatta fel.

Képes Figyelő. 1946. június 15. No. 24. 24., Földesi Margit: A Szövetséges Ellenőrző Bizottság Magyarországon. Bp., 1995. 33.

²⁰¹ Példa erre a palota Kossuth-lépcsőjén 1908. április-májusában megrendezett „Salon des Refuses”, azaz a „Visszautasítottak kiállítása”, ahol négy teremben összesen kilencvennyolc képet tekinthettek meg az érdeklődők. Visszautasítottak kiállítása katalógus. Bp. 1908. április-május

²⁰² Biztosítási és Közigazgatási Lapok 1903. szept. 15. 6.

az egyszerű kétkezi munkásokig.²⁰³ A Nákó-palota 1892-ből ismert harminc főbérőjének jellemzői alapján a Lipótváros hagyományosan jellegadó társadalmi rétegeinek domináns túlsúlyára következtethetünk. Tizenkilenc tőkést, iparost és kereskedőt találunk az egyszerű szabótól a virilis jegyzékben is szereplő dúsgazdag építési vállalkozóig. Mellettük legnagyobb számban a humán értelmiségieket (8), azon belül is az ügyvédi praxissal rendelkezőket (5) találjuk. Nem feledkezhetünk meg továbbá a számarányában ugyan kevésbé jelentős (3), de a kor társadalmában fontos szerepet betöltő hivatalnokrétegről sem²⁰⁴. A háztartásbeliek és munkások hiányának magyarázata, hogy a Czim- és Lakjegyzék csupán a főbérőket említi.

Az újonnan felépült Gresham-palota lakói közül 1910-ben harminchárom szavazásra jogosult személyt találhattunk, de a Czim- és Lakjegyzék adatai alapján ez a lista ötvenhétre bővült²⁰⁵. A tőkések, iparosok, kereskedők nagyjából egyenletes eloszlásban kiegészítve néhány földbirtokossal abszolút többséget (29) alkottak. A paletta rendkívül színes volt: Feld Salamon, a Gresham Életbiztosító Társaság nyugalmazott igazgatója.²⁰⁶ Schwarz Izidor takarékpénztári vezérigazgató, Horváth Elemér Hitelbankigazgató és Neugebauer László, az Osztrák-Magyar Bank nyugalmazott felülvizsgálója mellet lakott itt még bankár,

²⁰³ A kisiparos réteget Kúszler Adolf és Ruhmann Mórné szabók, Háber Ignác kőműves és Lugossi Elemér kárpitos képviselte, míg az említett dúsgazdag építési vállalkozó Neuchloss Miksa volt. Budapesti Czim- és Lakjegyzék Bp. 1891-2. 536., 602., 616., 643., 684. Vörös Károly: Budapest legnagyobb adófizetői 1873-1917. Bp., 1979. 643., Gratz 1934 I. 258.

²⁰⁴ A milleneumot megelőző évekre, még a Nákó-palotára vonatkozóan, az 1890-es évek reményeink szerint reprezentatívnak tekinthető adatait emeltük ki az 1891-2-es Budapesti Czim- és Lakjegyzék alapján. A Gresham-palota építését követő időszakot az 1910-es Választói Névjegyzék adatai jellemezték, kiegészítve ezen év Czim- és Lakjegyzékének vonatkozó egyéb adataival. A két világháború közti időszakra az 1935-ös, míg a második világháború éveire az 1943-as év Választói Névjegyzékei szolgáltak a választási törvények módosulásainak eredményeképp már bővebb információval. A világháborút követő változásokra pedig az 1950-es Névjegyzék adatai alapján derülhetett némi fény. Budapesti Czim- és Lakjegyzék Bp. 1891-2., 1910., Budapest Főváros Levéltára IV. 1405. 24. 1910. V. ker. Választói Névjegyzék, Budapest Főváros Levéltára IV. 1405. 1935. 71. szavazókör, 1943. 71/a és 71/b szavazókörök. Budapest Székesfőváros Központi Választmánya Szavazóköri Címmutató, Budapest Főváros Levéltára XXI. 505.b. 1950. 15. V/30. szavazókör. Budapest Székesfőváros Törvényhatósági Bizottsága Igazoló Választmányi Iratai

²⁰⁵ Mivel a névjegyzék a szavazásra jogosultak korát is tartalmazza, míg a Czim- és Lakjegyzék ezt nem teszi, a kiegészített listának csak a foglalkozáscsoportok szerinti elemzését tudtuk elvégezni, a kormegoszlás esetén a Választási Névjegyzékben említett 36 személyt (33 jogosult és 3 időközben kihagyott) vehettük csak alapul.

²⁰⁶ Budapesti Czim- és Lakjegyzék Bp. 1910. p. 1223.

papírkereskedő, borkereskedő, kávémérő²⁰⁷, ékszerész²⁰⁸, vendéglős, fodrász, cipész és szabó is. Kiemelkedő jelentőségűek továbbá a hivatalnokok (13) és a humán értelmiségiek (7) csoportjai, amelyek magukba foglaltak többek között olyan jelentős személyiségeket, mint Kossuth Ferenc kereskedelmi miniszter, Fenyő Miksa ügyvéd, a Nyugat szerkesztője és mecénása, Cuciurano Viktor és Derüssi György román főkonzulok.²⁰⁹ Rajtuk kívül azért akadt még itt jónéhány orvos²¹⁰, ügyvéd²¹¹, sőt egy lapszerkesztő is, aki korábban országgyűlési képviselőként tevékenykedett.²¹² A lakónévsort egy mérnök, egy építész és a négy házmester egészítette ki.

1935-re a névjegyzékbe felvett nyocvanöt lakó foglalkozáscsoportok szerinti megoszlása már némileg kiegyenlítettebb képet mutatott. Bár a háztartásbeliek száma kiugróan magas volt (26), ez a háztartásokat vezető feleségeknek és alkalmazottainak volt köszönhető, akik korábban azért nem szerepelhettek, mert a választójogi törvények változása eredményeképp csak később vétettek fel a választói névjegyzékbe. Az 1935-ös adatok alapján azonban valószínűsíthető, hogy az ezt megelőző időpontok lakóközösségeinek szintén meghatározó részét képezték. Ugyanakkor a tőkés, iparos, kereskedő réteg elvesztette korábbi hegemóniáját (15), s a hivatalnokok továbbra is jelentős száma (11) mellett, a legnépesebb csoportot ekkor már az értelmiségiek – humán (15) és reál (6) - alkották. A tőkés, iparos kereskedő réteg visszaszorulását és az értelmiségi réteg mind abszolút, mind relatív értelemben vett növekedését egy a társadalom és a gazdaság egészére érvényes tendencia leképeződésének tekinthetjük, amennyiben a huszas-harmincas évek Budapestjét az értelmiségi pályák presztízsének növekedése és a bizonytalan gazdasági és külpolitikai környezet jellemezték.

²⁰⁷ Kádár Márton. Budapesti Czím- és Lakjegyzék 1910 1418.

²⁰⁸ Érdekes, hogy több ékszerészt is találhattunk a lakók között, a Seligmann ékszerész-família két tagja mellett Straussmann Ignácot is. Budapesti Czím- és Lakjegyzék 1910 1826.

²⁰⁹ Budapesti Czím- és Lakjegyzék 1910 1152., 1167.

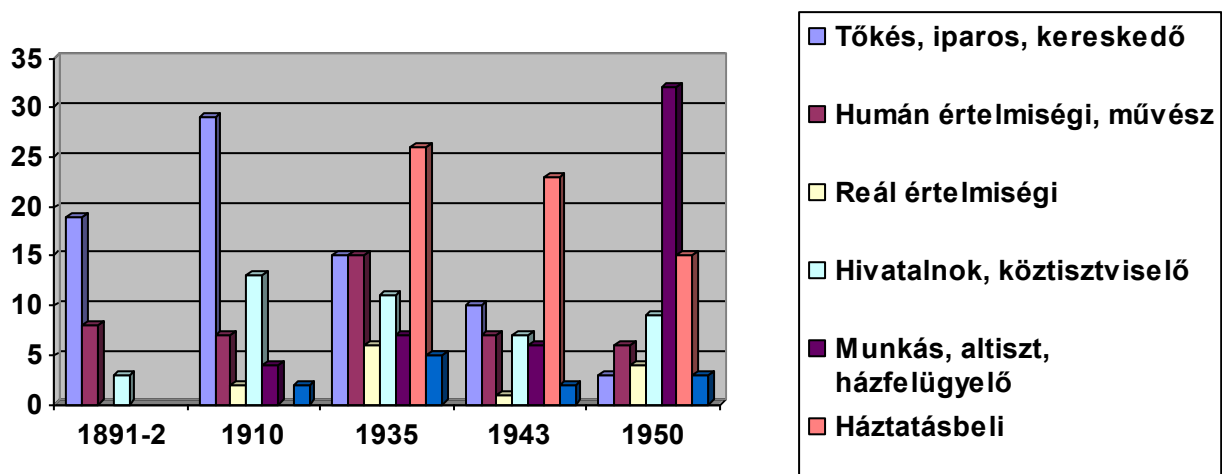
²¹⁰ Köztük Fonet Elemér, egy fürdőorvos is. Budapesti Czím- és Lakjegyzék 1910 1244.

²¹¹ Egyikük, dr. Rosenberg Gyula, több évtizeden keresztül, a 19. század utolsó éveitől egészen felszámolásáig a Gresham Életbiztosító Társaság jogi képviselőjeként tevékenykedett. Budapest Főváros Levéltára VII.2.e Cégbírószági Iratok

²¹² Dr. Horváth József. Budapesti Czím- és Lakjegyzék 1908 1334., Budapesti Czím- és Lakjegyzék 1910 1387.

Az értelmiségiek csoportja egyúttal sokszínűbbé is vált. Az ügyvédek és orvosok már megszokott jelenléte mellett, a mérnöki hivatás majd minden ága képviseltette magát,²¹³ de találhattunk írónót, tánctanárt, hegedűművészt és zongoraművészt is. Az orvosok közül talán a legérdekesebb dr. Bence Gyulának, a Székesfőváros közkórháza főorvosának, egyetemi tanárnak a jelenléte. A tőkés, iparos és kereskedő csoportján belül az arányok lényegében változatlanok maradtak, míg a hivatalnokréteg előkelősége viszont kissé megkopott. A házmestereken kívül pedig -- számunkra először -- feltűntek az első kétkezi munkások is.²¹⁴

A második világháború és a második zsidótörvény eredményeképp a választásra jogosultak száma 1943-ra mindössze ötvenhat főre fogyatkozott. A csökkenés legerőteljesebben az értelmiségieket – humán (7), reál (1) – érintette, de ettől nem sokkal maradtak le a tőkés, iparos, kereskedő (10), illetve a hivatalnok (7) rétegek sem. Ezzel párhuzamosan, érthető módon tovább nőtt a háztartásbeliek (23) és a vátozatban számban jelenlévő házmestereket is magába foglaló munkás kategória (6) részaránya. A reál értelmiségieket már csupán egyetlen mérnök képviselte, s az ügyvédek és orvosok sorai is igencsak megritkultak.

A tőkés, iparos kereskedő csoporton belül a csökkenés viszont igen jól körvonalazhatóan a legelőkelőbb réteget érintette: az 1935-ben itt lakók közül 1943-ban már nem találjuk özv. Adler Sándorné pensiótulajdonost, Braun Tivadar nyugalmazott bankcégvezetőt, Holló Tibor László rt. igazgatót, Imrédi Elemér gabona- és

²¹³ Faragó Gyula elektromérnök, Hoffmann Imre gépészmérnök, Milch Móric szintén gépészmérnök, nyugalmazott vasutigazgató, Brüll Miksa és Cilcer Henrik magán-, valamint Miskolczy Elemér és dr. Scheiber Gábor vegyészmérnökök.

²¹⁴ Balázs Gergely köztisztasági munkás és Lázár Sándor raktármunkás.

terménybizományost, Klein Manó bankbizományost, dr. Mezei Pál nyugalmazott bankjogtanácsost, Schweiger Ödön nyugalmazott bankigazgatót és Wahrmann Ernő ügyvezető igazgatót. Mindez a kisiparosok és kiskereskedők arányának növekedését eredményezte.

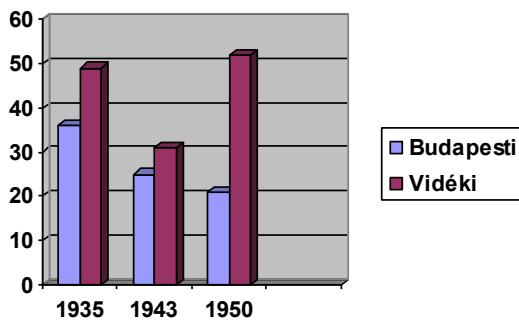
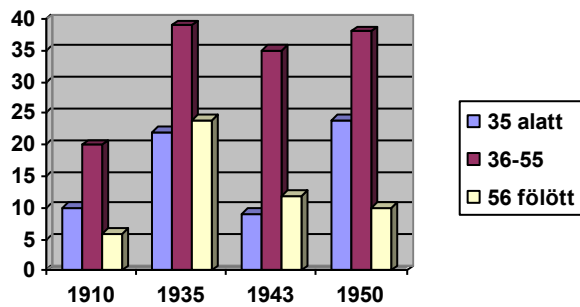
1950-re azonban mindez gyökeresen megváltozott. Az országban lezajló politikai és az ezzel szorosan összefüggő társadalmi változások hű tükörképeként a palota hetvenkét általunk ismert szavazásra jogosult lakója közül a legnépesebb csoportot a munkások (32) alkották. Mindazonáltal e táboron belül nem a klasszikus munkáskategóriákhoz tartozóknak, hanem az alkalmazottaknak jutott a meghatározó szerep. A háztartásbeliek még mindig viszonylag magas száma (15) a munkába nem állt feleségek mellett, az új rendszer társadalomátalakító törekvései ellenére még a palotában továbbélő polgári réteg jelenlétére utalt. Hivatalnokokra (9) az új rendszernek is szüksége volt, bár minden bizonnyal ezek mentalitás és műveltség tekintetében különböztek a háború előtti társaiktól. Az tőkés, iparos, kereskedő kategóriát már csupán két kereskedő és egy cipésmester reprezentálta. Az értelmiségiek csoportja²¹⁵ – humán (6), reál (4) – vészelte át legjobban a változásokat és jelenlétével még ezen időszakban is bizonyos exkluzivitást kölcsönzött a nagy múltú palotának.²¹⁶

Az elemzés során az egyes kategóriák elkülönítése természetesen a valóság szempontjából sokszor mesterséges, hiszen gyakran a külön kategóriákhoz sorolt személyek ugyanazon egy család tagjaiként azonos élettéren osztoztak. Kitűnő példa erre a Pátkay család esete, akik az 1935-ös és a 1943-as névsorban egyaránt szerepelnek. A családfő, dr. Pátkay Dániel földbirtokos, felesége háztartásbeli, míg leányuk Leonóra hegedűművész volt.

²¹⁵ Többek között Kárpáti Kreiczner János zenekarvezető, Kovács Dezső mérnök, Laufer János főmérnök, Egri István színész, Náray Teri színésznő, dr. Kochán Elemér ügyvéd, dr. Barta Ferenc ügyvéd, de itt lakott még Csontos Gyula özvegye, Bamberger Friderika is.

²¹⁶ Jó példa erre a háború utáni évtizedek tehetséges magyar filmrendezője, Gertler Viktor, akinek filmtörténeti jelentőségű munkái közé tartoznak az *Állami áruház* 1952-ből és a *Dollárpapa* 1956-ból.

Eddig csupán a foglalkozási csoportok szerinti arányokról esett szó, de ha a rendelkezésünkre álló egyéb jellemzők adatsorait összevetjük, további néhány érdekes következtetést is levonhatunk. A palota lakosságának életkori statisztikai jelzik, hogy minden esetben a középkorúak fordultak elő a leggyakrabban (20, 39, 35, 38), s a fiatalok és öregek nagyjából egyenletesen oszlottak meg mellettük. Bár 1910-ben (10-6) a fiatalok, 1935-ben

(22-24) és 1943-ban (9-12) az idősebbek voltak némi túlsúlyban, az eltérés nem volt jelentős, s csupán arra utalhatott, hogy a palota életének kezdeti szakaszán az újra és a változtatásra hajlamosabb fiatalság viszonylag nagyobb arányban képviseltette magát a beköltözők soraiban, míg később jónéhány lakó már az épülettel együtt öregedett meg. Az 1950-es adatok azonban e szempontból is törést jelentenek, mivel ekkor a fiatalok száma (24) messze meghaladta az idősekét (10). Ennek hátterében minden bizonnyal az új rendszer társadalomformáló törekvései húzódtak meg. A lakók pesti, illetve vidéki származását tekintve 1935-ből, 1943-ból és 1950-ből állnak rendelkezésünkre adatok. Jóllehet minden esetben vidéki túlsúlyt figyelhettünk meg (36-49, 25-31), 1950-ben a különbség sokkal számottevőbb (21-51). Míg a háború előtt ennek okát inkább a háztartási alkalmazottak felköltözésében, addig 1947 után a munkások és kishivatalnokok felköltözésében, illetve költöztetésében kereshetjük. E folyamatok eredményeképp 1950-re a palota lakói között rendkívül sok fiatal vagy középkorú vidéki munkással és közalkalmazottal találkozhattunk.

A Gresham lakóiról mindezek mellett a legrészletesebb, már árnyalatok megrajzolására is alkalmas pillanatképet az 1941-es népszámlálás megmaradt adatai szolgáltatják.²¹⁷ Eddig csupán a palota folyosóin barangolhattunk, ám most – akár egy vendég – bepillantást nyerhetünk az egyes lakások és családok életébe is.

²¹⁷ Budapest Főváros Levéltára IV.1419/j. Az 1941. évi budapesti népszámlálás feldolgozási iratainak gyűjteménye.

Ahogy az Budapest egyik legelőkelőbb bérházától elvárható, legnagyobb számban az előkelő és vagyonos rétegek igényeit is minden tekintetben kielégítő luxuslakosztályokat találhattuk (17). Ide soroltuk mindazokat a lakásokat, melyeknek éves bérleti díja meghaladta a 2500 pengőt.

Ezen eliten belül is mintegy külön kasztot alkottak azok a családok, amelyek évente akár még egy 5000 pengő körüli összeget is képesek voltak a lakásbérletre áldozni. A Cserkúti Engel György nyugalmazott bank aligazgató, tőkepenzes által kerekén 5000 pengőért bérelt 19 helyiséggel²¹⁸ rendelkező II. emelet 3. szám alatti lakosztálya a Ferenc József téri épületrészben nyolc ember számára adott otthont. A főbérelő, a háztartást vezető felesége és három gyermekük mindennapjait szobalány, szakácsnő és külön nevelőnő igyekezett kellemesebbé tenni. A család egyértelműen izraelita vallásúnak számított, bár a feleség unitárius, a három alkalmazott pedig római katolikus volt. Ennél is többet, 5400 pengőt fizetett Láncazay Tibor ügyvivő mérnök a Zrínyi utcai (II/2), 17 helyiségből²¹⁹ álló lakásáért. A főbérelő, a háztartást vezető felesége, a szakácsnő, a szobalány, s annak gyermeke mindannyian római katolikusok voltak. Végül a dr. vitéz Pap Dezső földbirtokos által a Mérleg utca 2. III. emeletén (III/5.) 4800 pengőért bérelt 15 helyiséget²²⁰ tartalmazó lakását sorolhatjuk e körbe. Láncazayékhoz hasonlóan vitéz Pap Dezső és felesége, valamint a szolgálatukban álló szakácsnő és az inas-szobalány házaspár is mind római katolikus vallású volt.

A többi felső kategóriás lakás (14) bérleti díja 2500 és 4000 pengő között mozgott, s a helyiségek száma kivétel nélkül meghaladta a tízet. Ide tartozott Szy Tibor magyar királyi repülőszázados 13 helyiséggel²²¹ rendelkező, 3200 pengő ellenében bérelt Mérleg utca 4. alatti (I/7.) lakása, ahol a katolikus főbérlőn és református feleségén kívül három szintén katolikus rokonuk, illetve egy katolikus és egy evangélikus cseléd élt. Ugyanebben az

²¹⁸ Négy utcai és három udvari szoba, hall, két cselédszoba, konyha, két fürdőszoba, előszoba, éléskamra és négy mellékhelyiség állt a család és a személyzet rendelkezésére.

²¹⁹ Itt öt utcai és két udvari szobát, hallt, két cselédszobát, konyhát, fürdőszobát, előszobát, éléskamrát és három mellékhelyiséget találhattunk.

²²⁰ Ez esetben négy utcai és két zárt helyre nyíló szobáról, két cselédszobáról, konyháról, fürdőszobáról, előszobáról, éléskamráról és három mellékhelyiségről beszélhettünk.

²²¹ Ez három utcai és három udvari szobát, cselédszobát, konyhát, fürdőszobát, előszobát, éléskamrát és két mellékhelyiséget jelentett.

épületrészben találhattuk (III/8.) dr. Löwy Róbert ügyvéd évi 3200 pengőért bérelt 14 helyiséget²²² tartalmazó otthonát. Itt az izraelita főbérln, háztartásbeli feleségén és gyermekükön kívül csupán egyetlen katolikus cseléd lakott.

E kategória alsó felét azok a bérlemények alkották (5), melyekért évente 2500 és 3000 pengő közötti összegeket kellett a lakóknak kifizetni. Ide tartoztak már olyan bérlők is, akik a magas bérleti díj következtében kénytelenek voltak lakásukat albérlőkkel megosztani. E tekintetben két szélsőséges esetet ismerünk. Az első beköltözők egyikeként ideérkező dr. Burg Hugó ügyvéd izraelita özvegye például hat szobájából²²³ négyet bútorozottan Polgár Péter református földbirtokos, családja és cselédjeik rendelkezésére bocsátott, míg ő maga panzióba költözött, s a fennmaradó szobákat János és Imre nevű fiai használhatták tovább. Burg János azonban csupán ügyvédi praxisának gyakorlása végett vette igénybe e szobákat, mivel egy emelettel lejjebb (I/4/a) egy önálló közepkategóriás lakást is fenntartott. A Mérleg utca 4. II/8. alatti lakás 3040 pengős bérleti díját a földbirtokos teljes egészében átvállalta, s ezt még további 100 pengővel egészítette ki. A Zrínyi utcai épületrész félemeletén (4/b) Balkó Margit katolikus vallású postatisztviselő pedig 10 helyiségből álló otthonába öt katolikus és két evangélikus albérlőt fogadott be annak érdekében, hogy az évi 2500 pengős bérleti díjat fizetni tudja. Az albérlők között szerepelt gr. Széchenyi Irma is, aki személyes szolgálatára külön cselédet tartott, valamint a Pintér házaspár, akik takarítással váltották meg szállásukat.

A lakások közepkategóriáját az 1000 és 2500 pengő közötti bérlemények alkották (14), melyek legtöbbször 5-10 helyiséggel rendelkeztek. Az e kategórián belül elkülöníthető vagyonosabb réteg (5) alsó határán találhatjuk a Bamberger Friderika, Csontos Gyula volt hitvestársa által 1800 pengőért bérelt, 10 helyiségből²²⁴ álló Mérleg utca 2. alatti (IV/10.) lakást, amelybe apja, Bamberger Béla régiségkereskedő már 1906 során beköltözött. Az özvegyen maradt Bamberger Béláné, Friderika lánya és unokája, Csontos Mária egy kedves vendégüknek, egy kávéházi tisztviselőnek is tartós szállást biztosítottak. Noha anya és lánya, sőt a vendég is izraelita vallásúak voltak, Máriát apja nyomán a római katolikus hitre

²²² A lakást három utcai és három udvari szoba, konyha, fürdőszoba, előszoba, éléskamra és három mellékhelyiség alkotta.

²²³ A három utcai és három udvari szoba mellett, cselédszobát és cselédfülkét, valamint a már megszokott kiegészítő helyiségeket találhattuk a lakásban.

²²⁴ A két utcai és az udvari szobát cselédszoba, konyha, fürdőszoba, előszoba, éléskamra és két mellékhelyiség egészítette ki.

keresztelték. Havi 50 pengőt fizetett albérlőjük Puskovics Márta, de itt kapott szállást egyetlen cselédjük is.

Ennél jóval szerényebb, bár még mindig meglehetősen jó körülmények közt élhettek az 1100 és 1300 pengős árkategóriához²²⁵ tartozó lakások (4) bérlői. Erre példa az özv. Schnitzer Adolfné magánzó által 1248 pengő fejében a Ferenc József téri épületrész első emeletén (I/4.) bérelt 9 helyiséget²²⁶ tartalmazó otthona. Az izraelita özvegy és két azonos vallású gyermeke részére a háztartás feladatait két katolikus cseléd látta el.

A kategória alját az ennél olcsóbb, de még 1000 pengőnél drágábban bérelhető lakások (5) jelentették. Ezek egyike a Szirmai Kamilla, volt dohányárus 6 helyiséget²²⁷ magába foglaló Mérleg utca 4. alatti (félemelet 13/a) bérleménye évi 1080 pengőért. A római katolikus főbérlő mellett izraelita vallású édesanyja, özv. Szirmai Jenőné lakott itt és havi 70 pengőért egy unitárius magántisztviselő, Lóránt József vett ki egy szobát.

A palota azonban mindezek mellett szálláslehetőséget biztosított jónéhány szerényebb anyagi körülmények között élő család (15) számára is. Itt egy magasabb színvonalként említhetők a 700-800 pengőért bérelhető lakások (2), melyek közül az egyik a Neumann Lajos egy udvari szobát, teakonyhát, fürdőszobát, előszobát és mellékhelyiséget tartalmazó Zrínyi utcai lakása volt, melyben a munkáselithez tartozó izraelita gyári képviselő egyedül élt. A legszerényebb otthonokat (9) a házfelügyelők és a segédházfelügyelők vehették bérbe, bár e kategóriához tartozott még a fia által eltartott Milhoffer Jenőné, tisztviselő Mérleg utca 4. alatti (fsz./2.) lakása is. A házfelügyelők bérleményei egyenként évi 300 pengőbe kerültek, a Mérleg utca 4. kivételével, mely épületrész gondnoka csak 200 pengő fizetéssel tartozott. Róna (Rosenberger) István házfelügyelő, feleségével és annak özvegy rokonával élt egy konyhával, előszobával és mellékhelyiséggel kiegészülő udvari szobában (Mérleg u. 2. félemelet 15.) A minden épületrészben az V. emelet 1. szám alatt kialakított segédházfelügyelői lakások bérleti díja pedig minden esetben évi 100 pengőt tett ki. Két esetben a főbérlő töltötte be a segédházfelügyelői posztot, míg a fennmaradó kettőben egy napszámos, illetve egy gyári munkás feleségének jutott e feladatkör. A Tóth Gyula napszámos

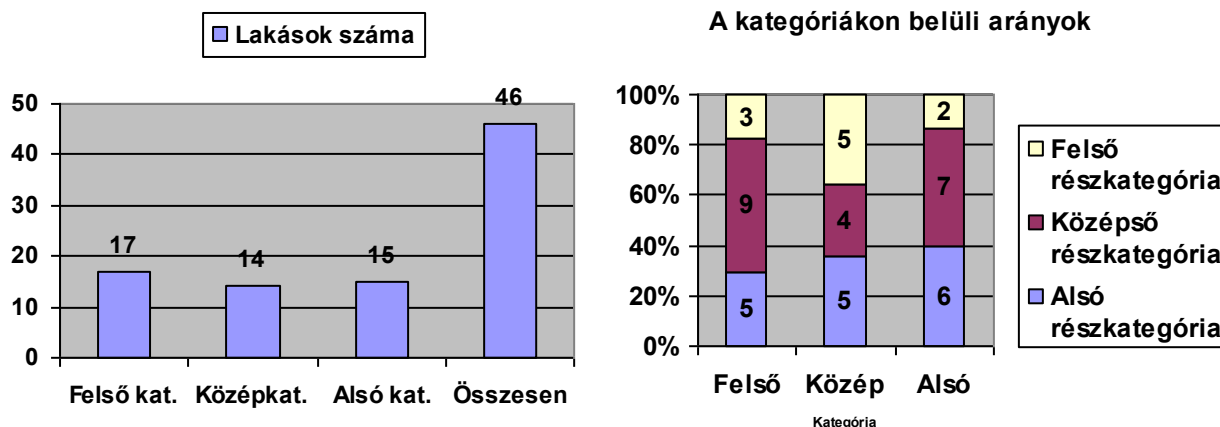
²²⁵ 1300 és 1800 pengő közötti összegért ugyanis nem akadt bérelhető lakás a Gresham- palotában.

²²⁶ E lakásban két udvari szobát, cselédszobát, konyhát, fürdőszobát, előszobát, éléskamrát és két mellékhelyiséget találhattunk.

²²⁷ Két udvari szoba, teakonyha, fürdőszoba, előszoba és egy mellékhelyiség jelentette ez esetben az otthont.

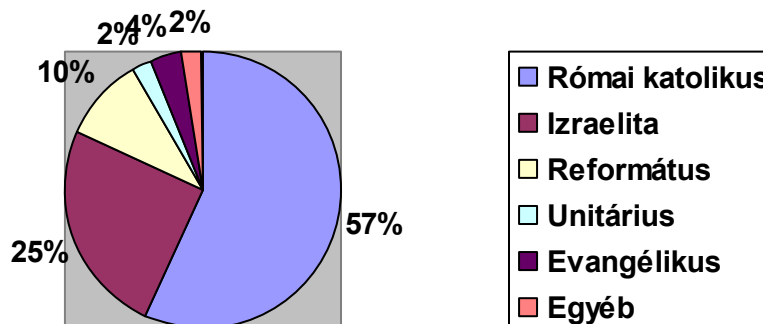
által bérelt szoba-konyhás lakáson a házaspárnak még gyermekükkel és két, egyenként heti 3 pengőt fizető ágybérlővel kellett osztoznia. A mellékhelyiséget esetükben már a lakáson kívül találhattuk, noha még ez is vízöblítéses volt.

E kategóriához sorolható továbbá az a négy irodai lakrész, melyek szintén igen szerény életkörülményeket biztosítottak általában alkalmazotti státuszban lévő bérlők számára, bár ezek közt azért nem elhanyagolható különbségeket is megfigyelhettünk.

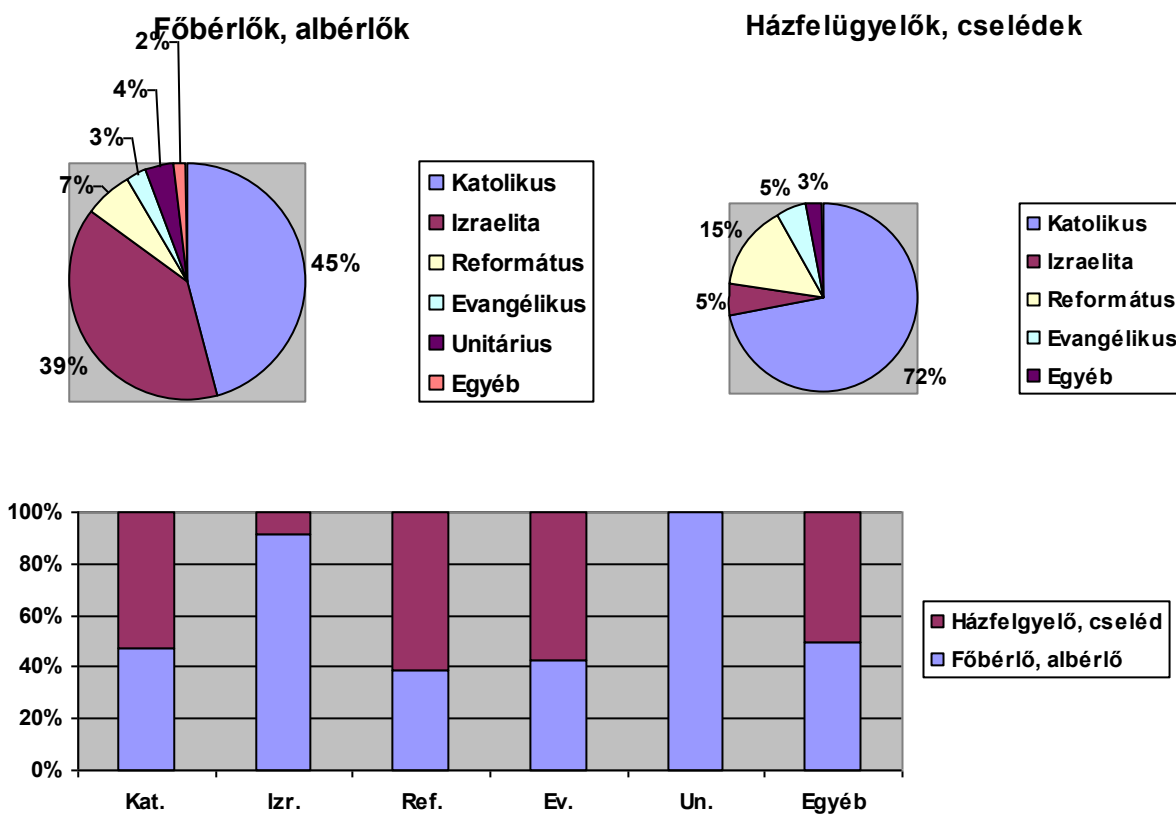
Összességében a szükséges anyagi ráfordítások eltérő mértékeinek függvényében kialakított kategóriák és részkatóriák, valamint a lakások ezekbe történő besorolása azt mutatta, hogy a különféle típusú és nagyságú otthonok eloszlása a teljes spektrum mentén nagyjából egyenletes volt, bár az alsó és felső kategóriák esetében némi arányeltolódás is megfigyelhető.

Mindezek után érdekes és fontos adalék lehet a palota összes lakójának vallások szerinti megoszlása. Talán kiemelt példáinkból is kitűnt, hogy a legnépesebb csoport, a római

katolikusok (103) mellett, az izraelita (46) és a református (18) vallásúakkal találkozhattunk leggyakrabban, míg az unitáriusok (4) és az evangélikusok (7) számaránya az előzőektől már jóval elmarad. Elvértve pedig még egy-egy görögkeletire, görögkatolikusra, anglikánra és felekezet nélkülire bukkanhattunk a lakónévsorban.

Valamelyest más képet kapunk azonban, ha a főbérloket és családtagjaikat – ide sorolva az albérloket is – a cselédektől és a házmesterektől elkülönítve kezeljük: a palota 182 lakójából 107 tartozott e csoportba, melyek közül 49 katolikus, 42 izraelita, 7 református, 3 evangélikus, 4 unitárius, illetve egy-egy anglikán és görögkeleti vallásúnak vallotta magát. A másik csoport 75 tagja közt 54 katolikus, 4 izraelita, 11 református, 4 evangélikus, egy görögkatolikus vallásút, valamint egy felekezet nélkülit találhattunk.

Mindezek alapján kitűnik, hogy a Gresham-palota lakóközössége a Lipótvárosra jellemző felekezeti megoszlás hű tükörképének bizonyult:

„A bérpalota lakóközössége híven visszatükrözte a polgári, zömében a zsidó középosztály által benépesített Lipótváros korabeli szociális karakterét: a bérlok zöme az ipari-kereskedelmi és üzleti élet vezetőiből, valamint magas jövedelmű, de immár értelmiségi (ügyvéd és orvos) pozícióba került rokonaikból verbuválódott. Melléjük társultak néhányan a

*fővárosi idénylakást fenntartó vidéki földbirtokosokból, továbbá az állami és városi köztisztviselők közül néhány módos, a tőkés polgársággal gazdasági, sőt vérségi kapcsolatban álló személy.*²²⁸

A Gresham-ben mellettük azonban ott találhattuk még a kevésbé vagyonos polgárság néhány képviselőjét is.

Az elegáns magánlakások bérlői közt tehát továbbra is ott találhattuk az arisztokratákat, a katonatiszteket, a jómódú tisztviselőket, az egyetemi tanárokat, valamint a sikeres iparosokat és kereskedőket, sőt a magyar közélet néhány ismert szereplőjét is.²²⁹

A lakók megismerése azonban a palota életének csupán az egyik arcát fedhette fel előttünk, hiszen az épület tekintélyes részét üzletek és irodák foglalták el. Az üzletekről és az irodahelyiségek bérlőiről az 1891-2-es, az 1908-as, az 1910-es, az 1914-es és az 1928-as Czim- és Lakjegyzékek és az 1941-es népszámlálás vonatkozó adatai alapján alkothatunk képet, bár a igazán részletes információval csupán ez utóbbi szolgál.²³⁰

A Ferenc József tér és a Nákó-palota központi elhelyezkedése és hírneve komoly vonzerővel bírt a kereskedők körében. A Piffel testvérek cukorka üzlete a környékbeli gyerekek nagy öröme a Mérleg utcában fogadta vevőit, s ugyanitt állt Schenker és Tsa. szállítóvállalatának irodája, valamint Radó és Dózsa borkereskedése is a vásárlók rendelkezésére.²³¹ A legtöbb üzlet azonban a Ferenc József téri fronton helyezkedett el: Hoffmann Sámuel gabona- és terménykereskedése, az Eisler & Comp. fakereskedés, a The Newchattel Asphalt-Company fióktelepe, Steinbach Sándor kárpitos, a Ferdinand testvérek és Szenyovszky József utódának vegyeskereskedései, valamint Steiner Dávid kávémérő igyekeztek itt megfelelni az előkelő közönség által támasztott kívánalmaknak.²³² Ugyanitt rendezték be üzlethelyiségeiket vagy utcai irodáikat a palota lakói közül is néhányan. Dávid

²²⁸ Gyáni Gábor: Az utca és a szalon. Társadalmi térhasználat Budapesten, 1870-1940. Bp. 1999. 120-121.

²²⁹ Andrássy grófék is tartottak fenn az épületben egy lakást, bár jobbára csak nyáron használták azt. Adalékok 1988 281.

²³⁰ A Budapesti Czim- és Lakjegyzék sorozata 1928-ban megszakadt. Budapesti Czim- és Lakjegyzék Bp., 1908., 1910., 1914., 1928., BFL IV.1419/j. Az 1941. évi budapesti népszámlálás feldolgozási iratainak gyűjteménye.

²³¹ Budapesti Czim- és Lakjegyzék Bp., 1891-2., 323, 334, 407

²³² Budapesti Czim- és Lakjegyzék 1891-2 350, 344, 311, 323, 348, 349, 365

Károly és fia papírkereskedése, Náthán Mór értékpapírüzlete, valamint a lakók között már korábban is megemlített Neuchloss Miksa dúsgazdag építési vállalkozó irodája tartoztak e körbe.²³³

A Gresham-palota, felépülését követő években a gyorsan fejlődő Budapest egyik legforgalmasabb épületévé nőtte ki magát. A Ferenc József tér nyüzsgő nagyvilági élete és a szellős Dunapart divatos, gyakran hivalkodástól sem mentes, előkelő promenádja fölé magasodó monumentális palota földszintjén a passzázs keleties hangulatot árasztó, üvegkupalás bazársora csábította pénzköltésre tehetős úri közönségét, s maratott üveglakai mögül az újonnan nyílt elegáns Gresham-Venezia kávéház hívogatta az üzletembereket és a sétától, vásárlástól megfáradt korzózókat. A biztos forgalom reményében az épület előtt alakították ki rendes állomáshelyeiket a konflisok és a fiakerek, sőt a tízes évek első felére már autók is az utasok rendelkezésére álltak.²³⁴

A palotai falai közt azonban még jónéhány más üzlet is otthonra talált. 1908-ban Deli Sámson itt hozta létre a már említett rövid életű teaszalonját, de a folytonosság jegyében még mindig megtalálhattuk Radó és Tsa. Mérleg utcai borkereskedését is.²³⁵ Ekkor is akadt gabona- és terménykereskedő Pollák Ármin személyében, aki azonban 1910-re már átadja helyét az épületben lakó Poór Rezsőnek.²³⁶ A bőr- és bútortermelés is képviseltette magát: itt állította fel üzletét Pipis Vilmos bőrdíszműgyáros, melyet halála után utódai még jó darabig üzemeltettek, de megfordult itt a magyar bőrgyárosok eladási szövetsége és Huszár András bútortermelési és bútorszállító is. Utóbbi rövid idő után profilt váltott, s Zrínyi utcai üzlethelyiségét ingatlanirodává alakította át.²³⁷ A palota lakói közül is voltak olyanok, akik megélhetésüket az itt bérelt üzletek által igyekeztek biztosítani. Özv. Berger Dávidné dohány- és szivarkülölegességeivel, Zrínyi utcai vendéglőjében pedig ízletes ételeivel és finom boraival Szemerád Ferenc várta vendégeit, s e falak közt köttötte üzleteit Blum József

²³³ Budapesti Cím- és Lakjegyzék 1891-2 394, 425, 343

²³⁴ Budapesti Cím- és Lakjegyzék 1910 796., Budapesti Cím- és Lakjegyzék 1914 920.

²³⁵ Budapesti Cím- és Lakjegyzék 1908 792, 772., Budapesti Cím- és Lakjegyzék 1910 805., Budapesti Cím- és Lakjegyzék 1914 931.

²³⁶ Budapesti Cím- és Lakjegyzék 1908 765., Budapesti Cím- és Lakjegyzék 1910 868., Budapesti Cím- és lakjegyzék 1914 1007.

²³⁷ Budapesti Cím- és Lakjegyzék 1908 772, 774., Budapesti Cím- és Lakjegyzék 1910 806, 885., Budapesti Cím- és Lakjegyzék 1914 933, 937, 1072.

egyenruhakészítő, Guttmann Ádám rőfösárkereskedő és Somló Jakab birtokbérlő és fákereskedő is. Szemerád Ferenc később Nagy Péternek adta át a vendéglő bérleti jogát.²³⁸ Üzlethelyiséget bérelt a palotában még a Paragon hirdetési és kereskedelmi vállalat, Vajda Jenő bank- és tőzsdebizományos, Cilcer és Tsa. papírkereskedők, Wottitz Gusztáv vezetésével a Szerb hajózás ügynökségének kirendeltsége, Ackermann Vilmos egészségügyi és műszaki berendező, valamint az Általános Műszaki Rt. és Faludi Henrik műszaki cikk kereskedései.²³⁹ Végezetül megemlítendő még, hogy az épületben lakó ügyvédek és orvosok gyakran rendezték be lakásaik egy részében irodáikat, illetve rendelőiket.

1928-ra ezek az üzlettípusok érdemben nemigen változtak,²⁴⁰ bár számuk valamelyest megnövekedett és néhány személycserére is sor került. Többek között további két bank- és tőzsdebizományos rendezkedett itt be, s például a vendéglő élén Nagy Pétert Cseh Vince váltotta fel.²⁴¹

Az 1941-es évre vonatkozóan viszont már viszonylag teljes képet tudunk e tekintetben festeni. Üzleteket és irodákat még mindig szinte kizárólag csak a földszinten és a félemeleten alakítottak ki. A Ferenc József téri épületrészben találhattuk meg a kávéház mellett Schneider Miklós hölgyfodrászmester, Szirmai Imre papírkereskedő és Kreith Béla bélyegkereskedő üzleteit, Fischer és Lukács kozmetikai cikkeket gyártó műhelyét, valamint az Országos Magyar Vendégforgalmi Szövetség, dr. Blanc Béla gyógyárunagykereskedő, Kőszegi Lenke gyors- és gépirástanárnő és a Sun angol biztosító Rt. magyarországi fiókjának irodahelyiségeit. A Mérleg utcai részekhez tartoztak Geiger Vilmos gyarmatárunagykereskedő, Vajna és Tsa. gyógyárunagykereskedők, a Vadásztöltény-, Gyutacs- és Fémárugyár Rt., a Magyar Posztógyár Rt., a Tegula Építő és Ingatlanforgalmi Rt., a Svájci Kereskedelmi Központ kirendeltségének, Hirsch Mihály út- és vasútépítési vállalatának és a Pénzügyi Tisztviselők Országos Egyesületének irodái, valamint a már említett „Fischer és Lukács” illatszergyártó műhelye és a Nikotex Rt. raktára. A Zrínyi utcai

²³⁸ Budapesti Czim- és Lakjegyzék 1908 796, 962, 1779., Budapesti Czim- és Lakjegyzék 1910 832, 837, 959, 1011, 1840., Budapesti Czim- és Lakjegyzék 1914 963, 984, 969, 1120, 1172.

²³⁹ Budapesti Czim- és Lakjegyzék 1910 882, 948, 938., Budapesti Czim- és Lakjegyzék 1914 1025, 917, 1108, 1019, 969, 1090.

²⁴⁰ Főként bor-, dohány-, gabona- és textil kereskedők, bank- és tőzsdebizományosok, műszaki cikk kereskedők, ügyvédek és orvosok határozták meg ekkor a palotában zajló üzleti- vállalkozói tevékenységek jellegét.

²⁴¹ Budapesti Czim- és Lakjegyzék 1928 698, 893.

vendéglő bérlőjét ekkor Gregovich Izidornak hívták, míg a többi üzlethelyiséget Erdélyi Zsuzsanna dohánykisáros, Tóth András úri fodrász, vitéz Szentváry Alfréd László textilnagykereskedő, a Nemzeti Egyesült Textilművek, Philip Rudolfné szatócs, Czibula Rezső cipésmester, Stein Bernát szabó bérelték. Az épület sarkán tehát trafik, mellette fodrász-, szatócs- és cipészüzletek, ismét beljebb, a főbejárat felé eső részen, de még a Vendégforgalmi Szövetség székhelyét megelőzően a Fiumei Kávéforgalmi Társaság volt. A Zrínyi utcai rész otthont adott még Perley Lajos fonalnagykereskedő, Róth Kornél műszaki vállalkozó, az Őrző-Záró Kft. és a Reichlinger-Sebők lisztkereskedő cég irodáinak, de itt szállásolták el a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank által bérelt félémeleti helyiségekben a légvédelmi őrség személyzetét is.

Mindezek mellett a felsőbb emeleteken is akadt még néhány iroda. A Magyar Touring Club-ot a Zrínyi utca első emeletén, míg a kovácsoltvascsövek és egészségügyi cikkek szindikátusát egy emelettel feljebb, a Délmagyarországi Gazdatárház Szövetkezetet pedig ugyanez emelet Mérleg utcai részén szállásolták el. A Zrínyi utca harmadik emeletén találhattuk a Magyar Revíziós Liga egyesületi helyiségeit. Végül a Magyar-Amerikai Olajipari Részvénytársaságot kell megemlítenünk, amely az összes bérlő közül a legnagyobb területet mondhatta magáénak, s minden házrészben és több emeleten is képviseltette magát.

Az iroda- és üzlethelyiségek bérlői közé tartozott a kávéházzal jó kapcsolatokat kialakító Fiumei Kávéforgalmi Társaság is, mely az egész országban ismert volt és budapesti fióktelepe a fővárosban egy előkelő fűszer- és csemegeüzlethálózatot is fenntartott.²⁴²

A palota legismertebb lakóinak egyike Kossuth Ferenc volt, aki Magyarország földjére először apja temetése okán lépett 1894 végén. Kossuth Lajos már életében egy mítoszokkal körülszótt szimbólummá magasztosult a nép szemében, s halála után a közvélemény e szerep betöltését, továbbvitelét várta az elsőszülött fiútól. Ő azonban távol esett annak a lángszavú szónoknak, bálványozott népvézérnek „primitív szentképétől”, amelyet a magyar népies közvélemény őrzött meg róla.²⁴³ Kilenc éves korában hagyta el az országot és személyiségét

²⁴² Gyöngyösi József: A magyar fűszerkereskedők története. Bp.,1942 212.

²⁴³ “Kossuth Lajos arca minden szívbe be volt írva, mint akár az Úristené, Jézus Krisztusé vagy Mózesé, mert valláskülönbség nélkül szerették a magyarságnak megváltóját. Az öregebb magyarok mind hasonlítottak az öreg Kossuthhoz, mert szakállukat, bajszukat úgy növelték. Nem volt ezekben a városokban, tájakon ritkaság a

Itáliában a nyugat-európai elit gondolatvilága, erkölcsi és etikai normái formáltak. Ott elismert hídépítőmérnök volt, komoly állami megbízatásokkal, és társadalmi helyzetét a legmagasabb rétegekben jelölte ki az olasz közvélemény, amely benne egy száműzetésben élő államfő örökösét látta. Mindezt feladva folyamodott 1894 telén magyar állampolgárságért, s vált rövid időn belül a magyar politikai élet meghatározó szereplőjévé.²⁴⁴

Kossuth Ferencet egy becsületes, jószándékú, higgadt, de sokszor tépelődő, jóléthez szokott, s a kényelemszeretben talán egy kissé elpuhult férfiként ismerhették meg kortársai. A negyvennyolcas függetlenségi politikusok hazatérésétől és politikai szerepvállalásától a párt pozícióinak jelentős erősödését várták. A hús-vér ember és a magyarság tudatában kialakult eszménykép közt azonban óriási szakadék tátongott,²⁴⁵ s ez a nyilvános szereplésekkor gyakran óriási csalódásokat okozott. Nagy Endre fiatal nagyváradi újságíróként így mesél erről:

„ A magyar beszéd kemény mássalhangzóival küszködve, egy történelemben, közjogban, de főként nemzetgazdaságban és pénzügytanban alaposan iskolázott nyugat-európai ember józan tárgyilagosságával beszélt arról az áldatlan viszonyról, amely az agrár és nemzeti létére törekvő Magyarországot az ipari és nagyhatalmi törekvésű osztrák birodalomhoz fűzte. A nép zengő szónoklatot várt, és politikai tanulmányt kapott helyette, ami a nép számára olyan csalódás, mint amikor a gyerek csengő krajcár helyett takarékkönyvet kap ajándékba. ”²⁴⁶

Kossuth-képű ember. Kossuth hazafisága pedig úgy szét volt szórva az emberek között, mint a vallás igéi.” Krúdy Gyula: Kossuth fia. Bp., 1976. 193-194.

²⁴⁴ Nagy Endre: A kabaré regénye. Bp., 1978 260-267.

²⁴⁵ Nagy Endre szavaival: “... bizonyosan az apjához hasonlított: szép szál ember, aranyzőke hajjal, világító, kék szemmel, arcát Kossuth-szakáll keretezi, hasított ujjú zsinóros Zrínyi-kabát van karcsú derekán, ezüst sarkantyús csizma a lábán. A hangja olyan, mint a harangzó, a beszéde olyan, mint az imádság.” Ezzel szemben “ Hosszú szárnyú, fekete redingote volt rajta, fényes selyem hajtókával, csíkos nadrág, lakkcipő sárga posztókamásnival, a kezén sárga kesztyű, ráhímzett fekete ereszettel, magas, kemény inggallér, bő redőjű nyakkendő ... fején fénycsíkos magas tetejű cilinder. ... Kétségtelenül mintapéldánya volt annak a dandytípusnak, amely akkor VII. Edwardot vallotta vezérének, de ott, Bárádon csökönnyösen megisméltendő fekete-sárga színeivel úgy hatott, mint egy begöngyöltetett osztrák császári lobogó.” Nagy 1978 261- 264.

²⁴⁶ Nagy 1978 265.

Mindezek ellenére a nagypolitika színpadán sikerült beváltania a hozzá fűzött reményeket. Az ellenzék egyre bátrabb és provokatívabb, a konfrontációt már nyíltan is vállaló megnyilvánulásai végül a századfordulót követően kormányválsághoz és egy új koalíciós kormány kinevezéséhez vezettek.²⁴⁷ E koalíciós kormányban Kossuth Ferenc is helyt kap, mint felelős kereskedelmi miniszter.²⁴⁸ Ez volt az az időszak, amikor az újonnan felépült Gresham-palota második emeletén, stílszerűen a Kossuth-udvar, vagyis a Zrínyi utca felőli épületrész saroklakosztályába költözött be és azt saját igényeinek megfelelően alakította át.²⁴⁹ Sőt, egy kisebb politikai vihar elsimítására tett kísérlet során e falak között alkalma nyílt egy magánlakásokban merőben szokatlan vendég, József főherceg fogadására is.²⁵⁰

A lakók közé tartozott a neves színművész, Csortos Gyula is, aki 1914 nyarán költözött ide újdonsült felesége családjának IV. emeleti hatszobás lakásába. E házasság története nem mindennapi, ahogyan Csortos Gyula személyisége és élete sem az. Egy napfényes tavaszi délutánon, 1914. május 3-án látta meg először későbbi párját, az akkor alig tizenöt éves Bamberger Friderikát, egy gazdag régiségkereskedő leányát, amidőn az az orra alá dugva megcsörrentette jótékonyági perselyét egy a Gresham-palotához közeli promenádon. Csortos hatalmas bankót gyömöszölt bele és élvezvén nagylelkűségének hatását szó nélkül továbbállt. Hamarosan visszatért azonban és kiderült, hogy a nagy összeg valójában a fiatal lány bájainak szólt. A bemutatkozást egy rövid sétakocsikázás követte, majd a távolból küldetett szédítő virágcsokrokkal fejezte ki hódolatát, mígnem néhány hét elteltével már a leány – a szokásokhoz házasság dolgában is mereven ragaszkodó – édesapja előtt állt:

„Uram! Engem nem érdekel, hogy a kislány hány éves, zsidó vagy keresztény, van-e hozománya, vagy nincs... A Vígszínház tagja vagyok. Havi fizetésem 24000 korona. Ez megfelel Magyarország miniszterelnöke jövedelmének.”²⁵¹

A leánykérést július 1-jén esküvő követte, majd a család kérésére Csortos otthagyta az Oktogonhoz közeli garzonlakását és a tágas Bamberger-otthonba, a Gresham-palotába

²⁴⁷ Gratz Gusztáv: A dualizmus kora I-II. Bp., 1934. II/52-62.

²⁴⁸ Gratz 1934 I/327-329.

²⁴⁹ Budapesti Cím- és Lakjegyzék. 1908 1433.

²⁵⁰ Nagy Endre: A kabaré regénye Bp., 2000 161-167.

²⁵¹ Galsai Pongrác: Csortos Gyula. Bp., 1972 69.

költözött.²⁵² Házasságukból 1915. április 11-én leánygyermek születik, de a boldog együttlét nem bizonyult tartósnak, s hosszú különélés után 1922 januárjában el is váltak.²⁵³ Csontos Gyula (1883-1945) kortársai és kritikusai véleménye szerint is a legnagyobb magyar színészek közé tartozott. Szerepei közül két híresebb Molnár Ferenc *Liliom* című darabjában *Liliom* és Madách *Az ember tragédiájának* Luciferje.²⁵⁴

Csontosék lakásában később egy másik ismert színész, Turay Ida (1907-1997) lakott férjével Békeffy Istvánnal, a színmű-, operettlibrettó- és forgatókönyvíróval, a már korábban említett Békeffy László unokafivérével. Jellegzetes, vontatott hanghordozása, groteszk mozgása és mimikája mind a pesti humor egyik jeles képviselőjévé tették. Filmszerepei is ismertnek számítottak. 1957-ben férjével együtt külföldre távozott és visszavonult a színpadtól.²⁵⁵

Ezután is sokat látogattak haza, s különös hármasuk gyakori vendége volt a Sport Szálloda 301-es szobájának. A titokzatos harmadik személy, egy bizonyos Jenei úr ugyanis elválaszthatatlan kísérője volt a házaspárnak. Többen Jenei urat sejtették Békeffy István írásai mögött, s talán ettől nem függetlenül felmerült a gyanú, hogy az író felesége bájainak sem volt kizárólagos tulajdonosa.²⁵⁶ 1974-es hazatérése után végül 1997-ben a Gresham-palota lakójaként hunyt el.²⁵⁷

²⁵² Galsai 1972 68-70.

²⁵³ Galsai 1972 182-184.

²⁵⁴ Csontos 1903-ban végzett a Színművészeti Akadémián Újházy Ede tanítványaként. Élete során több, mint kétszázötven szerepben mutatta meg kivételes színészi képességeit. Játszott majd minden vidéki és budapesti színházban. Tehetségére és munkabírására jellemző, hogy volt olyan év, amikor tizenkét főszerepet is elvállalt. Szerepei változatosan színesek és végletesen sokfélék voltak, a tragikustól a legalpárabb bohózatokig. Egy-egy tetszetős feladatért hajlandó volt még szerződészegésre is.

²⁵⁵ A Színművészeti Akadémiát 1925-ben végezte el, s később szinte valamennyi fővárosi színházban fellépett. Első szerződését a Belvárosi Színháztól kapta, de sokat játszott a Magyar és az Andrássy úti színházakban is. Népszerűségét annak köszönhetette, hogy naiva szerepeit sajátos, az egyszerűség álarca mögé rejtett öngúnnyal gazdagította.

²⁵⁶ Az alábbi feltételezéseket a család egy jó ismerősének, a Sport Szálloda akkori recepciójának, Torday Kálmánnak szíves szóbeli közlése alapján említjük.

²⁵⁷ Az ő kezdeményezésére indították a lakók az 1990-es évek első felében azt a pert, amely szerepet játszott a palota privatizációjának elodázásában.

Egy másik ismert, az Egri István (1908-1980)--Náray Teri (1916-1995) színészházaspárnak²⁵⁸ egészen a 2000-ben megkezdett átalakítási munkálatokig ott találhattuk a névtábláját a palota egyik lakásának ajtaján. Pontosabban annak a lakásnak a bejáratán, amelyben hajdan Bambergerék laktak, mivel a korábban ott lakó Turay Ida elcserélte velük azt egy másik IV. emeleti lakásért.²⁵⁹

Politikai szempontból kiemelkedő jelentőségű a palotában Rassay Károly vezetésével 1924-ben megalakult Országos Szabadelvű Klub, mely az elmúlt zavaros és tragédiákkal terhes évtized szélsőségeit meghaladó programot tűzött zászlajára:

*„Klubunkban hajlékot akarunk adni ... mindazoknak, akik szakítva a forradalmi és ellenforradalmi romantikával, dolgozni akarnak a romokon.”*²⁶⁰

A Klub szellemiségével és célkitűzéseivel összhangban, bár azt időben némiképp megelőzve, 1923. szeptember 16-án alapította meg Rassay a polgári liberális ellenzék egyik legfontosabb sajtóorgánumát, az Esti Kurírt, melynek szerkesztősége és kiadóhivatala is hosszú évekig a Gresham- palotában kapott helyet.

A Rassay Károly főszerkesztésében megjelenő napilap a Gresham Kávéházban gyakran megforduló belvárosi értelmiség kedvelt lapjának számított egészen kényszerű megszűnéséig, 1944 tavaszáig.²⁶¹

Rassay egyébként Vázsonyi Vilmos 1926-os halála nyomán egyértelműen a magyar liberális ellenzék vezérévé vált. Ő volt az 1939-ben megalakuló Polgári Szabadság Párt elnöke, mely még a háborús években is képes volt egyre halkabban ugyan, de következetesen képviselni a németbarát politikai közvélemény és országgyűlés túlsúlya ellenében a szabadelvű gondolkodást. Részt vállalt az Imrédy zsidó származását bizonyító akcióban, az

²⁵⁸ Egri a Színművészeti Akadémiát 1930-ban végezte el, több pesti színház társulatának is tagja volt. Kisebb-nagyobb karakterszerepek alakítójaként ismerték, de igazán rendezői munkássága volt a jelentős (néhány ezek közül: Dosztojevszkij: *Bűn és bűnhődés*, Tersánszky: *Kakuk Marci*) Felesége legtöbbit a Vígszínházban, majd később a József Attila Színházban játszott, és elsősorban epizód szerepeket alakított.

²⁵⁹Balázs Jánosné gondnok szíves szóbeli közlése alapján.

²⁶⁰ Esti Kurír 1924. november 5. 4.

²⁶¹ Esti Kurír 1923. szeptember 16. 1., L. Nagy Zsuzsa: A budapesti liberális ellenzék 1919-1944. Bp. 1972 46-47. Rassay Károly feljegyzései Horthy emlékiratához (1954) Mányai- Szelke 2003 191- 249.

újvidéki kegyetlenkedések tetteseinek felelősségre vonásában, és ő javasolja Budapest nyílt várossá nyilvánítását, melyet ez esetben nem rombolhattak volna le az ostrom idején.

A német megszállást követően azonban Rassay sem kerülhette el a megszállók gyűlöletét. Elvbarátaival együtt a németek azonnal letartóztatják, a Fő utcában raboskodik, majd az oberlanzendorfi gyűjtőtáborba, végül a mauthauseni munkatáborba hurcolják. Bár a „kivételezett” rabok, a politikus foglyok közé tartozott, így is nagyon sokat szenvedett.²⁶² A háború után hazatért, de politikai szerepet többé már a többszöri megkeresés ellenére sem vállalt.²⁶³

A Gresham-ben találhattuk meg a két világháború közötti magyar közélet egyik további fontos szereplőjét is, a Lord Rothermere támogatásával és kezdeményezésére²⁶⁴ 1927. július 27-én alapított, az egész országban igen nagy népszerűséget élvező Magyar Revíziós Ligát, mely megalakulásakor azt tűzte ki célul, hogy ébren tartsa a trianoni Magyarországon a békeszerződés revíziójának gondolatát és támogassa az utódállamok kisebbségbe szorult magyarjait nemzeti létük megőrzésében.

Kevésbé ismert azonban, hogy a térségben egyre nyomasztóbbá váló német hegemonia hatására, *„1938-tól kezdve a Revíziós Liga fő feladata a Harmadik Birodalommal szembeni*

²⁶² Rassay Károly: Politikai visszaemlékezéseim. Politikatörténeti Intézet Levéltára 867.f. 2/r- 74., Szita Szabolcs: Magyarok az SS ausztriai lágerbirodalmában Bp., 2000 73- 75. Rassay letartóztatásáról, az Esti Kurír utolsó napjairól és a mauthauseni hétköznapiokról lásd Rátkai Károly: A két torony. Magyar politikusok Mauthausenben Bp., 1945 7., 9., 98- 99., 124- 129., 138- 139. és tovább. Rátkai emlékezete szerint miközben a politikai rabok védett barakkján kívül mindennapos az embertelen öldöklés, és „a gázosítás, az éhínség, a flekktífusz, a tüdőgyulladás ezrével szedi naponként áldozatait”, a „kaszinó urak” így Andorka vagy Sigray a lágerben is igyekeznek korábbi társadalmi státuszuknak érvényt szerezni, a legnagyobb bajban sem segítik, sőt megvetik és lenézik a „prolikat”, így Peyert vagy Rassayt. Rátkai 1945 231- 232.

²⁶³ Gyurgyák János: A zsidókérdés Magyarországon. Bp. 2001 139-143., Kállay Miklós: Magyarország miniszterelnöke voltam 1942-44. I-II. Bp., 1991 I.273., Pelle János: A gyűlölet vetése. Bp. 2001 193-194., Gratz Gusztáv: Magyarország a két háború között. Bp., 2001 225., Izsák Lajos: Polgári ellenzéki pártok Magyarországon 1944- 1949 Bp., 1983 183.

²⁶⁴ Az angol sajtómágnás Lord Rothermere a Daily Mail hasábjain 1927. június 21-én, *Magyarország helye a nap alatt* címmel írást jelentetett meg a párizsi békeszerződések igazságtalanságáról, különös tekintettel a magyar helyzet tarthatatlanságára. Ezáltal rövid időre a magyar revíziós álmok egyik legfőbb letéteményesévé vált. Zeidler Miklós: A Magyar Revíziós Liga. Századok 1997/2. 303-352., Kállay 1991 I. 75-77., Gergely Jenő-Pritz Pál: A trianoni Magyarország. Bp.,1998 81-82.

szellemi védekezés volt, s az ezzel kapcsolatos magyar magatartás megismertetése a nyugati közvéleménnyel".²⁶⁵ A Liga élén a korszak ünnepezt íróóriása Herczeg Ferenc, valamint Eckhardt Tibor és Fall Endre álltak, de tagjai közt tarthatta számon többek között Nagy Emilt, a magyar-angol, és báró Perényi Zsigmondot, a magyar-amerikai baráti társaságok elnökeit is. A szervezetre megalakulásától kezdve komoly befolyással bírt gróf Teleki Pál is, aki egészen haláláig figyelemmel kísérte és támogatta a Liga működését. A Revíziós Liga 1934 májusában rendezkedett be Gresham-palotabeli helyiségeiben, s egészen a német megszállásig, azaz majd egy évtizedig e falak közt működött.²⁶⁶

Szintén a legérdekesebb sorsú bérlők közt tarthatjuk számon a Magyar-Amerikai Olajipari Rt-t. A Standard Oil Company of New Jersey többségi tulajdonában lévő MAORT-ot 1938. július 28-án jegyezték be a cégjegyzékbe, s hamarosan a magyar állammal kötött szerződése értelmében már a dunántúli olajkutatás és termelés monopóliumát birtokolta. Jóllehet a cég bejegyzésére csak 1938 folyamán került sor, előkészítő tevékenységüket az anyavállalat megbízottai már jóval korábban megkezdték, s ők a Gresham-ben már 1936-tól irodákat béreltek. Ezek száma a következő évek során folyamatosan emelkedett, miközben a rendkívül nagy haszonnal végzett dunántúli olajkitermelést mintegy húszszorosára növelték. A Ruedemann Pál és Bannantine György által vezetett amerikai személyzetet a hadiállapot beálltával visszarendelték, de az olajkitermelés dr. Papp Simon egyetemi tanár irányításával tovább folytatódott és paradox módon a német hadigépezetet erősítette.

Bár a vállalat működése a háború időszakában sem volt zavartalan, a súlyosabb gondok csak 1945-től kezdődően jelentkeztek. A szükségesnél nagyobb mértékű, erőszakos állami beavatkozás a vállalati belső ügyekbe, a teljesíthetetlen elvárások az állami irányító szervek és a vállalat közti viták sorozatát szülte. 1948 kora őszén végül ipari szabotázs, azaz a termelés tudatos visszafogása, valamint a Magyar Köztársaság gazdasági fejlődésének szándékos akadályozása, azaz a demokratikus államrend megdöntésére tett kísérlet vádjával a vezetőket letartóztatták, bíróság elé állították és a társaságot állami tulajdonba vették.²⁶⁷

²⁶⁵ Czettler Antal: A mi kis élethalál kérdéseink. Bp. 2000 179.

²⁶⁶ Nemes Dezső: A Bethlen kormány külpolitikája 1927-1931-ben Bp. ,1964 172-175. Zeidler 1997 303- 352.

²⁶⁷ A Magyar Belügyminisztérium Közlése a MAORT szabotázs ügyéről. Bp., 1948., Standard Oil Company (New Jersey) and Oil Production in Hungary by MAORT 1931-1948. USA 1949., Srágli Lajos: A MAORT-per és háttere. Üzemtörténeti Értesítő 1990 23-38., Pünkösti Árpád: Rákosi a csúcson. Bp., 1996 42-44., ÁBTL 3.1.9. V-135725 "Papp Simon"

Augusztus 12-én, a nemzetközileg is elismert geológus, dr. Papp Simon vezérigazgató letartóztatását tekinthetjük e koncepció per nyitányának. A Gresham-palota Zrínyi utcai épületrészében berendezett otthonából felesége jelenlétében hurcolta el az ÁVH. Bár azt ekkor még egyikük sem sejtette, soha többé nem találkozhattak a börtön falain kívül. Papp Simon megjárta az Andrássy út 60. hírhedt pincéit, ahol öngyilkosságot is megkísérelt, halálra, majd életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, sokáig a váci fegyház kényszerű lakója volt, sőt időközben még az épülő recski táborba is átszállították egy rövid időre. Ez utóbbi esetben azonban szaktudására oly nagy szüksége volt a tábor vezetőinek, hogy egészen kivételes bánásmódban részesítették, de még Vácott is kiváltságokat élvezhetett rendkívüli képzettsége és tapasztalata következtében. Az akkortájt Recsken raboskodó Faludy György így emlékszik:

„A váci fegyházból ideiglenesen elhozták Recskre. Gyönyörű Pobjedán érkezett, bilincsbe verve és jókedvűen. Elmondta, hogy cellájában tulajdon írógépét használja, könyvtára valamennyi tudományos könyvét rendelkezésére bocsájtják, sőt még a külföldi leveleket is megkapja, melyekben geológiai szakvéleményét kéri. E szakvéleményekkel havi 6-800 dollárt keres; az összeg egy százalékáért cigarettát és édességet vásárolhat, a 99 százalékot levonják tulajdon írógépe és könyvei használata, ellátás, őrzés és világítás címen.”²⁶⁸

Feleségét eközben a Szarvas melletti Öcsödre telepítették ki, ahonnan hosszas kérvényezés eredményeképp a Váchoz közelebb eső Nógrádverőcére költözhetett, s férjét rendszeresebben látogathatta. 1953. február 8-án bekövetkezett halálát azonban az ÁVH igyekezett férje elől eltitkolni, mivel tartottak attól, hogy e hír súlyos lelki következményei befolyásolhatják addigi „sikeres” együttműködésüket. Nevében egy ÁVH-s írásszakértő továbbra is hamisított leveleket. Papp Simon végül 1955. június 4-én szabadult, visszatérhetett az olajszakmába, sőt 1960 folyamán még rehabilitációjára is sor került. 1970-es halálával egy olyan fordulatokkal, sikerekkel és szenvedéssel teli életút zárult le, mely méltán ihlette meg az elmúlt évtizedek egyik ismert és kedvelt írónőjét, Galgóczi Erzsébetet, aki Vidravas című regényében írja le ezt a nem mindennapi történetet.²⁶⁹

²⁶⁸ Faludy György: Pokolbéli víg napjaim. Bp., 1998 320-321.

²⁶⁹ Papp Simon: Életem Zalaegerszeg 1996, Galgóczi Erzsébet: Vidravas. Bp., 1984, Domokos Mátyás: Leletmentés Bp., 1996 226-236., Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez II. Bp., 1993 301-378.

X. fejezet

A PUSZTULÁS ÉS ÚJJÁSZÜLETÉS

A világháború nagyon megviselte az épületet, s rendbehozatala – az életveszélyes sérülések kivételével – mind a mai napig várat magára. Az ostrom alatt találatot kapott a lépcsőház, s a Lánchíd felrobbantásakor leszakadt a Mérleg utcai pávaskapu. A tüzelőhiány miatt pedig az amúgy sem finomkodó orosz katonák még bútorokat is égettek. Az átjáró fölötti üvegkupola bemocskolódott ablakai közül sok a törött és az acélszerkezet sem tartja már jól magát. A homlokzat vakolata is sok helyütt mállik. A rossz állapot persze az idő múlásának és az elhanyagoltságnak is köszönhető.

A háború után a lakók többsége kicserélődött, s a hatalmas magánlakásokat leválasztva kisebbeket alakítottak ki. Sajnos a leválasztás során sokszor nem vették figyelembe az épület jellegét, s így a válaszfalak néhol két ablakszárny között húzódnak, vagy a mennyezeti stukkódíszítés szenvedte meg az erőszakos beavatkozást. Az átalakítások során a kandallókat, fürdőszoba- és konyhaberendezéseket kalapáccsal verték szét, míg az értékes ólomüvegeket és rézcsapokat a pincébe hordták le, ahonnan sokszor a szemétkerébe került. A liftek felújításánál lángvágóval szedték le az eredeti ajtókat, s alumíniumajtókat szereltek fel helyettük. A mellékliftek egyébiránt a háború óta nem működnek. A lépcsőfokokat betonnal pótolták, az emeleti felülvilágítókat pedig levakolták. A ház pincéi is rendkívül lerobbantak.

Az irodahelyiségeket állami vállalatok vehették birtokba²⁷⁰, melyek többsége idegenforgalmi és külkereskedelmi profilú volt. A Széchenyi téri kapu mellé fém újságosbódét állítottak.

A pusztulást, mely a hasonló jellegű épületekre e korban általánosan jellemző volt, mi sem illusztrálja jobban, minthogy a passzázs bazársorának századeleji csillogásából, nyüzsgő forgatagából mára csak egy szürke fodrászüzlet és sötét raktárhelyiségek rácsos ablakai maradtak.²⁷¹

A Budapesti Városszépítő Egyesület 1984-ben jótékony célú bált rendezett, s az ebből származó bevételeket a három lépcsőház egyike, a Kossuth-lépcső még helyreállítható ablakainak felújítására fordították, amelyet Mester Éva iparművész 1985-ben végzett el.²⁷² Az épület egésze azonban a kilencvenes évek végére rendkívül leromlott állapotba került, s a teljes restaurálás egészen a luxusszállodává történő átalakításig váratott magára.

Jónéhány éves tárgyalássorozat eredményeképpen végül az V. kerületi Önkormányzat képviselő testülete 1998. december 15-én a tizenkétezer négyzetméteres palota értékesítésével mellett döntött. Az épületre még a 80-as évek végén vetett szemet a luxusszállókat üzemeltető indiai Oberoi Hotels Pvt. Limited²⁷³, de az üzlet az Önkormányzattal megkötött szindikátusi szerződés ellenére sem valósulhatott meg a lakók

²⁷⁰Ilyenek voltak a Vízgépészeti Vállalat, a Vegyianyagkereskedelmi Vállalat, a Villamosenergia Kutató Intézet, a Budapesti Idegenforgalmi Igazgatóság több osztálya, a Vízkutató és Fűró Vállalat, a Könnyűipari Tervező Iroda, az Agentúra Kft., valamint a Technika Külkereskedelmi Vállalat, majd később a Ferunion is. A földszinten helyezték el a Budapesti Idegenforgalmi Vállalat (Budapest Tourist) turistákkal foglalkozó hivatalát. A főhomlokzat egy másik földszinti részének üzemeltetői többször is megváltoztak. Korábban Budapest egyik első kínai étterme működött ott Szecsuan néven, míg ma a Casino Hungary Rt. üzemelteti itt egyik kaszinóját. A különálló Mérleg utcai rész földszintjét pedig a Gresham-borozó foglalja el. E két utóbbi vendéglátó egység helyiségeit a Pannónia Idegenforgalmi és Vendéglátóipari Rt-től bérlé.

²⁷¹ Adalékok 1988 282., Gábor 1970 32., Gábor 1982 73., és Balázs Jánosné gondnok szíves szóbeli közlése alapján.

²⁷² Ötlet 1986. június 19. 30. (Interjú Mester Évával), Magyar Hírek 1987. április 5. 16-17. (Interjú Ráday Mihállyal), Adalékok 1988 283.

²⁷³ Az Oberoi első szállodáját, a Clarkes-t, az alapító Mohan Szingh Oberoi 1934.ben Simlában szerezte, megtörve ezzel a brit és svájci egyeduralmat az indiai hotelvilágban. Ők üzemeltették India első ötcsillagos szállodáját, a delhi Oberoi-t, s mára már Ázsiában, Ausztráliában és az arab világban mintegy harminc szállodát működtetnek. A Gresham-et tervezték európai terjeszkedésük kiindulópontjának. Népszabadság 1991. május 11. 8.

által indított perek, a hosszadalmas minisztériumi egyeztetések és a jogszabályváltozások miatt.

Az Oberoi cég jogait időközben a kanadai érdekeltségű Gresco Befektető és Vagyonkezelő Rt²⁷⁴ vásárolta meg, s 1998 nyarán újra megindultak a tárgyalások a szerződés korszerűsítéséről. A Gresco végül 18 millió dollárért²⁷⁵ – mintegy négy milliárd forintért – és a részvények öt százalékaért jutott az épület birtokába, s a tervekben további 80 millió dollár beruházása szerepel, amelyet a felújításokra és egy luxusszálloda létrehozására fordítanak²⁷⁶. Mindez korántsem jelentette a viták végleges lezárását, hiszen már az átalakítás első feladatai – a térrendezés és a mélygarázs megépítése – körül is szenvedélyes hangvételű vita bontakozott ki 2000 tavaszán²⁷⁷, sőt a legnagyobb ellenzéki párt miniszterelnökjelöltje és a felújítást végző Gresco Rt. üzleti kapcsolata miatt nemkívánatos politikai felhangot is kapott az ügy 2001 utolsó heteiben.²⁷⁸

²⁷⁴ A beruházás forrásának legnagyobb részét a ciprusi bejegyzésű Patine adja, amely 87%-os részvénytársaságként rendelkezik majd, míg az indiai Oberoi-csoport magyarországi leánycége, a Hungária Oberoi Rt. részvényhányada 8%-ot tesz ki.

²⁷⁵ Az összegben benne foglaltatik a lakások kiürítésének a költsége is, melyet a befektetők megelőlegeznek, hiszen ez a feladat az Önkormányzatra hárul, mivel a jelenleg hatályos jogszabályok szerint lakott műemlék épületet nem lehet apportálni. Az ezt érintő jogszabálmódosítás egyébként fontos részét képezte a szerződés korszerűsítése körül kialakult vitáknak, ugyanis az eredeti szerződés még a lakott ingatlan apportját tartalmazta az akkor hatályos törvények által megengedett módon.

²⁷⁶ A szálloda üzemeltetésére a Gresco a világhírű Four Seasons nevű szállodaláncot nyerte meg. Népszabadság 1991. március 19. 6., Népszabadság 1991. május 11. 8., Magyar Nemzet 1991. szeptember 30. 8., Ingatlanpiac 1991. február 14. 7., Népszabadság 1995. július 25. (Budapest melléklet), Magyar Hírlap 1995. február 20. 6., Képé 1996. május 9. 4-5., Magyar Hírlap 1997. június 5.1., Népszabadság 1998. szeptember 22. 31., Népszabadság 1998. szeptember 29. 33., Napi Gazdaság 1998. december 16. 5., Népszabadság 1998. december 15., Népszabadság 1998. december 16. (Budapest melléklet)

²⁷⁷ Népszabadság 2000. március 22. 25., Népszabadság 2000. április 6. 36., Népszabadság 2000. április 10. 35., Népszabadság 2000. április 15. 26., Népszabadság 2000. április 17. 32., Népszabadság 2000. június 26. 9., Népszabadság 2000. július 18. 28., Magyar Nemzet 2000. május 23. 5.

²⁷⁸ Az újságok egyenesen *Gresco- gateről* cikkeztek. Magyar Demokrata 2001. november 15. 18- 19., Magyar Nemzet 2001. november 21. 7., Magyar Nemzet 2001. november 24. 3., Magyar Nemzet 2001. november 26. 7., Magyar Nemzet 2001. december 20. 3., Népszabadság 2001. december 12. 5.

Az építkezés végül a tervek szerint folytatódott, és azóta Budapest egyik legszebb épülete újra teljes fényében pompázik és tündököl a Four Seasons szállodalánc tagjaként a Lánchíd pesti hídfőjével szemben, a Széchenyi téren.²⁷⁹

²⁷⁹ www.fourseasons.com/budapest/

XI. fejezet

A SZTAMBULHOZ VEZETŐ ÚT

Kállay Miklós tudomásával és engedélyével a magyar külpolitika már 1942-ben az angolszász hatalmakkal való informális majd formális kapcsolatfelvételre törekedett.²⁸⁰

A Revíziós Liga berlini titkárát, Gellért Andort 1942 kora őszén Stockholmba küldték, hiszen a német- amerikai hadüzenet után a berlini amerikai követség néhány Gellért által ismert tisztviselője, és az angolszász sajtó volt berlini tudósítói a semleges svéd fővárosba költözve teljesítették szolgálatukat.²⁸¹ Gellért, érkezése után néhány héttel átadta az Ullein-Reviczky sajtófőnök által kidolgozott és Kállay által jóváhagyott magyar javaslatokat és feltételeket Francis Cunningham követségi titkárnak, aki korábban nemcsak a berlini, hanem a budapesti amerikai követségen is dolgozott, így Gellért mellett nagy vonalakban Magyarország helyzetét is ismerte.

A magyar javaslat értelmében, ha az angolszász csapatok a magyar határhoz érkeznének, abban az esetben a magyar haderő nem tanúsít majd semmiféle ellenállást, továbbá nem teljesítik a németek egyre fokozódó gazdasági követeléseit, végül nem küldenek újabb csapatokat a keleti frontra, a kint lévő alakulatokat pedig kivonják az arcvonalból és lehetőség szerint fokozatosan hazaszállítják.

²⁸⁰ Kállay Miklós: Magyarország miniszterelnöke voltam 1942- 1944 Bp., 1991 I/239. „Megindítottam tehát a tapogatózást a rendelkezésemre álló minden vonalon.”

²⁸¹ Gellért Andor: A stockholmi színtér 1942- 1944. Adalékok a Magyar „kiugrási diplomácia” történetéhez Új Látóhatár 1974/5. 369.

Gellért Andor már 1942- ben kapcsolatba lépett továbbá Böhm Vilmostal, aki abban az időben az angol követség sajtófigyelő osztályán dolgozott.²⁸² Böhm Vilmos, Károlyi Mihály egykori hadügyminisztere és Kun Béla egykori hadügyi népbiztosa a Gellértsel való találkozása során elismerte, hogy Horthy és a magyar kormányok az adott körülmények között eddig többé- kevésbé sikeresen hártották el a német követeléseket. Böhm jól látta, hogy a térségben egyedül Magyarországon van legális szociáldemokrata ellenzék, és működik legális baloldali ellenzéki sajtó, valamint beismerte, hogy a jelen helyzetben egyedül a magyar kormány vezetésével lehetne sikeres bármiféle németellenes akció.²⁸³

Gellért Andor tehát már 1942 őszén felvette a kapcsolatot Böhm Vilmostal, találkozásaik ezután rendszeressé váltak, és itt Stockholmban történt először informális „jegyzékváltás”, mely minden későbbi tárgyalás alapjává vált.²⁸⁴ Gellért az alábbiaktól tájékoztatta Böhmöt:

- „1. Magyarországot Németország erejének ellenállhatatlan nyomása kényszerítette a háborúba. Magyarország vétkességének elbírálásánál figyelembe kell venni Teleki öngyilkosságát és Kassa bombázását (valószínűleg német provokáció volt).
2. Széles magyarországi politikai és gazdasági körök, valamint a nagy tömegek meggyőződése, hogy a német győzelem veszélyeztetné a magyarok függetlenségét.
3. Mindenkor az volt az általános vélemény, hogy Németországnak el kell veszítenie és el is fogja veszítenie a háborút.
4. Ezt a véleményt megerősítették az észak- afrikai és a keleti front eseményei, és különösképp a magukra hagyott magyar csapatok tragédiája.

²⁸² Macartney 2006 II/154. Gellért 1974 445. Böhm az angolok szerint „azon emberek típusához tartozik, akiket szívesen látnánk a háború után a magyar kormány tagjai között. Meggyőződésből németellenes, Anglia őszinte csodálója, rokonszenvet tanúsít Oroszország iránt, és ami talán a legfontosabb és a magyarok között egyedülálló, kitűnő viszonyban van a csehekkel. Négy évig élt Prágában, és ma is cseh útlevele van. Szilárdan hisz egy Ausztriából, Magyarországból és Csehszlovákiából álló államszövetség megalakításában. Ha egy ilyen államszövetség valaha is létrejönne, annak Böhm úr egyik legértékesebb úttörője lehetne, minthogy kitűnő kapcsolatot tart fenn vezető osztrák szociáldemokratákkal és cseh politikusokkal” Juhász 1978 96. Lásd még Böhm Vilmos feljegyzése a magyarországi helyzetről Juhász 1978 185- 188.

²⁸³ Gellért 1974 446. Juhász 1978 78- 79.

²⁸⁴ Gellért 1974 371.

5. Befolyásos körök már a keleti fronton bekövetkezett fejleményeket megelőzően igyekeztek az Egyesült Nemzeteknél tapogatózni, hogy szenvedő hazájukat és népüket megóvják a katasztrófától.
6. Ezeknek a tapogatózásoknak az volt a céljuk, hogy megfogalmazzák azokat a feltételeket, amelyek szerint Magyarország becsülettel folytathatná békés hivatását.
7. Magyarország világosan látja a világ erejét, amely elhatározta, hogy helyreállítja Európa békéjét, és reméli, hogy a megállapodásszerű feltételek betartása esetén az ország, megaláztatás nélkül és élethelehetőségeinek birtokában, az újjáépítésnek áldozhatja.
8. A magyar nemzet és nép készen áll arra, hogy becsülettel és jószándékkal működjenek együtt szomszédaival. Magyarország megvalósítja mindazokat a szükséges belpolitikai és társadalmi reformokat, amelyek a szomszédaival való békés együttélés feltételeit biztosítják.
9. Kézenfekvő feltétel, hogy Magyarország szomszédei hasonlóképp adják fel Magyarországra iránt táplált régi, ellenséges érzelmeiket, járjanak el vele szemben igazságosan, ne törekedjenek olyan változásokra, amelyek létében támadnák meg, és legyenek hajlandóak együttműködni Magyarországgal, jogos igényeivel szemben tanúsítsanak megértést.
10. Magyarország készen áll jószándékát tetteivel is bizonyítani, és elvárja, hogy az Egyesült Nemzetek megfelelően értékelik majd ezeket a tetteket, és szavatolják Magyarország jövőjét.
11. Ezekre a tettekre csak fokozatosan kerülhet sor. Mindenkinek meg kell értenie Magyarország mai problémáit. A fokozatos megvalósítás nagyon kedvezne a szövetségesek ügyének, és kiküszöbölné azt a szükségtelen szenvedést, ami a német megszállásból következne.
12. Az természetesen érthető, hogy a jelen helyzetben az Egyesült Nemzeteknek tettekre, nem pedig szavakra van szükségük.²⁸⁵

Böhm négy pontból álló javaslata pedig, melyet Gellért továbbított Budapestre, így hangzott:

1. A magyar kormánynak hallgatólagosan hozzá kell járulnia ahhoz, hogy nem küld a keleti frontra sem újabb csapatokat, sem erősítéseket.
2. Egy adott időpontban vagy alkalommal – lehetőleg az Egyesült Nemzetekkel összhangban – a magyar kormány nyilvánosan bejelentethetné, hogy nem szándékozik további csapatokat küldeni a keleti frontra, mert azokra szüksége van saját, veszélyeztetett határainak védelmére.

²⁸⁵ Juhász 1978 88- 89

3. Abban az esetben, ha az Egyesült Nemzetek Délkelet- Európa inváziójára vállalkoznának, Magyarországnak már eleve ki kellene jelentenie, hogy nem áll ellen, és megnyitja határait az angol, amerikai, és szükség esetén a lengyel csapatok előtt.

4. Magyarország hajlandó megfelelő csatornákon át Ófelsége kormányával – abszolút titoktartás garanciája ellenében – közölni minden tudomására jutott információt, amely Nagy-Britannia vagy az USA ellen irányul.²⁸⁶

A magyar külpolitika Gellért mellett informálisan már 1942 nyarán igyekezett a kapcsolatokat felvenni és kiépíteni Wodianer Andor lisszaboni követ lengyel kapcsolatainak,²⁸⁷ és a rendes nyári szabadságát minden évben angol felesége családjánál, Törökországban töltő Ullein-Reviczky Antal sajtófőnök segítségével is.²⁸⁸ Konstantinápolyban a sikeres kapcsolatfelvétel után az angolokkal az a megállapodás született, hogy a magyar kormány és a magyar katonai vezérkar együttes meghatalmazásával, az állandó kapcsolat fenntartása érdekében Frey András külpolitikai újságíróút küldik ki Törökországba.²⁸⁹ Freyt korábban Lisszabonba szeretnék volna küldeni, de a németektől nem kapott átutazó vízumot.²⁹⁰ Frey helyett a később szintén török vonalon dolgozó Veress László utazott Lisszabonba, minden kézzelfogható eredmény nélkül.²⁹¹

Az 1943. február 1.-én Isztambulba érkező Frey az alábbi hivatalos magyar álláspont közlésére kapott meghatalmazást: Magyarország nem tanúsít majd semmiféle ellenállást, ha a

²⁸⁶ Juhász 1978 88., Macartney 2006 II/163., Szegedy- Maszák Aladár: Az ember ősszel visszanez... I- II. Bp., 1996 II/185.

²⁸⁷ Kállay 1991 II/126: „Az angolokkal először a lengyelek révén létesítettünk kapcsolatot. Ez közvetett összeköttetés volt, nem tárgyalásokból állt, információkat juttattunk el lengyelek segítségével Londonba.” Wodianer Andor állandó érintkezésben volt a magyar ügyekben igen tájékozott Jan Kowalewskivel, a lisszaboni lengyel katonai attachéval. A lengyelek a magyarokkal együtt igyekeztek gátat vetni a mind nyomasztóbbá váló, tehát egyre sikeresebb benesi propagandának. Szegedy- Maszák 1996 II/179- 183. és 312- 315. A Revíziós Liga londoni képviselői, így Mikes György, Léderer Lajos, Póka- Pivny Béla és Márffy- Mantuano Judit szintén állandó érintkezésben voltak a lengyel emigráns kormánnyal és a Foreign Office embereivel is. A londoni szovjetellenes lengyel- magyar hálózat 1945 utáni továbbéléséhez és megfigyeléséhez lásd Ötvös István: Államvédelem a kalapszalon nyomában. Márffy Mantuano Tamás szervezési kísérlete Kommentár 2012/2. továbbá ÁBTL 3.2.4. K- 1019 „Márffy- Mantuano Tamás” és 3.2.5. O-8-028 „Nílus” 150.

²⁸⁸ Kállay 1991 II/126., Macartney 2006 II/155.

²⁸⁹ Ullein- Reviczky Antal: Német háború- orosz béke Bp., 1993 164- 165.

²⁹⁰ Szegedy- Maszák 1996 II/187- 188., Macartney 2006 II/154- 155.

²⁹¹ Szegedy- Maszák 1996 II/188., Macartney 2006 II/180.

Szövetséges csapatok (angolok, amerikaiak, lengyelek) átlépi a magyar határt, de mindez a partizánokra nem vonatkozatható, és a magyar haderő elvileg készen áll a németek ellen is fellépni, de csak akkor, ha a Szövetséges csapatokkal előzetesen megállapodnak a gyakorlati kérdésekről. Végezetül hozzáfűzték, hogy a magyar ajánlat célja nem a mai magyar rezsim megmentése, hanem a magyar nép érdekeinek képviselése.²⁹² Az angolok két katonatiszt kiküldését kérték az ajánlat pontosításához és a részletek megbeszéléséhez, de a magyar külpolitika a háború adott szakaszában ezt nagyon korainak, a németek provokálása szempontjából pedig nagyon veszélyesnek ítélte, így a katonatisztek kiküldésére végül nem került sor.²⁹³ Kállay csalódottan vette tudomásul, hogy az angol ajánlatban „célzás sem volt benne arra, hogy politikai vonalon megállapodást kössenek, vagy akár csak tárgyaljanak is velünk.”²⁹⁴

A brit Foreign Office és az amerikai State Department 1943 közepéig mereven elzárkózott a hivatalos diplomáciai tárgyalásoktól, „az első beszélgetések tehát nem voltak biztatók.”²⁹⁵

A Szövetségesek észak- afrikai sikerei, a németek kifulladásra Sztálingrádnál, a casablancai konferencia, majd a második magyar hadsereg veresége és sokkoló pusztulása Kállayt mégis az angolszászokkal folytatandó tárgyalások meggyorsítására és elmélyítésére ösztönözték.

Szegedy- Maszák Aladár, a Külügyminisztérium politikai osztályának helyettes vezetője szintén 1943 februárjában Berlinbe majd Stockholmba utazott.²⁹⁶ Stockholmban találkozott Bruce Hopper professzorral, Teleki Pál néhai miniszterelnök régi barátjával, aki ekkor az OSS (Office of Strategic Services) a mai CIA elődjének stockholmi megbízottja volt. Hopper megértőnek mutatkozott a magyar helyzettel kapcsolatban, és a kormány teljesítményére a „good record” kifejezést használta.²⁹⁷

²⁹² Szent- Iványi Domokos: Csonkamagyarország külpolitikája 1920- 1944. Magyar Országos Levéltár K 63, 473, 75/a., ÁBTL 3.2.4. K- 1629 122- 123. Kállay 1991 II/126- 127., Ullein- Reviczky 1993 165., Macartney 2006 II/179.

²⁹³ Szegedy- Maszák II/188- 190., Macartney 2006 II/182- 183.

²⁹⁴ Kállay 1991 II/127., Szegedy- Maszák 1996 II/189.

²⁹⁵ Szegedy- Maszák 1996 II/189., Lásd még: Juhász Gyula: Magyar- brit titkos tárgyalások 1943-ban Bp., 1978

²⁹⁶ Szegedy- Maszák 1996 II/216.

²⁹⁷ Szegedy- Maszák 1996 II/218.

Szegedy- Maszák találkozott Böhm Vilmostal is, ismertette a magyar álláspontot, mely szerint a legfontosabb az ország viszonylagos függetlenségének a megőrzése és a német megszállás elkerülése, Magyarország nem akar Lengyelország vagy Jugoszlávia sorsára jutni, támogatja az angolszász föderációs terveket, de a német szövetségből csak a Szövetséges csapatok segítségével tudna kilépni.²⁹⁸ Szegedy- Maszákknak a Szovjetunióval szembeni félelmeire válaszul Böhm kifejtette, hogy Casablancában ezt a régiót az angol befolyási övezethez sorolták, így szerinte a magyar kormány alaptalanul aggodalmaskodik az oroszok miatt.²⁹⁹

A korábban mereven elutasító angol magatartás a világhírű Nobel- díjas tudós, Szent-Györgyi Albert törökországi tárgyalásainak hatására 1943 tavaszától változóban volt, kicsit árnyaltabbá vált:

„A magyar csapatoknak a keleti arcvonalra történő kiküldését ellenzők táborát erősen megnövelték azok a katasztrófák, amelyek a keleten harcoló magyar hadsereget a közelmúltban érték. Magyarországnak minden délkelet- európai csatlósnál nagyobb mértékben sikerült függetlenségét megőriznie. Viszonylag erős, demokratikus ellenzék alakult ki, melynek alapjai főként a paraszt és szocialista pártok, a Magyarországon még mindig működő szakszervezetek, végül az értelmiségiek. Van egy jobboldali ellenzék is, ezzel áll Bethlen kapcsolatban, amelyet nacionalisták és németellenes érzelműek vezetnek. Ezen szervezetek vezetői meglepően szókimondóak, és a parlamentben, valamint a parlamenten kívül elhangzottak olyan beszédek, amelyek elítélik a magyar politika jelenlegi orientációját. Serédi bíboros, a hercegprímás, ugyancsak a nyilvánosság előtt ítélte el a náci eszméket. Baranyai, a Nemzeti Bank elnöke, a magyarok részéről Németországnak nyújtott gazdasági engedmények elleni tiltakozása jeléül nemrég lemondott. Nem sikertelenül törekednek Magyarországon a zsidók üldözésének mérséklésére. És végül, az olaszországi fejlemények évek óta közlő befolyásolják a magyarok politikáját; Olaszország helyzetének és Németországhoz fűződő kapcsolatainak gyengülése közvetlen hatással lesz a magyar politikára. Bár Ófelsége kormányának véleménye szerint nem valószínű, hogy Magyarország politikájában közeli és döntő változás következne be, az általános háttér kedvezőnek látszik az Ófelsége kormánya részéről Magyarországgal szemben eddig tanúsított merev álláspont

²⁹⁸ Szegedy- Maszák 1996 II/220., Macartney 2006 II/180.

²⁹⁹ Szegedy- Maszák 1996 II/221., Gellért 1974 445.

nemi módosítására. Ennek megfelelően javasolja, hogy minden jövőbeni komoly béketapogatózással és a magyarországi propagandával kapcsolatban ezután az alábbi álláspont érvényesüljön. Őfelsége kormánya nem vállalhat semmiféle kötelezettséget Magyarország jövőjét illetően, és nem hajlandó egyes magyar személyekkel tárgyalást folytatni azon az alapon, hogy azok bizonyos időn belül olyan helyzetben lehetnek, hogy ők alakítják meg a magyar kormányt. De ahelyett, hogy továbbra is arra szorítkozzanak, hogy kijelentik, 'amíg Magyarország szövetségeseink ellen harcol és a tengelyt támogatja, nem számíthat sem rokonszenvre, sem kíméltre', Őfelsége kormánya azt javasolja, hogy a jövőben ehhez hozzáfűzendő lenne, hogy örömmel látják a Magyarországon kialakult és a helyes irányba mutató azon fejleményeket, amelyekre az előző bekezdésben történt utalás; de nyilvánvalóan nem lehet semmi dolga azzal a rezsimmal, amely a tengellyel lépett szövetségre, és kihívás nélkül megtámadta Nagy- Britannia csehszlovák, jugoszláv és szovjet szövetségeseit. A magyarok új és még messzebbre nyúló trianoni rendezéstől félnek, aggályaik elosztatására kijelenthetjük, hogy Magyarországot, bár jóvátétellel tartozik szövetségeseinknek, nem szándékozunk megcsonkítani, és nem akarjuk kormánya ostobaságaiért az egész magyar népet büntetni. Saját és szövetségeseink állásfoglalását elkerülhetetlenül befolyásolják majd azok a gyakorlati lépések, amelyekre a magyarok elszánják magukat, hogy kiszabaduljanak a tengely uralma alól, siettetve a szövetségesek győzelmét és azzal együtt saját felszabadulásukat.”³⁰⁰

Az Eden brit külügyminiszter által jegyzett leirat konkrétan Szent- Györgyivel foglalkozó része pedig a következő:

„A...legutóbbi magyar közeledési kísérleteket vizsgálva arra a feltevésre hajlok, hogy a legutóbb Ankarán keresztül érkezettek, különösen Szent- Györgyi professzor, az előzőektől eltérő kategóriába tartoznak. Az előző kísérleteket láthatóan a magyar kormány ösztönözte, azzal a nyilvánvaló céllal, hogy viszontbiztosítsa saját helyzetét, és Őfelsége kormánya továbbra sem látja előnyösnek, ha előzékenyebb magatartással fogadja azokat. Másfelől viszont Szent- Györgyi professzor látszólag bizonyos függetlenséget élvez, és sok szempontból olyan személynek látszik, akivel megfelelő földalatti csatornákon át hasznos lehetne diszkrét kapcsolatok fenntartása.”³⁰¹

³⁰⁰ Juhász 1978 101- 102.

³⁰¹ Juhász 1978 102., Szent- Györgyi szerepére lásd Izsák Lajos: Polgári csoportok a nemzeti ellenállásban in: Magyarország 1944. Fejezetek az ellenállás történetéből Bp., 1994 szerkesztette: M. Kiss Sándor 246- 257., M. Kiss Sándor: A politizálgatástól az ellenállásig. A Szent- Györgyi Albert vezette politikai csoport és ellenállási

Szent- Györgyi Albert tehát 1943 februárjában érkezett Isztambulba. Állítása szerint Kállay miniszterelnököt és Nagy Vilmos honvédelmi minisztert tájékoztatta az utazás céljáról, de kiemelte, hogy ő a megerősödött és összefogásra kész magyar ellenzék képviselőjeként érkezett, indulása előtt találkozott a demokratikus ellenzéki pártok vezetőivel, akik hajlandóak elfogadni őt miniszterelnöknek. Szent- Györgyi szerint a magyar vezérkarra nem lehet számítani, de amennyiben ő hatalomra kerül, azonnal hozzálát majd a német származású, így németbarát tisztikar leváltásához, és ha szükséges, akkor hajlandó az angolszász szabotázsakciók támogatására is.³⁰² Szent- Györgyi komolytalannak,³⁰³ dilettánsnak,³⁰⁴ számárságnak,³⁰⁵ legcsúfosabb kudarcnak,³⁰⁶ szerencsétlennek,³⁰⁷ gyerekes szélhámoskodásnak³⁰⁸ nevezett tárgyalásai során tehát éppen az angolok számára oly fontos és kedves szempontokat hangsúlyozta.³⁰⁹

A később ismertetett, 1942 tavaszán több címzetthez és több futárral is eljuttatni szándékozott Davidson- levelekben ugyanis pontosan egy nagy tekintélyű kormánypárti vagy ellenzéki

mozgalom történetéből *Mozgó Világ* 1983/11. 113- 128. és M. Kiss Sándor: *Közelítések. Tanulmányok, esszék előadások* Bp., 2011 26- 29. M. Kiss többek között idézi és elemzi Andorka Rudolf: *A madridi követségtől Mauthausenig* című naplójának Szent- Györgyivel kapcsolatos feljegyzéseit. Az említett feljegyzéseket lásd a 286., 287., 291., 294., 297., 298., 300., 303. oldalakon. Lásd továbbá Szent-Györgyi Albert és a Taurus ellenálló csoport kapcsolatához ÁBTL 3.1.9. V- 118227 „Taurus ellenállási csoport”

³⁰² Szegedy- Maszák 1996 II/193. és ÁBTL 3.2.5. O-8-028 „Nílus” 389- 391.

³⁰³ ÁBTL 3.2.4. K- 1629 122.

³⁰⁴ Czettler 2000 240.

³⁰⁵ Andorka 1978 300.

³⁰⁶ Barcza György: *Diplomataemlékeim 1911- 1945. I- II Bp., 1944 II/ 110.*

³⁰⁷ Macartney 2006 II/181.

³⁰⁸ ÁBTL 3.2.5. O-8-028 „Nílus” 391.

³⁰⁹ Hazatérése után Szent- Györgyi felkereste Andorkát, és beszámolt az angolokkal folytatott tárgyalásairól. Andorka feltétlenül szükségesnek tartotta, hogy Szent- Györgyi mindent mondjon el Kállaynak. Szent- Györgyi ezt követően kihallgatást kért Kállaytól, ahol Kállay a Szent- Györgyi által vállalt szabotázs cselekmények említésénél felugrott a székéből, és felháborodottan jelentette ki, hogy magyar miniszterelnökként erre gondolni sem tud. Andorka a későbbiekben is azt tanácsolta, hogy Szent- Györgyi Kállay tudomása és jóváhagyása nélkül ne vállaljon semmit, mert könnyen a Hadikba kerülhet. Miután Benes a *The Times*-ban név nélkül, de a beavatottak számára egyértelműen hírt adott Szent-Györgyi akciójáról, ez a vonal végérvényesen lekerült a napirendről. Andorka 1978 297., 298., 300.

politikus kiutazását, emigráns kormány vagy ellenzéki „népfront” kialakítását, és szabotázsakciók végrehajtását várta Magyarországtól az angol háborús politika.

Szent- Györgyi pedig szerencsés módon minden szempontból megfelelt mindezeknek a feltételeknek. Az angolok ugyanis sem akkor sem később nem fogadták el vagy nem akarták megérteni, *„hogy nálunk az ellenállás a kormányzó tudtával kezdeményezett, a miniszterelnök által vezetett hivatalos kormányzati aktus.”*³¹⁰

Mint korábban már említettük, Szent- Györgyi mellett ebben az időben Frey András is Konstantinápolyba érkezett, ám míg Szent- Györgyi magánszemélyként, addig Frey a magyar kormány megbízásából tárgyalt az angolokkal. Frey angol diplomatákkal nem, csak a Special Operations Executive képviselőjében Pálóczy- Horváth Györggyel tudott tárgyalni.³¹¹ Ismertette a magyar javaslatot, mely szerint a magyar hadsereg nem harcol majd az angolszász Szövetségesek csapatai ellen, ha azok magyar földre lépnek. Pálóczy- Horváth az angoloktól azt az utasítást kapta, hogy a magyaroktól két magas rangú katonatiszt kiutazását, és szabotázsakciók végrehajtását kérje. Pálóczy- Horváth a SOE embereként politikai kérdésekről nem tárgyalt, mert felhatalmazása szerint nem is tárgyalhatott. Magyar részről többször is kísérlet történt a felelőtlen kalandornak, besúgónak és kommunista- gyanús baloldalinak tartott Pálóczy- Horváthnak a tárgyalásokból történő kikapcsolására. Az angolok azonban mindvégig ragaszkodtak Pálóczy- Horváth személyéhez, és minden ezirányú magyar kérést mereven elutasítottak.³¹² A magyar óvatosság azonban ebben a kérdésben teljesen jogosnak bizonyult (volna), Pálóczy- Horváth ugyanis Léderer Sándornén keresztül felvette a kapcsolatot a Szovjetunió megbízásából Isztambulban tevékenykedő Baklanovval.³¹³ Pálóczy- Horváth így Isztambulban nem csak az angoloknak, hanem -az angolok tudomása nélkül- a szovjeteknek is dolgozott.³¹⁴

Pálóczy- Horváth szavaival: Baklanovval „kéthetenként találkoztunk, amikor Isztambulban voltunk. Noha az angolok átadták odafönt a Kállay üzeneteket, én is adtam egy másod példányt, hogy biztosítsuk, amikor szövetségesekről van szó, ne csak nyugati szövetségesek

³¹⁰ Kállay 1991 II. 137., Macartney szavaival: “A németekkel szembeni ellenállást az egész háború alatt felülről irányították...” C. A. Macartney: Október tizenötödike. A modern Magyarország története 1929- 1945. I/489.

³¹¹ ÁBTL 3.2.5. O-8-028 „Nílus” 391- 392.

³¹² Kállay 1991 II/127- 128.

³¹³ ÁBTL 2.1. I/51-a 21. Pálóczy- Horváth György vallomása

³¹⁴ ÁBTL 2.1. I/55-a 92- 94. Léderer Sándorné vallomása

legyenek. Mindenről informáltam, ami Magyarországgal kapcsolatban történt, s bizonyos esetekben és ügyekben tanácsokat kértem és kaptam tőle”³¹⁵, hogy „a megadás ne hozzon szovjetellenes vagy népellenes eredményeket.”³¹⁶

Kállay Mussolinival, illetve Horthy Hitlerrel történt lényegében eredménytelen tárgyalásaival párhuzamosan Veress László külügyi titkár is tárgyalt Pálóczy- Horváttal 1943 áprilisában.³¹⁷ Veress tárgyalásai is eredménytelenek voltak, összefoglalta és megismételte a már Frey által ismertetett magyar javaslatot, amit annyiban egészített ki, hogy a magyar kormány hajlandó lenne bizonyos információkat a SOE számára átadni. Pálóczy- Horváth a SOE számára a magyar kormány által felajánlott információkra természetesen igent mondott, de továbbra is ragaszkodott a két katonatiszt érkezéséhez, a további konkrét lépések megbeszélése érdekében. Politikai kérdésekről tehát nem volt, mert nem lehetett szó, az angolok továbbra is titkosszolgálati szinten tartották a tárgyalásokat. Pálóczy- Horváth átadott továbbá egy titkos jeladásokra alkalmas rádiót Veressnek, ezt azonban Kállay nem engedte üzembe helyezni.³¹⁸

Szintén 1943 áprilisában érkezett Isztambulba Bethlen István megbízásából Schrecker Károly, a Magyar Országos Központi Takarékpénztár jogtanácsosa és igazgatósági tagja.³¹⁹

Schrecker Veresshez hasonlóan szeretett volna Pálóczy- Horváth kikapcsolásával vagy megkerülésével tárgyalni az angolokkal,³²⁰ de ők továbbra is ragaszkodtak Pálóczy- Horváth személyéhez, így Schrecker az ankarai holland nagykövet közvetítésével is megpróbált eljutni Knatchbull- Hugessen brit nagykövethoz. Az angol nagykövet azonban utasítást kapott, hogy nem fogadhatja Schreckert sem, így végül Schrecker holland közvetítéssel csak egy emlékiratot tudott eljuttatni az angol diplomatához.³²¹ Az emlékirat felvázolta Magyarország

³¹⁵ ÁBTL 3.2.4. K- 1629. 132.

³¹⁶ ÁBTL 2.1. I/55. 14.

³¹⁷ ÁBTL 3.2.4. K- 1629 124. és 3.2.5. O-8-028 „Nílus” 395.Szegedy- Maszák 1996 II/192.

³¹⁸ ÁBTL 3.2.4. K- 1629, ÁBTL 3.1.5. O- 9244, ÁBTL 3.2.5. O-8-028 „Nílus” Czettler 2000 230.

³¹⁹ ÁBTL 3.2.4. K- 1629 123- 124.

³²⁰ Kállay 1991 II/128. „Magyar oldalról többször történt kísérlet Pálóczy- Horváth személyének a kikapcsolására, hogy ne vele kelljen a magyar megbízottaknak érintkezésbe lépniük, ám az angolok minden ilyen próbálkozást elhárítottak.”

³²¹ Juhász 1978 117- 118.

helyzetét, igyekezett bemutatni a háborús magyar külpolitika és belpolitika eredményeit, részletesen leírta a magyarok számára a háború után támogatható föderációs elképzeléseket.³²²

A Bethlen István által sugalmazott tervezet³²³ továbbra is vállalta, hogy a magyar határhoz érkező angolszász csapatokkal szemben a magyar haderő nem lép fel támadólag, de ez a szerb, román, cseh vagy horvát csapatokra nem vonatkozik. További feltételként Budapest bombázásának tilalmát, és a szovjet csapatok magyar földre lépését határozza meg a Schrecker- féle emlékirat.³²⁴

Ez természetesen a casablancai formula, a feltétlen megadás elvének meghirdetése után a szövetségesek számára teljes mértékben elfogadhatatlan volt. Sir Alexander Cadogan válaszában Pálóczy- Horváth szerint Schrecker igen meglepődött és borzasztóan megsértődött-csupán ennyi volt: „We take a very poor view of such childish attempts.”³²⁵

A háború utáni Közép- Európa föderatív alapon történő újjászervezéséről Szegedy- Maszák Aladár is készített egy memorandumot,³²⁶ valamint maguk az angolszászok is több, e régióra vonatkozó államszövetségi tervezetet tettek le ezekben az esztendőkből az asztalra.³²⁷

Kállay a parlament feloszlatásával stabilizálni tudta a helyzetét, és a számos csalódást és megfontolandó momentumot is tartalmazó olasz események hatására az áprilisban megszakadt angol- magyar tárgyalások felújítása mellett döntött. A politikáját döntő részben a közeljövőben minden bizonnyal bekövetkező angolszász balkáni partraszállásra építő Magyarország számára a Washingtonban 1943 májusában megrendezett „Trident-konferencia” is további kellemetlen meglepetéseket tartogatott. Amerikai nyomásra háttérbe szorult az észak- itáliai és balkáni partraszállás angolok által támogatott terve, és Szicília, valamint Dél- Olaszország elfoglalása után a következő évre, 1944- re tervezett franciaországi második front megnyitása élvezett ezután prioritást.³²⁸

³²² Szegedy- Maszák 1996 II/194.

³²³ Szegedy- Maszák 1996 II/195.

³²⁴ Czettler 2000 256- 260., A memorandum teljes szövegét lásd Juhász 1978 118- 134., ÁBTL 3.2.5. O-8-028 Nílus 392- 394.

³²⁵ ÁBTL 3.2.5. O-8-028 „Nílus” 394.

³²⁶ A memorandum teljes szövegét lásd Juhász 1978 190- 216. és Szegedy- Maszák 1996 II/240- 282.

³²⁷ Pax Britannica. Brit külügyi iratok a második világháború utáni Kelet- Közép- Európáról 1942- 1943 Bp., 1996 Az iratokat közli, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Bán D. András

³²⁸ Czettler 2000 345.

A magyar vezetés a megváltozott stratégiáról ekkor még nem rendelkezett megfelelő információkkal, a konferencia határozataiból pedig közvetlenül nem következett az, hogy Magyarországot egyedül az oroszok szállhatják majd meg, így Mussolini bukása után Kállay hozzájárult Veress László Pálóczy- Horváttal folytatott isztambuli tárgyalásainak felújításához.³²⁹

Veress, a hivatalos álláspont szerint az izmiri vásár megtekintésének szándékával 1943. augusztus elején ismét Isztambulba érkezett, és Újváry Dezső főkonzullal egyetértésben a magyar kormány nevében felajánlották, hogy készek a feltétel nélküli megadásra.³³⁰ Veress ezt megelőzően felhatalmazást kért Budapestről a tárgyalások folytatására, melyre egy chiffré táviratban a Külügyminisztérium engedélyt is adott. A „vásárolja meg a The Times elveszett számait” formula azt jelentette, hogy Veress továbbra is a magyar kormány nevében tárgyalhat a feltétlen megadásról.³³¹

Veress ezt követően az SOE közvetítésével közölte Knatchbull- Hugessen ankarai brit nagykövettel, hogy a miniszterelnököt, a belügyminisztert, a külügyminisztérium politikai osztályának vezetőjét és a vezérkar főnökét képviseli, melyről tudomással bír és támogatásáról biztosítja a honvédelmi miniszter és a VKF 2 vezetője is.

Veress, bár felhatalmazása formailag nem volt kifogástalan, augusztus 17.-én találkozott a Knatchbull- Hugessen által megbízott Sterndale- Bennett követtel.³³² Az átadott üzenet a következő volt:

„Magyarország újra kötelezi magát, hogy ha a szövetségesek elérik határát, semmi esetre sem fog ellenállni és Németország ellen fordul, olyan mértékben, hogy repülőtereit és vasúthálózatát a szövetségesek rendelkezésére bocsátja. Magyarország hajlandó elfogadni a szövetségesek irányítását és utasításait. Noha pillanatnyilag vezérkari tiszt nem áll rendelkezésre, hajlandó rádiókapcsolatot létesíteni és információkat szolgáltatni.”

³²⁹ ÁBTL 3.2.4. K- 1629, ÁBTL 3.1.5. O- 9244 “IS ügynökök Magyarországon”, ÁBTL O- 8 -028. “Nílus” 398-399. Czettler 2000 325., Ulléin- Reviczky 1993 166.

³³⁰ ÁBTL 3.2.4. K- 1629 130.

³³¹ Macartney 2006 II/223- 224.

³³² Szegedy- Maszák 1996 II/199.

Kérte továbbá, hogy ezt az ajánlatot az angolok tekintsék a feltétel nélküli megadás előzetes bejelentésének, és választ várt, melyben a szövetségesek közlik ennek pontos feltételeit.³³³

A Foreign Office komolyan vette, és ennek megfelelően körültekintően és megfontoltan foglalkozott a magyar ajánlattal.³³⁴ A konkrét válasz előtt a magyar szándékról tájékoztatta szövetségeseit, az amerikai és a szovjet kormányt is. Végül Eden brit külügyminiszter jóváhagyásával, egy négy pontból álló javaslatot fogalmaztak meg, melyben „Őfelsége kormánya” üdvözli a magyar hivatalos bejelentést, a *megfelelő időben* elvárja a feltétel nélküli megadás kihirdetését, de addig is a németekkel való együttműködés megszakítását, és esetleg obstrukciós, késleltető akciók kivitelezését kéri a magyar kormánytól, mely akciók részleteit egy, Isztambulba küldött katonai szakértővel lehetne egyeztetni.³³⁵

A „*megfelelő időben*” Churchill személyes kérésére került bele a végleges szövegbe, jól látta, hogy a nyilvánosságra hozott békekötést azonnali német megszállás, és egy németbarát kormány kinevezése követné.³³⁶ Természetesen a SOE is tudta, hogy a nyilvános bejelentés után nem baloldali népfrentkormány alakulna Magyarországon, hanem a megszállást az angolokkal szimpatizáló politikusok bebörtönzése és a zsidók elhurcolása követné, de úgy tűnik, hogy a második front megnyitását tervezgetve minden eszköz elfogadhatónak tűnt, amely kicsit is tehermentesíthette a készülő nyugati frontot, és gyengíteni, de legalábbis megosztani volt képes a német hadsereget.³³⁷

A korábban említett memorandumokban hosszasan kifejtett, magyar oldalról előnyösnek hitt szempontok helyett -mint a parlamentáris rendszer fenntartása, legális baloldali ellenzék és legális ellenzéki sajtó, a lengyel és nyugati menekültekkel szemben tanúsított kivételes bánásmód, a magyar földre menekült és a magyar zsidók viszonylagos nyugalma³³⁸- angol

³³³ Macartney 2006 II/224.

³³⁴ Kállay 1991 II/130., Szegedy- Maszák 1996 II/199.

³³⁵ Szegedy- Maszák II/199- 200.

³³⁶ Juhász 1978 232- 237.

³³⁷ Szegedy- Maszák 1996 II/310- 311.

³³⁸ A Foreign Office összefoglaló feljegyzésének melléklete: „1. Finnország kivételével Magyarország a tengely egyetlen országa, amely megőrizte hagyományos parlamentáris intézményeit. A Kommunista Párttól eltekintve csak a náci jellegű pártokat tiltották be, minden más politikai párt viszonylagos szabadságban működhetik. 2. Magyarországon virágzó szociáldemokrata mozgalom létezik. A Parasztpárt tagsága egyes vélemények szerint egymillió fő, a szakszervezeti tagok száma 300000-re nőtt. A Szociáldemokrata Pártnak saját napilapja van, és

oldalról egyre inkább fontosabbá vált, hogy a magyarok a lehető legnagyobb kárt okozva a németeknek, a lehető legnagyobb számú német katonai erőt semmisítsenek meg, kössenek le, vagy vonjanak el a tervezett nyugati frontról.³³⁹ Szegedy- Maszák Aladár szavaival: „a legfőbb zsinórmérték minden ellenséges, különösen hivatalos oldalról jövő tapogatózásnál vagy közeledési kísérletnél az lett, hogy mennyit árt a németeknek.”³⁴⁰

Ám ekkor még Churchill akarata diadalmaskodott, és az orosz szempontokat egyre inkább megértően kezelő Eden aggodalmaskodása ellenére kiegészítette a magyaroknak küldendő tárgyalási feltételeket.

jelentős szabadságot élvez politikai propagandája kifejtésében. 3. Az egyházak minden korlátozás nélkül láthatják el feladataikat, és az egyházak vezetőinek nyilvános kijelentései nyíltak és gyakran németellenesek. 4. Összehasonlítva más csatlós országokkal, figyelemre méltó szabadságot élvez a szellemi élet. A sajtó is figyelemre méltóan szabad. 5. A német nyomás és a helyi zsidókérdés súlyos problémái ellenére a magyar kormány nem hozott kemény intézkedéseket a magyarországi zsidók ellen, és a miniszterelnök nyíltan utalt rá, hogy ilyesmi nem is áll szándékában. 6. Ezzel szemben csapást mértek a magyarországi német kisebbségre, mert megfosztották állampolgárságuktól azokat, akik önként jelentkeztek szolgálatra a Waffen SS-hez, és ragaszkodtak hozzá, hogy ezek német felügyelet alá kerüljenek.” Juhász 1978 248.

³³⁹ Czettler 2000 328- 330.

³⁴⁰ Szegedy- Maszák 1996 II/189.

XII. fejezet

ANGOL BÉKE

Végül 1943. szeptember 9- én, az éjszakai órákban egy, a Márvány- tengeren ringatózó hajó fedélzetén Veress László átvette a Knatchbull- Hugessen által átadott előzetes fegyverszünet feltételeit.³⁴¹ Mely szerint:

1. A magyar kormány megerősíti augusztus 17- én tett kijelentését Magyarország kapitulációját és a Szövetségesek feltételeinek elfogadását illetően
2. Magyarország kapitulációját titokban tartják. A Szövetségesek és a magyar kormány egyidejűleg fogják közzétenni a mindkét fél által elfogadott és alkalmasnak ítélt időpontban. A magyar tárgyalófél kifejezett kívánságára megállapodtak, hogy semmi esetre sem teszik nyilvánossá, amíg a Szövetségesek el nem érnek Magyarország határához.
3. Magyarország fokozatosan csökkenti katonai együttműködését Németországgal, különösen pedig visszavonja erőit Oroszországból, és elősegíti a Szövetséges légierő átrepülését Magyarország területe fölött a német hadi célpontok támadására.
4. Magyarország fokozatosan leépíti gazdasági együttműködését Németországgal, és megtagadja a részvételt a német haditermelésben.

³⁴¹ Szegedy- Maszák 1996 II/200., ÁBTL 3.2.4. K- 1629 130.

5. Magyarország kötelezi magát, hogy szembeszáll minden, az ország elfoglalására irányuló német kísérellettel. E célból a magyar hadvezetőséget újjá kell szervezni, hogy a magyar hadsereg képes legyen elszakadni a németektől, és megtámadni őket.

6. Adott pillanatban Magyarország a Szövetségesek rendelkezésére bocsátja összes erőforrásait, közlekedési vonalait és légitámaszpontjait a Németország elleni harc folytatása céljából.

7. A Szövetségesek egy alkalmas időpontban missziót juttatnak el légi úton Magyarországra a kapituláció előkészítéséhez szükséges intézkedések megtételére.

8. Rendszeres rádió- összeköttetés létesül a Szövetségesek és a magyar kormány szervei között. A Szövetségeseket rendszeresen tájékoztatják majd a német és a magyar helyzetről.

Macartney szerint volt egy 9. pont is, mely szerint Magyarország kötelezi magát, hogy más hivatalos helyekkel nem folytat további tárgyalásokat.³⁴²

Kállay - bár a feltétel nélküli megadás formuláját a magyar szuverenitás szempontjából igen problémásnak vélte³⁴³ - emlékirataiban a békekötésnek igen komoly jelentőséget tulajdonít, mely szerint *„a német szférában mi voltunk az elsők, akik, még az olaszokat is megelőzve, hivatalosan, diplomáciai úton bejelentettük, hogy elszakadunk a németektől; tettük ezt még hozzá minden ellenséges nyomás, katonai beavatkozás vagy hasonlók fenyegetése nélkül, nem akkor, amikor már nem volt más választásunk, hanem önként és szabad elhatározásunkból.”*³⁴⁴

A békekötés tényét és feltételeit az ősz folyamán Lisszabonban Wodianer Andor szóban ismét megerősítette Campbell lisszaboni brit nagykövettel folytatott megbeszélései alkalmával.³⁴⁵

³⁴² Czettler 2000 331, Macartney 2006 II. 235.

³⁴³ Szegedy- Maszák 1996 II/201., Macartney 2006 II/235.

³⁴⁴ Kállay 1991 II/132.

³⁴⁵ Kállay 1991 II/131., Szegedy- Maszák 1996 II/201.

Veress szeptember 14.-én érkezett vissza Budapestre, magával hozott két rádió adó-vevő készüléket, melyet a budapesti rendőrfőkapitányság politikai rendészeti osztálya két nyomozójának gondjaira bízta.³⁴⁶ Ezt követően megindultak a magyar kormány és a SOE között a rendszeres üzenetváltások.³⁴⁷ Szegedy- Maszák véleménye szerint „a sztambuli megállapodás volt az egyetlen, amelyet a háborúból kivezető út keresése során elértünk. Létrejöttét az adott körülmények között diplomáciai sikernek lehetett tekinteni.”³⁴⁸

A frissen stockholmi nagykövetté kinevezett, és a további tárgyalások során a magyar kormányt kizárólagosan képviselni szándékozó³⁴⁹ Ullein- Reviczky Antal szerencsétlen akciója ellenére³⁵⁰ az Isztambulban kötött és Lisszabonban megerősített³⁵¹ angol- magyar megállapodás életbe lépett.³⁵² A feltételeket a magyar kormány, természetesen érdekeinek megfelelően, igyekezett is betartani,³⁵³ tárgyalásokat ugyan a későbbi jobb pozíciók

³⁴⁶ ÁBTL 3.1.9. V- 80834 6- 15. A rádiót Sombor- Schweinitzer két bizalmasa, Várkonyi János és Kedélyes István detektívek működtették, kezdetben Sombor- Schweinitzer irodájából, majd a saját lakásukról, később egy budai villát béreltek a folyamatos rádió kapcsolat zavartalan biztosítása érdekében. A leadásra váró anyagot, és a megfelelő chiffré kódot Veress Lászlótól kapták meg. A rádió a német megszállásig gond nélkül üzemelt.

³⁴⁷ ÁBTL 3.1.9. V- 80834, Czettler 2000 333. Kállay 1991 II/131.

³⁴⁸ Szegedy- Maszák 1996 II/202.

³⁴⁹ Gellért Andor: A stockholmi színtér 1942- 1944. Adalékok a magyar „kiugrási diplomácia” történetéhez Új Látóhatár 1974/6. 442. „Stockholmi követi hivatala átvétele utáni első napokban Ullein- Reviczky megbízott, hogy hozzak létre egy titkos találkozót közte és Sir Victor Mallett, a stockholmi angol követ között. A találkozó célját Ullein- Reviczky abban jelölte meg, hogy felvilágosítással kíván szolgálni az Isztambulban folyó tárgyalások és a szeptember 9.-én aláírt megállapodás értelmezésével kapcsolatban...Főképpen azt szeretne volna, hogy a megállapodás értelmezésének a tisztázásával a feltétel nélküli megadásra vonatkozó szakaszt módosítsa. Ezen túlmenően...titkos vágya volt, hogy a fegyverszünetre stb. vonatkozó összes tárgyalásokat Stockholmba koncentrálja és a saját irányítása alá helyezze.”

³⁵⁰ Szegedy- Maszák 1996 II/328- 329. Ullein- Reviczky 1993 166. Ullein- Reviczky kicsit másképpen emlékezik: „Mint ahogy Stockholmba történő kinevezésem egybeesett ezekkel az eseményekkel, Kállay miniszterelnök úgy vélte, én vagyok a leghivatottabb rá, hogy folytassam a tárgyalásokat a szövetségesekkel...”

³⁵¹ Kállay 1991 II/ 131. „...Wodianer Andor lisszaboni követünk közölte Sir Ronald Campbell lisszaboni brit nagykövettel, hogy Újváry Dezső főkonzul a magyar kormánytól teljes felhatalmazást kapott a tárgyalás vezetésére, és egyúttal igazolta Veress László szabályos kiküldetését is.”

³⁵² Szegedy- Maszák 1996 II/201., Macartney 2006 II/236.

³⁵³ Kállay 1991 II/132- 133., Szegedy- Maszák 1996 II/327. Macartneyra hivatkozva írja: „Kállay teljesítette kötelezettségeit, amikor saját céljaival egyeztek, és ignorálta őket, amikor úgy látta, hogy nem egyeznek velük...”

reményében további helyszíneken is kezdeményezett,³⁵⁴ de Kállay egyedül a magyar katonatisztek Isztambulba küldését, és a SOE misszió Budapestre utazását utasította el kategorikusan, arra hivatkozva, hogy nagyon nehezen halad a németbarát tisztek eltávolítása a vezető tisztségekből³⁵⁵, így egy brit katonai misszió titkos és biztonságos tartózkodását a magyar kormány nem tudja szavatolni.³⁵⁶

³⁵⁴ Példaként Barcza György és Bakách- Besseney György svájci tárgyalásait említhetjük. Kállay 1991 II/140-142. illetve II/142- 144. Részletesen lásd: Barcza György: Diplomataemlékeim 1911- 1945 I- II. Bp., 1994, különösen II/98- 128. és G. Vass István: Bakách- Besseney György tárgyalásai az Egyesült Államok megbízottaival Bernben, 1943. augusztus 28. és 1944. március 19. között. A Kállay- kormány béketapogatózásainak újabb dokumentumai Levéltári Közlemények 1994 1- 2. 153- 205. Az 1944. március 9.-én Bernben kelt levelében Bakách- Besseney György az oroszokkal való mielőbbi kapcsolatfelvételt és a tárgyalások megkezdését javasolja Ghyczy Jenőnek, melynek indoklásaképpen a korai magyar történelem sorsfordító eseményére, a mohácsi csatára, és hosszútávú negatív következményeire hívja fel a magyar külügyminiszter figyelmét: „Van egy történelmi analógia is, melynek súlyától nem tudok szabadulni. A XVI. század első negyedében ugyanakkor, amikor a legkeresztényibb király, az Egyház Elsőszülött Fia, I. Ferenc francia király nyugodt lélekkel lépett szövetségre Nagy Szolimánnal, az akkori magyarság arra az álláspontra helyezkedett, hogy a hitetlen pogánnyal nem állhat szóba, elégtelen számú és fegyverzetű seregével szembe szállt vele és Mohácsnál olyan vereséget szenvedett, melynek következményeit még ma, négy évszázad után sem tudtuk kiheverni. Hol lenne ma a magyarság, ha nem szenvedte volna el a hosszú török háborúk szörnyű pusztításait és a török rabságba hurcolt százezrek borzalmas elvesztéseit? Szerbek, oláhok, bolgárok a török uralom alatt alig veszítettek népi erejükből, mi voltunk azok akik helyettük és a németek helyett szinte elvéreztünk. És még az elvi álláspontot, hogy ti. a törökséggel nem állunk szóba, sem tudtuk minden áldozat dacára megmenteni, sőt éppen a törökök támogatása tette lehetővé, hogy az erdélyi fejedelmek annyit- amennyit fenntartsanak a németiség által fenyegetett magyar önállóságból. Természetes, hogy minden történelmi hasonlat sántít, de azt hiszem annyi bizonyosan állítható, hogy ha II. Lajos és tanácsosai világosan látták volna maguk előtt a következő századok eseményeit, igyekeztek volna más megoldást találni, mint a törökkel való fegyveres összetűzést.” G. Vass 1994 203. Mohácsnak a magyar kollektív emlékezetben és a modern magyar történetírásban játszott szerepére lásd Óze Sándor: Nemzettudat és historiográfia Bp., 2009

³⁵⁵ Dombrády Lóránd: A Kállay- féle kiugrási politika és a magyar katonai vezetés. Hadtörténelmi Közlemények 1979/4 523- 550. “Valóban történtek cserék, áthelyezések, azonban mindez igen óvatosan és lassan történt, s közel sem volt a helyzet megkívánta méretű, úgyannyira, hogy ezeknél a mozgásoknál többnyire nem is fedezhető fel egyértelműen az indíték. Áttekintve a vezérkari és minisztériumi osztályok, illetve csoportfőnökségek vezetői körében- az ide beosztott tisztekkel kapcsolatosan ez nem végezhető el- 1942-43 folyamán bekövetkezett áthelyezéseket, nem fedezhető fel oly mérvű változások, melyek az itteni vezetés összetételére és szellemére lényeges hatással lehettek volna. Az egyes csoportfőnökségek és osztályok közötti vezető- és beosztott-cserékről – melyek szinte kivétel nélkül az érdekelteknek magasabb beosztásba való kerülését eredményezték -, valamint fontos csapatparancsnoki beosztásokba való kihelyezésekről, nehezen mutatható ki a tudatos tisztogatási szándék, még akkor is, ha egynémely esetben valóban vezethette is ilyen

Kállay magyar szempontból teljesen józan stratégiájára, és ennek megfelelően kidolgozott taktikájára -hiszen hol voltak ebben az időben az angolszász csapatok, melyek előtt kapitulálni kellett volna? –a szovjet kormány, az SOE, és a benesi propaganda hatására a Foreign Office, -bár tisztában volt vele, hogy az olasz példa alapján a magyarok óvatossága reális-, mind türelmetlenebbül reagált.³⁵⁷

Végül 1943 decemberében, a magyar kormány levelére, melyben a keleti fronton túszként kezelt magyar csapatok helyzetére, Tito partizánjainak tevékenységére, és esetlegesen Magyarország orosz érdekszférába sorolására hívják fel a figyelmet,³⁵⁸ ultimátumot intézett a magyar kormányhoz:

„ 1. A Foreign Office megkapta a magyar kormány december 6-i üzenetét, és az abban közölt pontokhoz a következő megjegyzéseket fűzi:

A, Minél előbb fejeződik be a magyar csapatok visszavonása Oroszországból, annál előnyösebb lesz ez Magyarország számára.

B, A partizánok szövetségeseink, a magyarok viszont ellenségeink. Amíg Magyarország a németek oldalán áll, véleményünk szerint a partizánoknak jogukban áll annyi magyart megölni, amennyit csak tudnak.

C, Smuts beszédére vonatkozólag Ófelsége kormánya természetesen nem adhat sem útbaigazítást, sem magyarázatot. Mi a feltétel nélküli megadást követeljük, így nem lehet vita a békemegállapodásról, amíg a kapituláció nem lépett érvénybe.

szándék a vezérkar főnökét és a honvédelmi minisztert.” 531- 532. Lásd továbbá Szakály Sándor: Hadsereg, politika, társadalom Bp., 1991 és uő: Katonák, csendőrök, ellenállók Kaposvár, 2007

³⁵⁶ Juhász 1978 297., Szegedy- Maszák 1996 II/326.

³⁵⁷ A brit háborús politikára és propagandára lásd Barker, Elisabeth: British Policy in South- East Europe int he Second World War London, 1976 és uő: Anglia tengelyellenes propagandája Délkelet- Európában a második világháború idején Történelmi Szemle 1979 3- 4. 411- 435. valamint Ignotus Pál: Az angol titkos hírszerző szolgálatról Hadtörténelmi Levéltár. Tanulmánygyűjtemény 3332., Macartney 2006 II/237- 238.

³⁵⁸ Juhász 1978 291.

2. A magyar kormány legutóbbi, nem kielégítő üzeneteiből Ófelsége kormánya világosan látja, hogy a magyar kormány a tárgyalások elnyújtásával időt próbál nyerni. Ez céltalan. Ófelsége kormánya következőket kéri:

A, A magyar miniszterelnök írásban erősítse meg, hogy a feltétel nélküli megadásra vonatkozó ajánlata továbbra is érvényes.

B, A magyar kormány erősítse meg, hogy januári holdperiódusban hajlandó két főből álló ejtőernyős különítményünket fogadni.

C, Fogadásukra vonatkozóan szabatos és teljes útbaigazítást kérünk.

3. Amennyiben Ófelsége kormánya december 15-ig, ismételjük, 15-ig nem kap teljes és pozitív választ a fenti három pontra, megszakítjuk összeköttetésünket Önökkel, és Magyarországot, a szó legszigorúbb értelmében, ellenségünként fogjuk kezelni.”³⁵⁹

A magyar kormány hiába hívta fel korábban a Foreign Office figyelmét arra, hogy „állandóan olyan határok között munkálkodott, hogy a németekkel való nyílt konfliktus éppen csak elkerülhető volt”,³⁶⁰ és, hogy „a németek iránti színlelt együttérzés kizárólag azt a célt szolgálja, hogy azzal a nyílt konfliktust és az ország megszállását elkerüljük”,³⁶¹ ez a magatartás jól láthatóan a brit külügyet korántsem elégítette ki.

Az angol- magyar titkos tárgyalások Juhász Gyula által publikált dokumentumainak ismeretében is feltételezhető, hogy a brit háborús politikát foglalkoztató igazi kérdés nem a magyarországi német megszállás előidézése, hanem a magyarországi német megszállás angol szempontból ideális időzítésének kérdése volt. Erre utalhat egy, az 1943 decemberében

³⁵⁹ Juhász 1978 292- 293.

³⁶⁰ Juhász 1978 299., Szegedy- Maszák 1996 I/255.

³⁶¹ Juhász 1978 300., Szegedy- Maszák 1996 I/261.: „A német megszállás lehetősége tulajdonképpen az Anschluss óta kísértett, és a magyar külpolitika kialakulásában is jelentős szerepet játszott: annak elkerülése volt az egyik legfontosabb cél.” Az állandó német propagandához és fenyegetéshez, valamint a magyar fenyegetettséghez érdekes adalék Szentiványi Domokos feljegyzése, mely szerint a bécsi katonai földrajzi intézet Lengyelország katonai térképeinek reprodukciója után gyors ütemben fogott hozzá Magyarország katonai térképeinek sokszorosításához. MOL K 63 473. 75/a.

keletkezett külügyi iratokban található rövid megjegyzés, miszerint „Magyarország megszállását még egy kis ideig nem kívánjuk kiprovokálni.”³⁶²

Eden brit külügyminiszter még miniszterelnökével, Churchillel szemben is egyre hangsúlyosabban képviselte azt az álláspontot, hogy a brit háborús politika alakítása során messzemenően figyelembe kell venni a szovjet érdekeket:

„A szovjet kormány valószínűleg szívesebben fogadná a magyarok azonnali akcióját, amely arra kényszeríthetné Németországot, hogy Magyarország elfoglalására majd megszállására forgácsolja szét tartalékait. A szovjet kormány láthatóan azt szeretné, ha üzenetünk a feltétel nélküli megadás egyszerű megismétlésére szorítkoznánk. Minthogy azonban a magyar háborús erőfeszítések teljes egészükben a Szovjetunió, nem pedig ellenünk irányultak, véleményem szerint, amennyire lehet, a szovjet nézeteket is számításba kell vennünk.”³⁶³

Az idézett mondatot Eden 1943 szeptemberében, tehát az októberi moszkvai külügyminiszteri értekezlet és a novemberi teheráni konferencia előtt vetette papírra. Jól látható, hogy a Churchill által képviselt politika Casablancát, tehát 1943 januárját követően már a májusi washingtoni Trident- konferencián majd az augusztusi quebeci Quadrant- konferencián is defenzívában volt, Teherán ennek a folyamatnak csak egyik fontos állomása, de nem a kezdete volt. A Sztálint félreismerő és Sztálinért rajongó Roosevelttel amerikai elnök pedig egyre inkább kész volt -angol szövetségeseivel szemben is- az európai orosz érdekek támogatására.³⁶⁴ Molotov a moszkvai külügyminiszteri konferencián keresztülvitte azt az orosz elképzelést, mely szerint a tárgyalások során a feltétel nélküli megadás elve nem csak Németországgal és Japánnal, hanem a kisebb tengelyállamokkal szemben is kötelező érvénnyel betartandó, valamint az angolszász Szövetségeket meggyőzte arról is, hogy a kisebb tengelyállamokkal folytatandó fegyverszüneti tárgyalások lebonyolításában a szovjet

³⁶² Juhász 1978 294.

³⁶³ Juhász 1978 233.

³⁶⁴ Czettler 2000 594- 595., Szegedy- Maszák 1996 II/338.: „Washington oroszbarát politikáját a közvélemény sokáig nem osztotta, az antibolsevizmusnak mélyre nyúló gyökerei voltak. Az amerikai és az angol kormányoknak is szovjetbarát közvéleményt kellett teremtenie a minden mást megelőző háborús célok érdekében, ami nagymértékben sikerült is. Amikor a háború után a hivatalos körökben érvényesülni kezdtek a fenntartások Sztálin politikája iránt, a sajtó szovjetbarátsága komoly akadály volt a közvélemény szükséges áthangolásának. ... A háborúk alatti magyar politika alapvető nehézsége a rövid és a hosszú távra szóló érdekek ütközése volt, amelyeket képtelenek voltunk összeegyeztetni. A győzteseknek sem sikerült ez, a Szovjetuniót kivéve.”

kormánynak a jövőben- mivel e térségben speciális érdekei vannak- vezető szerepet kell biztosítani.³⁶⁵

Veress Lászlót mindenesetre a magyar kormány 1944 februárjában ismét Isztambulba küldte, hogy találkozzon a SOE embereivel, amikor is az angolok támogatását és segítségét kérje a magyar kormány és a Szovjetunió közötti kapcsolatok megteremtéséhez.³⁶⁶

Veressnek felhatalmazása volt arra is, hogy közvetlenül a Szovjetunió képviselőivel is tárgyaljon, a német megszállást megelőző hónapokban tehát a magyar külpolitika kész volt a döntő fordulatra, és a Szovjetunióval is szeretett volna a békekötés lehetséges módozatairól megállapodni, vagy legalábbis hivatalos, diplomáciai úton tárgyalásokat kezdeményezni és a kapcsolatok normalizálására kísérletet tenni.³⁶⁷

A magyar kormány nevében Veress felajánlotta a keleti front mögött tartózkodó magyar csapatok kapitulációját, valamint, hogy kész a Muraközön keresztül Tito csapatait élelmiszerekkel és gyógyszerrel is segíteni.³⁶⁸

A Foreign Office kezdetben gyanakvással, majd egyre fokozódó érdeklődéssel fogadta a magyar javaslatot. Az ügyben egy hosszabb emlékeztető is készült:

„Emlékeztetni kell arra, hogy ez a budapesti kapcsolatunk röviddel a múlt év őszén bekövetkezett olasz fegyverletétel után jött létre. Akkor egy jelentős magyar csoport, tagjai között a miniszterelnökkel, a nagyhatalmú belügyminiszterrel és a magyar külügyminisztérium vezetőjével, elvben hozzájárult a feltétel nélküli fegyverletételhez, de ennek módozatairól tárgyalni akart. Ugyanakkor az SOE élni kívánt az alkalommal, és egy

³⁶⁵ Gellért 1974 375.

³⁶⁶ Czettler 2000 342., Juhász 1978 306- 307., Veress László három isztambuli útját, hivatalos és nem hivatalos tárgyalásait nagy vonalakban, de alapvetően a kilencvenes években megjelent emlékiratokban, és a kettőzres években hozzáférhetővé vált levéltári anyagokban található adatoknak megfelelően meséli el a nyolcvanas évek elején. Bokor Péter: Végjáték a Duna mentén Bp., 1982 22- 70.: „Egy soha-nem-volt fegyverszünet regénye” Veress további sorsához, Magyarországról jugoszláv területre szökéséhez, a Bariban berendezkedő szövetséges haditámaszpontra történő menekítéséhez, itáliai mindennapjaihoz lásd továbbá Shelton 2010 344. és 382. Pálóczy- Horváth feladata volt a Bariba szállított Veress kihallgatása. ÁBTL 3.2.4. K- 1629 135.

³⁶⁷ Macartney 2006 II/273.

³⁶⁸ Juhász 1978 310- 312.

missziót szándékozott Budapestre küldeni, amelynek csak az lett volna a feladata, hogy megszervezze a kapcsolattartást és szabatázscselekményeket hajtson végre. A közeledési kísérletre adandó válaszuk tárgyában az oroszokkal konzultáltunk. Az oroszok arra az álláspontra helyezkedtek, hogy minden közbenső lépés mellőzésével ragaszkodjunk a feltétel nélküli megadás azonnali végrehajtásához. A miniszterelnök és a vezérkari főnökök, az amerikaiak hozzájárulásával, úgy döntöttek, hogy realisabb választ kell adnunk, azaz kitartanak a feltétel nélküli megadás követelésénél, de annak megvalósítását elhalasztjuk mindaddig, ameddig az jobban beleillik a szövetségesek általános stratégiájába. Sűrű üzenetváltásra került sor köztünk és Budapest között, de az olasz hadjárat lassú menete elbátortalanította a magyarokat, a mi részünkről pedig a külügyminiszter, tekintettel a nyilvánvaló orosz gyanakvásra, aggályosnak tartotta az ügy túlzott sürgetését. Így történt, hogy mikor Budapest végül is hozzájárult különítményünk fogadásához, a külügyminiszter úgy döntött, hogy az, legalábbis a jelen helyzetben, ne induljon. Időközben titkos forrásokból arról értesültünk, a magyar kormánynak az a benyomása, hogy A, az amerikaiakat valószínűleg nem érdeklik az európai ügyek, és B, Európát felosztották angol és orosz érdekszférára, Magyarország pedig az orosz érdekszférához tartozik. A budapesti hatóságok nagyon realiztikusan gondolkodnak, és bár információik helytelenek, láthatólag olyan konklúzióra jutottak, amelyet mi csak helyeselhetünk, arra ugyanis, hogy sürgősen meg kell állapodniuk az oroszokkal. Ebben az összefüggésben a finnországi fejlemények valószínűleg éppen úgy befolyásolták a magyarokat, mint tavaly ősszel az olaszországi események. Úgy látom, hogy ez a levél két olyan ajánlatot tartalmaz, amelyeket mi csak üdvözölhetünk, és a realiztikus oroszok is szívesen fogadják majd azokat. A feltétel nélküli megadás kérdése nem jelent többé akadályt, mert, mint értesültem, maguk az oroszok határozottan sürgetik ennek a formulának az elvetését, nemcsak Finnországhoz, hanem az összes többi csatlós államhoz való közeledésnél. Mondhatnánk ugyan egyszerűen a magyaroknak, forduljanak közvetlenül az oroszokhoz, de nem látok rá okot, hogy miért ne használjuk ki a reánk nézve előnyös lehetőséget, és egyébként is az a véleményem, jobb, ha a magyarok egyszerre beszélnek velünk és az oroszokkal.”³⁶⁹

Ullein- Reviczky Antal, már mint Magyarország svédországi nagykövete 1943 december 1.-én találkozott Gellért Andor társaságában Stockholmban az angol- amerikai egyesített

³⁶⁹ Juhász 1978 313- 314.

vezérkari főnökség képviselőjével.³⁷⁰ Az amerikai álláspont a moszkvai és a teheráni határozatok értelmében egyértelmű volt: az angolszászok és a szovjetek csak a feltétel nélküli megadás alapján hajlandók tárgyalni a jövőben, és e tárgyalásokon mindhárom szövetséges hivatalosan is képviselteti magát. A magyar kormány a feltétel nélküli megadás elvének érvényesítése helyett Kállay vezetésével egy „megnemtámadási szerződés-félet és a nemhadviselés állapotába való visszavonulást”³⁷¹ javasolt és ajánlott fel az amerikaiaknak.

A december végén átadott memorandumban foglalt magyar javaslatot január 23.-án egy személyes találkozó keretében az amerikaiak határozottan elutasították, azt teljes mértékben irreálisnak tartották.³⁷² Kállay kezdetben és sokáig elképzelhetetlennek tartotta azt a gondolatot, hogy Magyarország a Szovjetunióknak is megadja magát, sőt a nyugati hatalmak és a Szovjetunió részvételével tervezett fegyverszüneti tárgyalásokat is mereven elutasította. Élénk titkos budapesti üzenetváltásokat követően Ullein- Reviczky 1944 februárjában adja át a Szövetségesek megbízottjának a Kállay tudomásával és közreműködésével készült memorandumot.³⁷³ Kállay végül február vége felé Gellért Andoron keresztül igyekezett kapcsolatot teremteni a Szovjetunióval is.³⁷⁴

A kapcsolatfelvétel a stockholmi szovjet követség jogtanácsosán keresztül sikerrel is járt, majd Ullein- Reviczky további közvetítőkön keresztül a szovjet követséghez is eljuttatta a korábban az amerikaiaknak átadott memorandumot. A közvetítők értesülései szerint a Szovjetunió nem kíván beleavatkozni Magyarország belső ügyeibe, nincs szándékában megváltoztatni az ország társadalmi rendjét, tiszteletben tartja az ország integritását, területi követelése a magyarokkal szemben nincsenek, csak ahhoz ragaszkodik, hogy csapatainkat mielőbb vonjuk ki a keleti hadszíntérről.³⁷⁵

A memorandum megismételte a Frey által már korábban tett magyar nyilatkozatot, mely szerint amennyiben angolszász csapatok érkeznének az ország határaihoz, úgy a magyar hadsereg nem harcolna a Szövetségesek csapatai ellen, viszont ha partizán, csetnik vagy

³⁷⁰ Ullein- Reviczky 1993 169., Gellért 1974 376.

³⁷¹ Gellért 1974 376.

³⁷² Gellért 1974 377.

³⁷³ Ullein- Reviczky 1993 172., Gellért 1974 376.

³⁷⁴ Gellért 1974 452. „Az utasítást, mint minden rendkívül kényes kérdésben, dr. Fall Endre közvetítte hozzám, értésemre adva, hogy az a legmagasabb helyről jött, ami rendszerint a miniszterelnököt jelentette.”

³⁷⁵ Gellért 1974 377- 378. és 452.

román csapatok közelítik meg a határt, akkor a magyar hadsereg fegyverrel védekezne. A memorandumban a magyar kormány vállalja a feltétel nélküli csatlakozást az Atlanti Chartához, valamint együttműködéséről biztosítja az angolszászokat Délkelet- Európa pacifikálásának a megteremtésében, és a térség békéjének a megőrzésében. A memorandum kiemeli a magyar kormány ismételt erőfeszítéseit a keleti fronton hangsúlyozottan csupán rendfenntartó szerepet vállaló magyar katonaság mielőbbi hazahozatalára, és bizakodó abban a tekintetben, hogy a Szovjetunió tartózkodik majd Magyarország megtámadásától. A finn-orosz tárgyalások és előzetes békefeltételek alapján a magyar kormányt megnyugtatná, ha a Szovjetunió vele szemben sem lépne fel teljesíthetetlen követelésekkel, és nem fogalmazna meg a magyarság becsületét sértő vagy érdekeivel alapjaiban ellentétes feltételeket. A memorandum felhívja a Szövetségesek figyelmét arra, hogy a Budapest ellen tervezett angolszász légitámadások könnyen belpolitikai földcsuszamláshoz, és egy, a német háborús célokat maximálisan támogató új kormány kinevezéséhez vezethetnek.³⁷⁶

A memorandum végezetül az angolszászok által állandóan követelt szabotázs akciókkal kapcsolatban kifejti, hogy egy központilag végrehajtott állami szabotázs sokkal sikeresebb lehet, mint néhány elszigetelt robbantási akció.³⁷⁷ A magyar kormány által irányított szabotázs cselekményeket tíz pontban foglalja össze:

„1., A magyar parasztság eltitkolja terményeinek és állatállományának jelentős részét, amely nem szerepel a statisztikákban sem, hogy a németek ne állhassanak elő követelésekkel.

2., Amennyire lehetséges, rejtjük az olajunkat. Vannak még kiterjedt olajmezőink, de nem tárjuk fel őket, hogy ne kelljen többet szállítanunk a németeknek.

³⁷⁶ Ullein- Reviczky 1993 172- 174., Szegedy- Maszák 1996 II/340- 342.

³⁷⁷ A második világháború alatt született és titkos csatornákon külföldre juttatott magyar memorandumok összes, a diplomáciai tárgyalások során érvként felsorolt pontja megtalálható: Boldizsár Iván: A másik Magyarország. A magyar ellenállási mozgalom története Bp., 1946 című munkájában. A fejezetcímek: A szellemi ellenállás 9- 17. Politikai és katonai ellenállás 19- 45. Gazdasági ellenállás 47- 58. A parlament ellenállása 59- 69. A diplomáciai ellenállás 71- 79. A zsidókérdésben tanúsított ellenállás 81- 86. Hogyan bánt Magyarország a szövetségesek hadifoglyaival 87- 94.

3., Tőlünk telhetően igyekszünk megakadályozni, hogy a németek csapatösszevonásra, hadianyag- összpontosításra, erődítések és hadsereg- parancsnokságok létesítésére használják országunk területét, egyszóval, hogy felvonulási területnek alkalmazzák Magyarországot.

4., Nem engedjük, hogy a németek Magyarországon toborozzanak munkaerőt a hadiiparuk számára. A németekhez kötődő országok közül eddig is Magyarország küldött a legkevesebb munkást Németországba.

5., Nem engedjük, hogy a németek részesedjenek a magyarországi zsidóvagyonból.

6., Jelentős számú lengyel katonát tartunk országunkban, hogy a szövetségesek rendelkezésére álljanak.

7., Vasutasaink, amennyire tudják, késleltetik a német hadiszállítmányokat.

8., Ugyanígy a hadiiparunk is igen alacsony termelékenységssel dolgozik.

9., A Német Birodalomba irányuló hadianyagexportunk átlaga nem magasabb, mint a semleges országok szállításié.

10., Végül minden ütőkártyát a kezünkben tartunk, hogy ha az angol- amerikai csapatok a határunkra érnek, Magyarország ne legyen tehetetlenül kiszolgáltatva a németeknek.”³⁷⁸

Böhm október második felében tett londoni látogatása után, mely alkalommal befolyásos munkaspárti képviselőkkel is találkozott, azt az üzenetet közvetítette, hogy „a cselekvés órája elérkezett.”³⁷⁹ Böhm Benessel is tárgyalt, a csehek szerepét magyar szempontból a vártnál kedvezőbbnek értékelte, szerinte a magyaroknak nem feltétlenül kell lemondaniuk a már megszerzett területekről.³⁸⁰ Böhm szerint Magyarország nagyon fontos az angolok számára, és Londonban mindenki Magyarországnak a közeljövőben angol érdekszférához csatolásáról

³⁷⁸ Ullein- Reviczky 1993 174- 175.

³⁷⁹ Gellért 1974 448- 449.

³⁸⁰ Gellért 1974 449.

beszélt, neki Böhmnek mindenki azt hangsúlyozta, hogy a magyarok semmiképpen sem tartozhatnak majd az orosz érdekszférához.³⁸¹

A kettős játékot játszó Böhm³⁸² itt egyértelműen félreértéseken alapuló vagy egyenesen valótlan információkat közölt, Szegedy- Maszák véleménye szerint beszámolója „már elhangzása pillanatában sem felelt meg a valóságnak.”³⁸³

Böhm Gellért Andor kérésének megfelelően megpróbálta együttműködésre bírni Károlyi Mihályt is³⁸⁴, de Károlyi elutasított bármiféle közeledést, Böhmnek így válaszolt: „A magyaroknak, akár akarják, akár nem, le kell majd nyelniük engem, és velem együtt Benest és Sztálint is.”³⁸⁵ Más alkalommal pedig így nyilatkozott: „Macartneyt sikerült a BBC-ből kilőnünk, és már csak Böhm segít Horthyéknak, hogy megmentsék a bőrüket.”³⁸⁶

Károlyi információi magyar szempontból kifejezetten kedvezőtlenek voltak, de sokkal közelebb álltak a valósághoz, mint Böhm feltűnően optimista kijelentései.

Az esetleges további lépéseket pedig jó időre értelmetlenné, és így zárójelbe tette a március közepén bekövetkező német megszállás.

³⁸¹ Szegedy- Maszák 1996 II/342- 344.

³⁸² Wilhelm Agrell svéd történésznek a VENONA dokumentumokra támaszkodó kutatásai alapján egyre bizonyosabban állítható, hogy Böhm Vilmos az angolok és az amerikaiak mellett szoros kapcsolatban állt a szovjet NKVD-vel is. Raoul Wallenberget feltételezhetően Böhm jelentései alapján- melyben említést tesz Wallenberg OSS-hez és a Magyar Függetlenségi Mozgalomhoz fűződő viszonyáról- tartóztatják le és hurcolják el Budapestről a Szovjetunióba. Lásd erről www.svd.se 2003.06.16. és www.uj szo.com 2003.05.21. valamint Göran Rydeberg: Raoul Wallenberg and Swedish Humint Actions During WW2 www.raoul-wallenberg.eu Ujszászy visszaemlékezései szerint Raoul Wallenberg és Böhm Vilmos is kapcsolatban állt a stockholmi angol hírszerzéssel. Ujszászy 2007 559.

Ha Böhm NKVD-hez fűződő kapcsolata, és a kapcsolat ügynöki jellege minden kétséget kizáróan tisztázódik, akkor kijelenthető- így csak valószínűsíthető és feltételezhető-, hogy a szovjetek Stockholmban Böhmön keresztül ugyanúgy hozzájutottak a magyar titkos tárgyalások amerikai vonalon keletkezett anyagához, mint ahogyan ez az angol vonalon Isztambulban Pálóczy- Horváth közvetítésével bizonyíthatóan megtörtént.

³⁸³ Szegedy- Maszák 1996 II/343.

³⁸⁴ Gellért 1974 444.

³⁸⁵ Szegedy- Maszák 1996 II/343. Gellért 1974 448.

³⁸⁶ Szegedy- Maszák 1996 II/344. Gellért 1974 450.

XIII. fejezet

A SZTAMBULBA VEZETŐ ÚT

Arthur Conan Doyle híres magán-detektívjéhez, Sherlock Holmes-hoz hasonlóan a brit Special Operations Executive (SOE) központi irodája is a Baker Street 64. szám alatt működött.

A SOE-t, melynek feladata elsősorban a Nagy-Britanniával ellenséges vagy a németek által megszállt országokban az ellenállás megszervezése vagy koordinálása, a partizánmozgalmak és ellenzéki csoportok támogatása, a német hadsereg és hadiipar elleni szabotázsakciók tervezése és végrehajtása, valamint a németellenes illetve angolbarát propaganda terjesztése volt, 1940-ben jött létre.³⁸⁷

Az angolok a kontinens többi országához hasonlóan Magyarországon is igyekeztek létrehozni egy jól működő, hírszerzésre, propagandatevékenységre, és akár konkrét szabotázsakciók kivitelezésére is alkalmas hálózatot. A SOE, mely főként angol nagyvállalatok tisztségviselőiből és baloldali „rózsaszín értelmiségiekből”, „budoár bolsevikokból”

³⁸⁷ ÁBTL 3.2.5. O-8-028 “Nílus”, 3.1.5. O- 9244 “IS ügynökök magyarországon” 134. Beevor, John Grosvenor: SOE Recollections and Reflections 1940- 1945 London, 1981 Francis Shelton: Különleges küldetésem. Ügynök csellóval a II. világháborúban Bp., 2010 284- 285. Francis Shelton azaz Schönberger (Somló) Ferenc kötete, amellyel hogy izgalmas olvasmány, a SOE tisztéről, a SOE kiképző tanfolyamokról, a kiképző táborokról és a bevetésekről is élvezetes jellemzést és leírást ad. Shelton sok helyen foglalkozik Pálóczy- Horváttal, de Pálóczy- Horváth is többször említi Sheltont, lásd például ÁBTL 3.2.5. O-8-028 “Nílus” 435. vagy 3.2.4. K- 1629 120.

szerveződött, a magyarországi hálózat kiépítésével Basil Davidson újságíró, a Reuter's hírügynökség budapesti tudósítóját bízta meg.³⁸⁸

Davidson 1939 késő őszen érkezett Budapestre, és azonnal felvette a kapcsolatot Edward Howe újságíróval, aki évek óta a Times magyarországi tudósítója, a háború kitörése óta pedig szintén a SOE embere volt. Davidson Howe révén, és tudósítói munkájának köszönhetően rövidesen megismerkedett a magyarországi helyzettel, a magyar politikai és szellemi élet legfontosabb képviselőivel, valamint igyekezett felkutatni a titkosszolgálati munkájához elengedhetetlenül szükséges leendő magyar munkatársait is.³⁸⁹

Legelőször Ullein- Reviczky Antallal, a külügyminisztérium sajtófőnökével „barátkozott össze”, Teleki Pál miniszterelnökhöz pedig a későbbiekben fontos szerepet betöltő Sztankovits Viktoron keresztül volt jól használható kapcsolata. Tisztelgő és ismerkedő látogatást tett többek között a legitimista Sigray Antalnál, a kisgazda Eckhardt Tibornál, a szabadságpárti Rassay Károlynál, a szocdem Peyer Károlynál, a Horthy- kormányzóra mindvégig befolyással bíró Bethlen Istvánnál, tehát a rendszer legális ellenzéki vezetőivel. Eckhardt Tibor az első pillanattól kezdve támogatta Davidson, és kisebb- nagyobb ügyekben állandóan a rendelkezésére állt.³⁹⁰

De németellenes, antináci vagy antifasiszta alapon ugyanúgy kapcsolatot keresett a kommunistabarát értelmiségiekkel vagy a falukutatóknak nevezett népi írókkal is:

*„Budapesten annak idején Davidson egy politikailag tarka hirszerző és hirterjesztő magyar kört toborzott össze, melynek szálai legitimistáktól és 'nempolitizáló' angolbarátoktól szociáldemokratáig, a falukutatók 'forradalmi' szárnyáig, s állítólag a földalatti kommunista sejtekig terjedtek.”*³⁹¹

Ujszászy Istvánnak, a kémelhárítással foglalkozó VKF 2 vezetőjének vallomása megerősíti és jól kiegészíti az Ignópus által írottakat:

³⁸⁸ ÁBTL 3.2.5. O-8-028 „Nílus” 347- 349.

³⁸⁹ ÁBTL 3.2.5. O-8-028 “Nílus” 350- 351. 3.2.4. K- 1629 109. Szegedy- Maszák 1996 I/294- 295. és 301- 302.

³⁹⁰ ÁBTL 3.2.5. O-8-028 “Nílus” 350.

³⁹¹ Ignópus Pál: Az angol titkos hirszerző szolgálatról Hadtörténelmi Levéltár, Tanulmánygyűjtemény 3332, 17.

„A brit hírszerzés Magyarországon főleg társadalmi, politikai, kereskedelmi úton dolgozott, de voltak rendszeresen díjazott ügynökei is. Társadalmi úton érintkezést keresett az arisztokráciával, anglofil elemekkel, a sznobságukról ismert zsidó nagyiparosokkal, bankárokkal. Összeköttetést tartott a közép- és mérsékelt baloldali politikusokkal, továbbá az Angliával üzleti viszonyban álló kereskedőkkel, sportemberekkel...Támogatták a hírszerzést a Magyarországon tartózkodó angol turisták, azok társadalmi kapcsolatai.”³⁹²

Davidson, Sztankovits Viktor segítségével megalapította a BritaNova hírügynökséget, mely kiadója volt a Budapesten Külföldi Hírek címmel megjelenő kiadványnak. A szerkesztőség és a kiadóhivatal a Mária Valéria utcában volt, pontosan szemben a Carlton szállodával.

A Külföldi Hírek javarészt németellenes és kivétel nélkül angolbarát cikkeire előszeretettel, rendszeresen és egyre nagyobb terjedelemben hivatkoztak a magyar sajtó ellenzéki lapjai. A Külföldi Hírek főszerkesztője Sztankovits Viktor lett, a kiadóhivatal igazgatójának Davidson egyik megbízható emberét, Thury Leventét választotta.³⁹³

A legális propaganda mellett Davidson a többek között Pálóczy- Horváth György, Bálint György vagy Békeffy László által fogalmazott illegális röpcédulákat is készített és terjesztett.³⁹⁴ A röpcédulák készítésénél is irányelvként fogalmazódott meg, hogy azok a társadalom minden rétegét igyekezzenek megszólítani. Ennek érdekében nemcsak különböző irányzatú, hanem nyelvezetében és stílusában is egymástól eltérő röplapok készültek. A röplapok azt a benyomást igyekeztek kelteni, hogy Magyarországon gyorsuló ütemben növekszik az általános elégedetlenség, amely a legtöbb esetben egyre mélyülő németellenességgel jár együtt.³⁹⁵

Davidson további célja a röplapokkal az volt, hogy feszültséget idézzon elő a magyar- német kapcsolatokban. Pálóczy- Horváth Györgynek egy alkalommal például azt a feladatot adta, hogy nyelvtanilag helyes módon, de németes stílusban fogalmazzon egy szöveget, melyet Sopronban és a környező falvakban terjesztenek majd. A röplapnak azt a látszatot kellett keltenie, hogy Németországban nyomtatták, és a határon csempészték be. A röplap a soproni

³⁹² Vallomások a holtak házából. Ujszászy István vezérőrnagynak, a 2. vkf. osztály és az Államvédelmi Központ vezetőjének az ÁVH fogságában írott feljegyzései. Szerkesztette: Haraszi György Bp., 2007. 555.

³⁹³ ÁBTL 3.2.5. O-8-028 “Nílus” 353.

³⁹⁴ ÁBTL 3.1.5. O- 9244 “IS ügynökök Magyarországon” 137. és 3.2.5. O-8-028 “Nílus” 354.

³⁹⁵ ÁBTL 3.2.5. O- 8-028 “Nílus” 355.

németeket a Magyarországtól való elszakadásra, és a birodalmi Németországhoz való csatlakozásra buzdította, ami nem állt nagyon távol a valódi német propagandától, így a felhívás hihető, tehát zavarkeltésre valóban alkalmas lehetett.³⁹⁶

A Davidson javaslatára létrejött náci-ellenes értelmiségi klub, a Csütörtöki Társaság igyekezett fórumot biztosítani az ellenzéki erőknek a szociáldemokratáktól a polgári liberálisokon és a polgári radikálisokon át a kispapokig. A Csütörtöki Társaság a nevét onnan kapta, hogy a meghívottak csütörtökönként találkoztak a Kertész- utcai Fészek Klubban.

A Csütörtöki Társaság tagjai és meghívott vendégei között Davidsonnak több megbízható embere és társadalmi kapcsolata is volt, Pálóczy- Horváth György emlékezete szerint Szakasits Árpád Davidson szervezett embere, Mónus Illés és Csécsy Imre pedig társadalmi kapcsolata volt.³⁹⁷ Később a Csütörtöki Társaság tagjai írták a Népszava híres karácsonyi számát és alapították meg a Magyar Történelmi Emlékbizottságot, melyek a náci-ellenes szellemi ellenállás fontos magyarországi mérföldkövei voltak, és nem mellesleg teljes mértékben megfeleltek a Special Operations Executive német-ellenes népfrentpolitikájának is.³⁹⁸

³⁹⁶ ÁBTL 3.2.5. O-8-028 „Nílus” 355- 356.

³⁹⁷ ÁBTL 3.2.5. O-8-028 „Nílus” 356.

³⁹⁸ ÁBTL 3.2.5. O-8-028 „Nílus” 357. A Népszava karácsonyi számának megjelenéséhez, a Special Operations Executive, a baloldali pártok és a kezdetben Keresztes- Fischer Ferenc belügyminiszter támogatását is élvező Magyar Történelmi Emlékbizottság megalakulásához és szerepéhez lásd Pintér István: A Magyar Történelmi Emlékbizottság és az 1942. március 15-i tüntetés Századok 1966/2-3. 329- 370. Az emlékbizottság elnöki tisztét belügyminiszteri sugallatra elvállaló, majd arról szintén belügyminiszteri intésre lemondó Szekfű Gyula távozásával többen visszavonták aláírásukat, így a felhívást végül a következő személyek írták alá: Bajcsy-Zsilinszky Endre, Barankovics István, Bernáth Aurél, Darvas József, Gáspár Zoltán, Baráti- Huszár Aladár, Illyés Gyula, Joó Tibor, Kállai Gyula, Kárpáti Aurél, Katona János, Katona Jenő, Kovács Imre, Krenner Miklós, Mihályfi Ernő, Nagy Ferenc, Nagy István, Parragi György, Pátzay Pál, Raics István, Somogyi Miklós, Szakasits Árpád, Szentimrei Jenő, Szőnyi István, Tildy Zoltán, Varga Béla, Veres Péter, Veress Sándor. 356. Az első tervezeten még szerepel, itt már hiányzik Eckhardt Sándor, Erdei Ferenc, Gerevich Tibor, Gogolák Lajos, Kodolányi János, Kodály Zoltán, Mónus Illés, Ortutay Gyula, Szabó Zoltán, Cs. Szabó László, Szekfű Gyula, Szent-Györgyi Albert aláírása is. 351. A Sombor- Schweinitzer által Keresztes- Fischer belügyminiszternek az 1941. november 1-i koszorúzásról és az 1942. március 15-i tüntetésről készült jelentéseit lásd ÁBTL 2.1. III/1. 285- 287. illetve 52- 55.

Pálóczy- Horváth emlékezete szerint továbbá Davidson támogatásával jelent meg a Cserépfalvi Kiadónál Supka Géza³⁹⁹ német-ellenes 1848 című kötete, valamint a Kovács Imre által szerkesztett, a parasztságot megszólító Szabad Szó című újság is.

Davidson, Pálóczy- Horváth szerint, Auer Pálon keresztül rendszeresen támogatta a Szabad Szó-t, sőt Kovács Imre beszerzése útján a Szabad Szó szerkesztőségét, kiadóhivatalát és terjesztési részlegét a SOE vidéki hálózatának megszervezéséhez igyekezett fedőszervül használni. A Szabad Szó vidéki tudósítói hálózatát Davidson támogatásával Kovács Imre a magyar vidéken akkoriban igen ritka kerékpárokkal tudta felszerelni.⁴⁰⁰

Davidson, a szintén a SOE alkalmazásában Magyarországon tevékenykedő Sidney Morell újságíró tanácsára tehát maga mellé vette az évek óta magyar földön élő Edward Howe újságírót. A magyarországi újságíró és diplomatakörökben közismert Howe, különösen a tájékozódás és a kapcsolatépítés első hónapjaiban, nagyon sokat tudott segíteni Davidsonnak. Davidson, mint befolyásos angol újságíró a németellenes politikusokkal és közéleti személyiségekkel folytatott egyre oldottabb és fesztelenebb baráti beszélgetések során építette ki saját hálózatát. Davidson e beszélgetések során igyekezett a beszélgetőpartner által képviselt politikai irányvonal támogatójaként fellépni, az angol sajtó, így a Reuter's, a Times és az Economist, majd az angol nagykövetség, így közvetve az angol kormány befolyását is felajánlotta. A magyarországi hálózat elsősorban németellenes és angolbarát kapcsolatokból állt. A „kapcsolat” általában önkéntes alapon vállalta, hogy az angol érdekeknek megfelelően tevékenykedik, anélkül, hogy beszervezték volna, így természetesen anélkül, hogy tudomása lett volna arról, hogy konkrétan mely titkosszolgálattal létesített informálisan kapcsolatot.

Az ügynöki munkára vállalkozó személyek esetében sem történt formális beszerzés abban az értelemben, hogy valamiféle nyilatkozatot írtak volna alá, vagy valamiféle okmányt kaptak volna erről, hanem ezen személyek előtt Davidson egyértelműen felfedte magát, és közölte,

³⁹⁹ Supka Gézának az ellenállásban játszott szerepéhez, a Szabadság, Emberség, Magyarság mozgalomhoz, Szent-Györgyi Alberthez, a Pajor- szanatóriumban gyülekező ellenálló- csoporthoz és a Polgári Demokrata Párthoz fűződő kapcsolatáról lásd: ÁBTL 3.1.5. O- 8511 „Supka Géza” továbbá 3.1.5. O- 12145 „Volt polgári pártok” 24- 33. Polgári Demokrata Párt

⁴⁰⁰ 3.2.5. O-8-028 „Nílus” 358.

hogy ő a Special Operations Executive nevű titkosszolgálat utasításainak budapesti végrehajtója.⁴⁰¹

Davidson megbízható emberei közé tartozott Auer Pál, akit Eckhardt Tibor mutatott be Davidsonnak. Auer ezt követően a SOE első beszervezett embere lett Magyarországon. Auer ügyvédi irodája így fedőszervként is működött: Davidson több emberével is Auereen keresztül érintkezett, Auer intézte többek között a Britanova jogi természetű ügyeit, valamint ő volt Davidson pénztárosa⁴⁰² is, azaz rajta keresztül történt a SOE magyarországi hálózatának a finanszírozása, még a Davidson távozása utáni időkben is. Auer képviselte a szintén fedőszervként is működő A.B.C. export- import külkereskedelmi vállalat érdekeit, ezügyben többször járt Belgrádban és mindig találkozott egy bizonyos Hauser angol őrnaggyal, aki titkosszolgálati vonalon Davidson felsőbb kapcsolata volt.⁴⁰³

Az európai kontinens többi országában „szokásos” SOE feladat végrehajtásában, azaz egy komoly támogatással rendelkező, tehát kormányképes ellenzéki szövetség, vagy egy Londonba távozó emigráns kormány létrehozásában Davidson azonban nem tudott számottevő eredményeket felmutatni. Az idő rövidsége mellett a sikertelenséghez nagymértékben hozzájárult továbbá, hogy Magyarországon a régió többi országához képest nyugodt volt a közélet: volt legális ellenzék, legális ellenzéki sajtó, nem volt a németek által megszállott ország, sőt sokáig még hadviselő fél sem. Ekkoriban az angol külpolitika megértőnek mutatkozott a Teleki- féle semlegességi politikával,⁴⁰⁴ így O’Malley budapesti angol nagykövet a „német tancsapatok” magyar területen át Romániába szállításakor a leghatározottabban megtiltotta Davidsonnak a szajoli vasúti híd felrobbantását.⁴⁰⁵

A VKF 2 tudomásával és Teleki Pál jóváhagyásával Budapesten tevékenykedő Davidson⁴⁰⁶ tartotta magát az angol külpolitika és így az angol nagykövet által támogatott magyar „semlegességi politikához”, tehát komolyabb szervezkedésre és szabotázs akciókra nem

⁴⁰¹ 3.2.5. O-8-028 „Nílus” 349. és 351. valamint 3.1.5. O- 9244 „IS ügynökök Magyarországon” 135- 136.

⁴⁰² A Cserépfalvinak küldött Davidson- levelekben is említés történik „Paliról”, azaz Auer Pálról. Lásd még Auer 1971 215- 223.

⁴⁰³ ÁBTL 3.2.4. K- 1432 “Auer Pál”

⁴⁰⁴ Szentiványi Domokos MOL K 63 473 75/a.

⁴⁰⁵ ÁBTL 3.2.5 O-8-028 „Nílus” 384- 385.

⁴⁰⁶ ÁBTL 2.1. I/51- a és 2.1. I/55.

kerülhetett sor, Teleki váratlan öngyilkossága után pedig Davidson és legszűkebb stábjja, egy esetleges német megszállástól is tartva Jugoszlávia felé elhagyta az országot.⁴⁰⁷

Teleki Pál öngyilkossága után néhány nappal Pálóczy- Horváth György is elhagyta az országot.⁴⁰⁸ A Magyarországon újságíróként dolgozó Pálóczy- Horváth Györgyöt a már említett Sidney Morell mutatta be Davidsonnak 1939 novemberében a Hangli- kávéházban. Pálóczy- Horváth volt azon kevesek egyike, aki az emigrációt is vállalva, George Peter Howard névre kiállított angol útlevéllal 1941. április 5.-én elhagyta az országot. A Teheránban és Kairóban is dolgozó, a Haifában 1941 nyarától a „Szabad Magyarország Rádióállomása” majd Jeruzsálemben 1941 végétől a „Magyar Nép Rádióállomása” nevezetű magyar nyelvű angol propaganda adót vezető Pálóczy- Horváth tárgyal majd az 1943 tavaszától a béketapogatózások ügyében Isztambulba érkező magyar küldöttekkel.⁴⁰⁹

A Davidson tehát a semleges Törökországba is követő, és Isztambulban is együtt dolgozó, a magyar ügyekben egyre nagyobb hatáskörrel felruházott Pálóczy- Horváth György emlékezete szerint a Magyarország felé végzett SOE munka jól elhatárolható korszakokra tagolódott:

„Ez a tevékenység korszakok szerint változott. Az első korszakban, 1941 szeptemberétől 1941 december 11-ig, vagyis Davidson Istanbulba érkezésétől az angol- magyar hadüzenetig és az angol követség Budapestről való eltávozásáig, előkészület folyt. Davidson megkezdte az istanbuli magyar hálózat kiépítését, s megkísérelte- nyilván a Budapesten tartózkodó angol követség útján- a kapcsolatok kiépítését. Ez azonban 1941 december 11-ig nem járt sikerrel, mert a követség Magyarországról való eltávózása után került sor a második korszakra, amely 1942 április végéig tartott, s amely időszak alatt Davidson titkos futárokkal kísérletezett, akik tudtommal egytől- egyik lebuktak. 1942 áprilisától 1943 februárjáig „altatták” Istambult, vagyis onnan nem végeztek bedolgozási munkát, minthogy a magyar és a német elhárító

⁴⁰⁷ ÁBTL 3.2.5. O-8-028 „Nílus” 359- 360.

⁴⁰⁸ ÁBTL 3.2.4. K-1629 111- 112.

⁴⁰⁹ ÁBTL 3.2.4. K- 1629 és 2.1. I/51-a. Pálóczy- Horváth 1945 utáni tevékenységére, Magyarországra való hazatérésére, majd ezt követően kémkedésért való elítélésére, bebörtönzésére, perújrafelvételére és felmentésére, Londonba való emigrálására, majd az ÁVH által történő kompromittálására és lejárátására lásd Rainer M. János: Kémeink az Oxford Streeten. Esettanulmányok a magyar hírszerzés történetéből 1957- 1967 in: Ötvenhat után Bp., 2003 115- 142. Rainer M. tanulmánya az általunk is hivatkozott levéltári dossziék 1945 utáni anyagát használja és dolgozza fel.

*szervek figyelme igen erősen ráirányítódott az onnan eredő offenzív munkára. A harmadik korszak a Kállay- féle megadás előkészítő időszaka volt, ezt követte 1943 szept. 9-től⁴¹⁰ 1944 márc. 19-ig a Kállay- kormányral való konspiratív kapcsolat korszaka, amely alatt mindennemű bedolgozás szünetelt. 1944 márc. 19-től a SOE istanbuli kirendeltségének 1944 végén történt felszámolásáig újra kapcsolatokat próbáltak felvenni egy német-ellenes fordulat vagy utolsó pillanatban végrehajtandó kiugrás végrehajtására alkalmasnak látszó elemekkel.*⁴¹¹

Az 1943 tavaszától „magyar referensként” tevékenykedő Pálóczy- Horváth feladata volt a Budapestről érkező hivatalos és félhivatalos magyar küldöttekkel történő tárgyalások lebonyolítása. A Rommel sikerei elől 1942 nyarán még a dél- afrikai Cape Town-ig menekülő Pálóczy- Horváthot 1942 késő őszén visszarendelték Kairóba. Hamarosan Isztambulba kellett utaznia, ahol a magyar szekció politikai referensévé nevezték ki, emlékezete szerint felettese a következő formában tájékoztatta új megbízatásáról: „most a titkos szolgálati munkának egy

⁴¹⁰ 1943. szeptember 9.- én, egy, a Márvány- tengeren horgonyzó hajó fedélzetén a magyar részről hivatalosan megbízott Veress László a külügy sajtóosztályának diplomatája az alábbi feltételeket vette át az angolokat képviselő Hugh Knatchbull- Hugessen nagykövettől: 1. A magyar kormány megerősíti augusztus 17-i kijelentését Magyarország kapitulációjára és a szövetségesek feltételeinek elfogadására vonatkozóan 2. Magyarország kapitulációját titokban tartják. A szövetségesek és a magyar kormány egyidejűleg fogják közzétenni a mindkét fél által elfogadott és alkalmasnak ítélt időpontban. A magyar tárgyaló fél kifejezett kívánságára megállapodtak, hogy semmi este sem teszik nyilvánossá, míg a szövetségesek el nem érnek Magyarország határához 3. Magyarország fokozatosan csökkenti katonai együttműködését Németországgal, különösen pedig visszavonja erőit Oroszországból, és elősegíti a szövetséges légierő átrepülését Magyarország területe fölött a németországi hadicélpontok támadására 4. Magyarország fokozatosan leépíti gazdasági együttműködését Németországgal, és megtagadja a részvételt a német haditermelésben 5. Magyarország kötelezi magát, hogy szembeszáll minden lehetséges német kísérlettel országának elfoglalására, e célból a magyar hadvezetőséget újjá kell szervezni, hogy a magyar hadsereg képes legyen elszakadni a németektől és megtámadni őket 6. Adott pillanatban Magyarország a szövetségesek rendelkezésére bocsátja összes erőforrásait, közlekedési vonalait, légi támaszpontjait a Németország elleni harc folytatására 7. Alkalmas időpontban a szövetségesek küldöttséget juttatnak el légi úton Magyarországra amely tanácsokat ad a kapituláció előkészítéséhez szükséges intézkedések végrehajtásához 8. Magyarország rendszeres rádióösszeköttetést létesít a szövetségesekkel, és folyamatosan tájékoztatja őket a német és a magyar helyzetről. Herczegh Géza: A szarajevói merénylettől a potsdami konferenciáig. Magyarország a világháborús Európában 1914- 1945 Bp., 1999 412- 413. Macartney szerint a békekötésnek volt még egy 9. pontja is, mely szerint Magyarország nem bocsátkozik további tárgyalásokba más helyszíneken, más körökkel. Macartney, C. A.: Október tizenötödike. A modern Magyarország története 1929- 1945 I- II. Bp., 2006 II. 235.

⁴¹¹ ÁBTL 3.1.5. O- 9244 “IS ügynökök Magyarországon” 139.

furcsa feladata vár rá: nem kell ugyanis a titkossággal törődnie, sőt minél nagyobb feltűnést kell keltenie magyar körökben”, majd magyarázatképpen hozzáfűzte, hogy „a magyar halak be akarják kapni az átállási horgot” tehát Pálóczy- Horváthnak „jól látható horognak kell lennie, hogy a legügyetlenebb halak is megtalálhassák”⁴¹²

Pálóczy- Horváth tehát miután találkozott a „magyar halakkal”, tájékoztatta Baklanovot is a tárgyalások menetéről, így a Szovjetunió az angol- magyar tapogatózások minden mozzanatáról értesült, sőt Baklanovon keresztül befolyásolhatta, és befolyásolta is azt.⁴¹³

Az isztambuli magyar hálózat kiépítése tehát sikerrel járt, Pálóczy- Horváth emlékezete szerint a SOE-nak dolgozott, vagy a SOE- tól kisebb- nagyobb megbízásokat fogadott el Dr. Péterffy Tibor egyetemi tanár, Dr. Pothoroczky György külkereskedelmi megbízott, Dr. Schwartz egyetemi tanár, Dr. Erdélyi György, a Chinoin gyár vezérképviselője, Léderer Sándor, az Orion gyár vezérképviselője, Grün Zsigmond bődízműves, Dr. Vály Ferenc egyetemi tanár, Stössel Nándor újságíró. A SOE-val kapcsolatban állt továbbá: Ujváry Dezső főkonzul, Pósfay László követségi titkár, Dr. Csiky Ferenc kereskedelmi attasé és Frey András újságíró.⁴¹⁴

A VKF 2, majd az Államvédelmi Központ egykori vezetőjének, Ujszászy Istvánnak az ÁVH fogságában írott feljegyzései szerint a sztambuli angol hírszerző kirendeltséggel az alábbi személyek tartották a kapcsolatot: Frey András újságíró, Hegedűs Gyula újságíró, Miske-Gerstenberger Jenőné (Mary), a sztambuli magyar főkonzulátus munkatársának angol származású felesége, Kovács Imre parasztíró, Acsay László építészmérnök, dr. Ujváry Dezső sztambuli magyar főkonzul, Pálóczy- Horváth György újságíró, Cserépfalvi Imre könyvkiadó, ifj. Bethlen István gróf, követségi titkár, Barankovics István szerkesztő, újságíró, ifj. Wilhelm Károly, dr. Szent- Györgyi Albert szegedi egyetemi tanár, Kóródy Tibor országgyűlési képviselő, Andrassy Mihály gróf, szigetvári földbirtokos, Hartmann József szabadkai nagyiparos, Békeffy László konferanszié.⁴¹⁵

⁴¹² ÁBTL 3.2.5. O-8-028 “Nílus” 389.

⁴¹³ ÁBTL 2.1. I/55-a. 92- 94. és 2.1. I/51-a. 21.

⁴¹⁴ ÁBTL 3.1.5. O- 9244 140- 141.

⁴¹⁵ Ujszászy 2007 558- 559. Ujszászy emlékezete szerint a genfi angol hírszerző kirendeltséggel többek között Hagenmacher Harry GYOSZ elnök, Dreher Ottó, Kornfeld Móric, Vida Jenő, Weiss Alfonz, Chorin Ferenc nagyiparosok, Bede István követségi tanácsos, Rassay Károly közép-politikus, gróf Dessewffy Gyuláné, valamint Varga Béla, Sulyok Dezső, Gordon Ferenc, Jékely Ferenc és Hegyemegi Kiss Pál kizsugdapárti

Vály Ferenc 1951- ben történt kihallgatása során részletesen beszámolt a második háború alatt Törökországban végzett munkájáról. A már akkor kitűnő angol kapcsolatokkal rendelkező Vály vallomása szerint 1941 januárjában, Teleki Pál közvetlen megbízásából került kapcsolatba az akkor a miniszterelnökségen belül szerveződő Tájékoztató Osztállyal, melynek feladata a nyugati kormányzatok titkos diplomáciai csatornákon történő tájékoztatása a magyar kormány németbarát politikájának látszólagosságáról, illetve kényszerűségéről.

A Budapesten csak Elemér bácsinak becézett, és köztiszteletnek örvendő Macartney, a Teleki politikáját a BBC-ben támogató, így a benesi propagandát kezdetben nem kevés sikerrel ellensúlyozó angol történész⁴¹⁶ szavaival:

„Teleki valójában jelentős erőfeszítéseket tett, hogy titkos eszközökkel ellensúlyozza hivatalos politikája ilyen és egyéb vonatkozású következményeit. A miniszterelnökségen egy külön szolgálatot hozott létre, amely névlegesen (általánosan elfogadott vonalon) a nemzet 'szellemi nevelésével' foglalkozott, de valójában fedőszerve volt egy titkos 'nemzetpolitikai szolgálatnak', amelynek Teleki igazi politikájának a terjesztése volt a célja. Ez részben egy titkos nyomdán keresztül működött, amelyet olyan titkosan irányítottak, hogy nemcsak a szerkesztői munkát (aminek irányelveit általában személyesen Teleki adta meg), hanem még a szedést, csomagolást, postázást, sőt az iroda takarítását is csak magasabb beosztású és kipróbált hűségű emberek végezheték. A sajtótermékeket a feltűnés elkerülése végett egyszerre csak kis mennyiségben postázták, a postai bélyegzőket hasonló módon vásárolták meg (mivel a posták szabad használatának kormányprivilegiuma nem volt kihasználható). Ilyen módon röpiratokat, pamfletet és egy hírmagyarászó folyóiratot terjesztettek, amely bel- és külpolitikai helyzetelemzéseket, az elkövetkezendő belpolitikai fejleményekről (Teleki által rendelkezésre bocsátott) előrejelzéseket és Németország és hívei tevékenységével kapcsolatos leleplezéseket tartalmaztak, alkalmilag igen ötletes propagandafogásokkal.

Gyakran ugyanazt az anyagot több, egymástól különböző formában kiadták, a címzettek különféle társadalmi csoportjai szellemi színvonalához és különleges érdeklődési köréhez

politikusok álltak kapcsolatban. Ujszászy 2007 558. A stockholmi angol hírszerzés kapcsolatot tartott Raoul Wallenberg svéd követségi titkárral, Márai Sándor íróval, Gellért Andor újságíróval, Ullein- Reviczky Antal stockholmi magyar követtel, Nemeshegyi Tibor stockholmi magyar főkonzullal, és Böhm Vilmos követségi titkárral. Ujszászy 2007 559.

⁴¹⁶ Macartney magyar szempontból pozitív tevékenységére lásd Beretzky Ágnes: Scotus Viator és Macartney Elemér Bp., 2005

alkalmazva. A szolgálat szorosan együttműködött az egyházakkal (Serédi bíboros, Apor győri püspök, valamint a katolikus egyház és a protestáns egyházak néhány más vezető személyisége volt beavatva). Különleges felhívást intéztek a nagy egyházi szervezetekhez (mint amilyenek a katolikus és protestáns paraszt- és munkásegységek). A szolgálat helyi megbízottak hálózatával rendelkezett, akik közül sokan a klérushoz tartoztak vagy olyan személyek voltak, akik az említett szervezetekkel összeköttetésben álltak. Többek között ilyen volt Mgr. Varga Béla, a Kisgazdapárt alelnöke, Kovács Béla, a Kisgazdapárt háború utáni főtitkára (akit az oroszok elraboltak), és Mgr. Pehm József, a későbbi Mindszenty bíboros. Ezek nemcsak a központból származó irodalom szétosztásában működtek közre, hanem hírszerzési munkát is végeztek, és néhányukat nemcsak német és nyilaskeresztes tevékenység felderítésével bízták meg, hanem azzal is, hogy számoljanak be a helyi közigazgatási tisztségviselők viselkedéséről, különösen az olyan esetekről, amikor nemzetiségi területeken nem követik lelkiismeretesen a kormány nemzetiségi politikáját.”⁴¹⁷

Teleki Pál miniszterelnöknek így az 1927-ben alakult Magyar Revíziós Liga⁴¹⁸ hálózatán kívül a miniszterelnökségen is saját apparátus állt a rendelkezésére, hogy a revízió mellett másik kiemelt külpolitikai célját, a németek hatalmi törekvéseinek semlegesítését és az ország függetlenségének megőrzését támogassa.

A Nemzetpolitikai Szolgálat a hazai nyilas propagandát, míg a Tájékoztató Osztály a nemzetközi kisantant propagandát igyekezett- nem kevés sikerrel- ellensúlyozni. Megszüntetésük egyben a Teleki- féle semlegességi politika feladásaként is értelmezhető volt. Kállay Miklós majd Lakatos Géza miniszterelnökök később mindezen hálózatok segítségével

⁴¹⁷ Macartney 2006 I. 456- 457.

⁴¹⁸ Zeidler 1997 303- 352.

Ujszászy visszaemlékezéseiben is többször említi a Revíziós Ligát. Emlékezete szerint a VKF 2 és a Revíziós Liga szorosan együttműködött, közösen tartottak külföldön hírszerző ügynököket. Az intézmény vezetőinek és levelezőinek irányzata Ujszászy szerint erősen az angolszász barátság felé hajlott. Levelezői: Bajowsky Lajos- Nagyszombat, Pozsony, gróf Esterházy János- Pozsony, gróf Csáky Mihály- Kelet-Szlovákia, Veller Mátyás- Berlin, Vajta Ferenc- Berlin, Bajowszky József- Washington, New York, Hevesi Pál- Párizs, Póka-Pivny Béla- London, Divéky Adorján- Varsó, Mészáros Gyula- Ankara, Kaukázus felől Baku, Gellért Andor- Stockholm, Mészáros István- Helsinki, Moszkva. Ujszászy 2007 335., 521., 560., A Revíziós Ligának később a „béketárgyalások” előkészítésében is kiemelt szerepe volt, a nem hivatalos diplomáciai kapcsolatok felvételével ez a Teleki által válogatott és jól kiépített titkári hálózat kezdte meg a tapogatózásokat a nyugati szövetségesek felé. Ujszászy 2007 278.

építettek ki kapcsolatokat illetve érintkeztek a Szövetségesek, majd a Szovjetunió képviselőivel. Ennek a titkos hálózatnak a meghatározó alakja volt Szent- Iványi Domokos.⁴¹⁹ Szent- Iványi később a titkos szervezetek konspirációs szabályai szerint működő Magyar Közösség hálózatára épülő Magyar Függetlenségi Mozgalomban és a Kiugrási Irodában tevékenykedik majd válik a német- ellenes magyar ellenállás kiemelkedő alakjává. Az idegen megszállás alatt a magyar érdekekért tevékenykedő Szent- Iványi és társai ellen a háború után is felléptek. Az ellenállás az ellenállás. A megszállás pedig megszállás, akár német, akár orosz. Az ellenállásra alkalmas titkos hálózatok felfedése, megfigyelése, befolyásolása, esetleges szétrombolása, vagy átalakítását követően további felhasználása pedig mindig és mindenkor eminens birodalmi érdek.⁴²⁰

A Magyar Revíziós Liga 1927. július 27.- én alakult, alig több mint egy hónappal a Daily Mail 1927. június 21.-i számában Harold Sidney Harmsworth azaz Rothermere lord által Hungary's Place in the Sun címmel publikált cikk megjelenése után.⁴²¹

A harmincas évek közepétől a Gresham- palotában Herczeg Ferenc elnökle, de Fall Endre operatív irányítása alatt működő Magyar Revíziós Ligának a revízió belföldi és külföldi népszerűsítésén túl a német hatalmai törekvésekkel szembeni szellemi önvédelem, majd a

⁴¹⁹ Szent- Iványi Domokos: Csonkamagyarország külpolitikája 1920- 1944. Magyar Országos Levéltár K 63, 473, 75/a. Szent- Iványinak ez az alapvetően fontos munkája elsősorban a hivatalos és a titkos diplomáciai üzenetváltások anyagára támaszkodik, és nélkülözhetetlen forrás a Teleki Pál- féle non belligerence (azaz “nem hadviselő fél”) vagy később a Kállay Miklós- féle successive dissociation (azaz “fokozatos elkülönülés”) politikájának megértéséhez.

⁴²⁰ Székér Nóra: A Magyar Testvéri Közösség története Bp., 2010 szerkesztette Szelke László 128- 134.

⁴²¹ A Magyar Revíziós Ligához az alábbi szervezetek csatlakoztak: Gyáriparosok Országos Szövetsége, Országos Magyar Gazdasági Egyesület, Magyar Gazdaszövetség, Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés, Magyar Kereskedelmi Csarnok, Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara, Országos Iparegyesület, Országos Központi Hitelszövetkezet, Hangya Termelő Szövetkezet és Hangya Ipar Rt., Országos Mezőgazdasági Kamara, Falu Országos Földműves Szövetség, Délvidéki Otthon, Szent Gellért Társaság, Muraközi Szövetség, Országos Színészegyesület és Nyugdíjintézete, Bánáti Daloskör, Hargita- Váralja Jelképes Község (Szeged), Ügyvédi Kamara, Nemzeti Szociális Párt, Magyar Hadviseltek Egységes Pártköre, Népies Irodalmi Társaság, Magyar Székely Egyesület, Magyar Újságírók Egyesülete, Pénzintézetek Országos Egyesülete, Országos Iparosszövetség, Magyarországi Vidéki Lapok Országos Egyesülete, Mérnöki Kamara, Nemzeti Munkatábor Szövetkezet, Vidéki Újságkiadók Országos Szövetsége, Magyar Nemzeti Szövetség, Közszolgálati Alkalmazottak Nemzeti Szövetsége, Pesti Izraelita Hitközség, Sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium Volt Növendékeinek Egyesülete. Zeidler Miklós: A Magyar Revíziós Liga Századok 1997 339.

béketapogatózások titkos diplomáciai előkészítése is a feladata volt. Az angolszász hatalmakkal a Miniszterelnökség és a Külügyminisztérium a Revíziós Liga titkári hálózatán keresztül kezdte meg a „béketapogatózásokat”. A semleges európai országokba, mely a legjobb lehetőségeket nyújtotta a kapcsolatok felvételére és a hírszerzésre, a Revíziós Liga legjobb embereit igyekezett kiválasztani Ullein- Reviczky Antal, így került Frey András Isztambulba, Gellért Andor Stockholmba, Honti Ferenc Genfba, Tamás András pedig Lisszabonba.⁴²²

Az angol majd az amerikai hadüzenet után az alábbi anekdota nagyon népszerű volt Budapesten:

- Magyarország köztársaság?
- Nem, királyság.
- Eszerint önöknek királyuk van?
- Nem, tengernagyunk.
- Akkor önöknek flottájuk van?
- Nem, még tengerünk sincsen.
- Önöknek ugyebár területi követeléseik vannak?
- Igen.
- Amerikával szemben?
- Nem.
- Angliával szemben?
- Nem.
- Oroszországgal szemben?
- Nem.
- Hát akkor kivel szemben vannak követeléseik?
- Romániával szemben.
- Ezek szerint hadat üzennek nekik?
- Nem, a szövetségeseink.⁴²³

Teleki Pál vagy Kállay Miklós politikájának az ismeretében az anekdota a következőképpen akár tovább is bővíthető:

⁴²² Zeidler 1997 331. és ÁBTL 2.1. II/42. “Potoczky Kálmán”

⁴²³ Herczegh 1999 374.

- Önöknél van egyáltalán ellenállás?
- Van, csak nem látszik.
- Miért, ki az ellenállás vezetője?
- A miniszterelnök.

Visszatérve a Budapesten Davidsonnak is dolgozó Vály esetére: ő 1942 őszén, egy, a Belvárosi Kávéházban Bajcsy- Zsilinszky Endrével folytatott beszélgetést követően találkozott Ullein- Reviczky Antal külügyi sajtófőnökkel, aki Fall Endréhez, a Revíziós Liga egyik vezetőjéhez irányította.

A törökországi utazás teljeskörű technikai előkészítését (szükséges papírok és engedélyek beszerzése, megfelelő „fedősztori” kidolgozása) Fall Endre vállalta magára. Vály 1943 februárjában, az utazása előtt közvetlenül még egyszer találkozott Fall Endrével majd Ullein- Reviczkyvel, aki ekkor közölte is Vályval, hogy feladata az angolszász körök tájékoztatása lesz.⁴²⁴

Eszerint Magyarország a nyugati szövetségesekkel szemben nem tekinti magát hadviselő félnek, és kész bármikor tárgyalásokat folytatni az országnak a nyugati szövetségesek által történő megszállásáról. Ullein- Reviczky külön felhívja Vály figyelmét a várható provokációkra, valamint hogy a kapcsolattartásra kizárólag a diplomáciai postát vegye igénybe. Davidson 1941 áprilisában történt távozása után Válynak megszakadt a kapcsolata az angolokkal, a későbbiekre kijelölt kapcsolattartónak a szintén az angoloknak dolgozó Schwarz Bertalan isztambuli egyetemi tanárt nevezte meg, aki 1941 nyarán már levélben kereste Vályt.

Vály Törökországba érkezve jelentkezett az angol nagykövetségen és Pálóczi- Horváthnál is, és mint a Kállay- kormány titkos, de hivatalos megbízottja tevékenykedett Isztambulban.⁴²⁵ Az angoloktól azt a feladatot kapta, hogy az isztambuli magyar kolóniában látottakról és

⁴²⁴ ÁBTL 3.1.9. V- 85139 10.

⁴²⁵ Szegedy- Maszák 1996 II/192- 194.

hallottakról rendszeresen jelentést tegyen, illetve, hogy az angol politikának megfelelően ugyanitt propagandát folytasson. Vály tehát a magyarok mellett az angoloknak is dolgozott.⁴²⁶

A német megszállással Vály feladatának hivatalos jellege természetesen megszűnt, egy ízben Ankarába utazott a Lakatos- kormányal történő kapcsolatfelvétel ügyében, de 1946 nyaráig, hazatéréséig, a török fővárosban maradt, és az angoloknak továbbra is dolgozott.⁴²⁷

Sőt, hazatérését az angolok a szovjet követségen keresztül intézték, így minden bizonnyal jobb fedést biztosítva a számára, ezért ezek után nem meglepő, hogy a Pénzügyminisztériumban angol és amerikai ügyekkel foglalkozhatott, és hozzáférhetett a Jótételi Hivatal angol és amerikai érdekeltségekről és vagyonokról készült szigorúan bizalmas anyagaihoz. A magyar kormányal folytatott jótételi tárgyalásokon így az angolszász hatalmak Vály révén már előre ismerhették a magyar adatokat és álláspontot.⁴²⁸

⁴²⁶ ÁBTL 3.1.5. O- 9244 140., 3.2.5. O-8-028 „Nílus” 392., 3.1.9. V- 85139 343- 344. Pálóczy- Horváth György kihallgatása „Váli a kapott feladatokat a körülményekhez képest tökéletesen látta el és a SOE magyarországi osztályának a legmegbízhatóbb és legfontosabb ügynöke lett.” 344.

⁴²⁷ ÁBTL 3.1.9. V- 85139 9- 14. Vály Ferenc kihallgatása

⁴²⁸ ÁBTL 3.1.9. V- 85139 332- 333. Dr. Makai Pál kihallgatása

XIV. fejezet

A SZTAMBULBÓL VEZETŐ ÚT

A magyarországi futárszolgálatra Davidson folyamatosan keresett megbízható embereket, a veszélyes feladatra végül Lutfi Tozan, Miske- Gerstenberger Jenőné és Visnovitz Jenőné vállalkoztak.⁴²⁹

Davidson, hogy félbehagyott budapesti munkáját, a magyarországi hálózat kiépítését is sikerrel be tudja fejezni, leveleket fogalmaztatott és fordíttatott Pálóczy- Horváttal, melyeket a fent említett futárokkal Cserépfalvi Imréhez, Kovács Imréhez, Bálint Györgyhöz, illetve Kertész Róberthez, Barankovics Istvánhoz és Szakasits Árpádhoz kellett volna eljuttatnia.⁴³⁰

Pálóczy- Horváth a Cserépfalvihoz, Bálint Györgyhöz és Kovács Imréhez írott első levelében a SOE általános feladatainak megfelelően egy puccs előkészítését, illegális újságok kiadását, röpcédulakampányokat, ipari szabotázszt, a magyarországi helyzet forradalmasítását javasolja és kéri a három címzettől, ellenkező esetben számolni kell a visszatért területek ismételt elvesztésével is. Pálóczy- Horváth szavaival:

„A magyar népnek mindent el kell követnie, hogy bebizonyítsa a nagyvilág előtt, hogy nem Hitler cinkosa: hogy ebbe a háborúba őt a kiszipolyozó, elnyomásban tartó uralkodóosztály

⁴²⁹ ÁBTL 3.1.5. O- 9244 „IS ügynökök Magyarországon” 140.

⁴³⁰ Macartney 2006 II/135., Pintér 1966 350. ÁBTL 3.2.5. O-8-028 „Nilus” 381- 384.

kényszerítette bele. A környező európai népek minden módon bebizonyítják, hogy gyűlölik a hitleri elnyomást. A magyar nép- ha nem akar új Trianont- jól teszi, ha sürgősen bizonyítékát adja hasonló állásfoglalásnak.”⁴³¹

Az első és a második levélben is szó esik a Cserépfalvinak küldött százezer pengőről, és a Pálóczy- Horváth által vezetett Magyar Nép Rádióállomása nevezetű angol propaganda rádióadásról. Szintén mindkét levélben hangsúlyosan szerepel, hogy a SOE direktíváknak megfelelően Davidson szeretne ellenzéki politikusokat vagy neves közéleti embereket emigrálásra bírni, és a világszerte ismert és elismert Bartók Béla vezetésével, több emigráns politikus, így Eckhardt, Vámbéry Ruzstem, Károlyi Mihály támogatásával, valamint az esetleg emigráló Rassay Károly és Szakasits Árpád részvételével egy „szabad magyar mozgalom” vagy „ellenkormányt” alakítani. Felmerül a műveiben az emigráns létről mindig megvetéssel értekező Szekfű Gyula emigrálásának a lehetősége is.⁴³²

Szekfű a tervek szerint Isztambulba utazott volna előadásokat tartani, majd nem tért volna vissza Budapestre, hanem Oxfordba távozott volna Macartney professzort támogatni az oktobrista emigráció egyre erősödő propagandájával szemben.⁴³³ A tervből végül nem lett semmi. Valószínűsíthető azonban, hogy a nagy tervekkel és reményekkel külföldre utazó Eckhardt Tibort⁴³⁴ sikerrel marginalizáló propaganda a Három nemzedék szerzőjét is különösebb lelkiismeretfurdalás nélkül lejáratta és így semlegesítette volna.

⁴³¹ Cserépfalvi Imre: Egy könyvkiadó feljegyzései Bp., 1982 384.

⁴³² Lásd Szekfű Gyula: A száműzött Rákóczi Bp., 1913 és uő: Az öreg Kossuth Bp., 1952 Szekfű Gyula nagyívű, ám ellentmondásokkal teli pályájához lásd továbbá Szelke László: Konzervatív? Katolikus? Realista? Szekfű Gyula ante portas in: Apó. Könyvekről jutott eszünkbe Bp., 2012 szerkesztette: Pápay György 245- 255.

⁴³³ Shelton 2010 316. Szegedy- Maszák 1996 II/57- 61. és 227- 230.

⁴³⁴ ÁBTL 3.2.5. O-8-028 „Nílus” 379. Pálóczy- Horváth minden eszközzel igyekezett megakadályozni, hogy az egyiptomi magyar emigráció támogassa Eckhardt tevékenységét. Eckhardt hiteltelenítéséhez nagymértékben hozzájárult az a körülmény is, hogy a számára egy svájci bankszámlára havi rendszerességgel utalt jelentős összegű apanázs feladója- a magyar kormány- ismertté vált. Pálóczy- Horváth számára Eckhardt komoly veszélyforrás volt, ennek megfelelően a lehető legrosszabb véleménnyel volt Eckhardtról, szerinte összevissza hazudozott, úgy viselkedett mint egy „telelő- nyaraló milliomos, flörtölt és táncolt s hetekig feléje sem nézett az angoloknak.” 3.2.4. K- 1629 116. Eckhardt munkáját- a nagy- britanniai és amerikai magyar emigráció különböző áramlatainak összefogását egy esetlegesen külföldre távozó magyar emigráns kormány támogatása céljából- Benes és az oktobrista emigráció sikeresen akadályozta. Eckhardt a propaganda hatására nem kapott vízumot Nagy- Britanniába, végül az Egyesült Államokba utazott, ahol az amerikai tárgyalásokba szintén

Később más, de nagyon hasonló kombinációban felmerül a szintén világhírű Szent- Györgyi Albert emigrálásának a lehetősége is:

„Ha valaki a mi köreinkben meg tudná közelíteni Szentgyörgyi professzort, meg kellene tenni. Hajlandó- e kijönni és a független magyar mozgalmat vezetni és irányítani? Csécsi Imre nem tud kijönni? Vagy egy más szocialista vezető? A magyar politikai emigráció úgy Angliában, mint Amerikában: egymással veszekszik. Eckhardt októberben még arról írt, hogy 'ő a magyar kormány külföldi, alkotmányos ellenzéke'. Jellemző, hogy az angoloknak Vámbéry személye és csoportja sokkal rokonszenvesebb, mint az Eckhardté. Hivatalos támogatást azonban egyik csoport sem kap és- érzésem szerint- nemzeti bizottságként, vagy pláne ellenkormányként a jövőben sem fogják egyiket sem elismerni. Más volna a helyzet, ha mostanában kijönne néhány komoly politikus. Mondjuk a Rassay, egy- két szocialista és még egy- két jó név.”⁴³⁵

Rassay Károly emigrálása különösen fontos lett volna Pálóczynak, mindkét levelében név szerint is megemlíti a két háború közötti nemzeti liberális politika legnagyobb alakját.⁴³⁶

A Davidson levelében írottak összhangban voltak az angol külügyminiszter, Eden által megfogalmazott brit állásponttal, mely szerint nincs egyetlen komolyan vehető emigráns szervezet, amely akár Magyarországon, akár az emigrációban döntő befolyással rendelkezne, így az angolok sem Eckhardtot, sem Károlyit, sem Jászit, sem Vámbéryt, sem Zsilinszky Antal csoportját nem ismerik el hivatalosan, mely elismerés minden bizonnyal nem kevés komplikációt okozott volna a kiemelten támogatott cseh emigrációval, vagy akár a Szovjetunióval ápolt politikában.⁴³⁷

bekapcsolódó Habsburg Ottóval dolgozott együtt. A Revíziós Liga közvetítésével mindketten Lisszabonon keresztül tartották a kapcsolatot a Miniszterelnökséggel és a Külügyminisztériummal.

⁴³⁵ Levél Isztambulból. Pálóczy Horváth György levele a magyar ellenálláshoz Kritika 1980/12. 11- 12. és Cserépfalvi 1982 394.

⁴³⁶ Cserépfalvi 1982 389. és 399.

⁴³⁷ Juhász Gyula: Magyarország nemzetközi helyzete és a magyar szellemi élet 1938- 1944 Bp., 1987 37- 38. Már az 1941 áprilisában kimondott diplomáciai kapcsolatok megszakítása után, de még az 1941 decemberében megküldött hadüzenet átadása előtt a britek négy pontban határozták meg a Magyarországgal kapcsolatos politikájuk lényegét: 1. Csökkenteni a Németország érdekében tett aktív magyar katonai erőfeszítéseket 2. Csökkenteni a Németországba irányuló élelmiszer, nyersanyag stb. szállításokat 3. Megakadályozni a német hadsereg átvonulását Magyarországon 4. Magyarország német megszállását kiprovokálni, ezáltal gyengíteni a

Davidson már 1941 tavaszán, jugoszláv területen, útban Törökország felé panaszkodik Pálóczy- Horváthnak, hogy rajta kívül több megbízható emberének is kínált fel angol útlevelet, így például Rassay Károlynak, Békeffy Lászlónak, Stark Jánosnak, Szakasits Árpádnak, Gratz Gusztávnak- de kivétel nélkül elutasították az ajánlatot.⁴³⁸

Ennek magyarázata a hivatalos angol elismerés esetleges elmaradásától való félelem és az emigrációtól való idegenkedés mellett az is lehetett, hogy a hazai közéletet a második magyar hadsereg pusztulásáig nem hatotta át a háborús pszichózis, és a német megszállásig vagy talán egészen a nyilas puccsig nem tapasztalhatta meg a háború összes borzalmát.

fronton harcoló német haderőt. Uo. 39. Az 1943 szeptemberi angol- magyar különbéke előkészítése során a brit vezérkar a brit kormánynak írott feljegyzésében az alábbi álláspontot képviselte: „A mi szempontunkból egy német invázió Magyarország ellen nagyon jól szolgálná érdekeinket. Az alatt a két- három hónap alatt, ami szükséges lenne ahhoz, hogy Németország összeszedje a nélkülözhetetlen erőket, felülkerekedjen az ellenálláson és befejezze az ország megszállását, Németország nem kaphatna segítséget Magyarországtól és csak keveset Romániától. Ez alatt az idő alatt rá lehetne kényszeríteni, hogy erőit a Balkánon tartsa. Még az után is, hogy Magyarországon a rend helyreállna, a németek helyzete sokkal rosszabb lenne, mint most. Azon felül a német erők eltérítése Magyarország lerohanására és megszállására másutt a német pozíciók veszélyes gyengüléséhez vezethetne.” Uo. 52. Mindezek ismeretében korántsem elképzelhetetlen, hogy a magyar béketárgyalások és béketárgyalások, valamint a balkáni front megnyitásának a terve, ha nem is kizárólag, de elsősorban mindenképpen propagandacélokat szolgált. Juhász szerint valószínűsíthető, hogy Hitler a hazánk területére bedobott angol és amerikai ejtőernyősöket egy Magyarország átállását és a balkáni front megnyitását előkészítő akcióként értelmezte, és végül ezért döntött Magyarország megszállása mellett az angolszászoknak oly kedvező időpontban, a normandiai második front megnyitása előtt néhány hónappal. Juhász 1987 53- 54. Véleményünk szerint a Stockholmon és Isztambulon keresztül is egy időben, 1944 februárjában magyar oldalról a szovjetek irányában kezdeményezett tárgyalások híre inkább gyorsabb cselekvésre készíthette a német vezetést. 1944 januárja, Hatz Ottó egyértelmű és konkrét jelentése óta a magyar politika minden kétséget kizáróan tudta, hogy az ország a szovjet megszállási zóna része lesz. Ez természetesen a németek előtt is ugyanúgy világos volt. Rassay Károly emlékirataiban beszámol egy, a miniszterelnök és a belügyminiszter részvételével lezajlott, akkor különös fontosságúnak vélt tanácskozásról, ahol az Egyesült Polgári Ellenzék létrehozásáról, és Bethlen István vagy Rassay vezetésével egy új kormány felállításáról döntöttek volna. Ujszászy István emlékirataiban szintén találhatunk erre utaló feljegyzéseket. Nem lehetetlen, hogy az új kormány egyik feladata a szovjetekkel történő fegyverszünet aláírása lett volna. Lásd továbbá Joó András: Kállay Miklós külpolitikája Bp., 2008 242- 243.

⁴³⁸ ÁBTL 3.2.4. K- 1629 113.

Azt is fontos megállapítanunk, hogy a magyarországi legális és illegális ellenzék a békekötést és a háborúból való kilépést a kormányzattól és a kormányzótól várta, és ennek megfelelően fogalmazta meg saját taktikáját és stratégiáját.⁴³⁹

A levelek címzetteknek való átadása azonban korántsem volt zökkenőmentes, és nagyon komoly bonyodalmakat okozott. A levelek javarésze sohasem jutott el a címzettekhez.⁴⁴⁰

A Kovács Imréhez hasonlóan a Cserépfalvi Kiadónál a Szovjetunióról könyvet megjelentető Markos György, a hírhedt „vándorló fegyház” tagja visszaemlékezéseiben felveti annak a lehetőségét is, hogy az akció provokációs céllal lehetett olyannyira ostobán megtervezve, hogy Davidson mindhárom futárát őrizetbe vehette a VKF 2.⁴⁴¹

1942 januárjában Visnovitz Jenőné Isztambulból hazatérve már nyomozók várták a Déli-pályaudvaron, 1942 márciusában Lutfi Tozant provokációra gyanakodva maga Cserépfalvi Imre könyvkiadó, míg 1942 júniusában Miskénét Bethlen András főszerkesztő jelentette fel.⁴⁴²

A futárok lebukásában a sorozatos konspirációs hibák mellett fontos szerepet játszott a VKF 2-nek dolgozó Starasolszky Aranka is.⁴⁴³

Cserépfalvi Imre Starasolszky Arankával 1941 tavaszán találkozott a könyvkiadó Váci utcai üzletében.⁴⁴⁴ A fiatal és csinos hölgy írónőként mutatkozott be, és könyvkiadási ügyben kereste Cserépfalvit, dicsérte a kiadó által megjelentetett könyveket, és készülő kéziratának keresett méltó helyet. Cserépfalvinak gyanús volt a hölgy, később egy baráti „füles” alapján kiderült Starasolszky „valódi” foglalkozása, így a következő alkalommal már a kiadó lektoraként tevékenykedő Kovács Imre találkozott Starasolszkyval. Kovács Imre is végighallgatta a hölgy készülő kéziratáról, németellenességéről és szovjetbarátságáról szóló „meséket”, majd azt tanácsolta neki, hogy írjon inkább szerelmes regényeket, a kiadó már így

⁴³⁹ Macartney 2006 I/488- 489., Kállay 1991 II/137.

⁴⁴⁰ ÁBTL 3.1.5. O- 9244 141- 143. és 3.2.5. O-8-028 „Nílus” 381- 384.

⁴⁴¹ Markos György: Vándorló fegyház Bp., 1971 309- 310.

⁴⁴² ÁBTL 3.1.5. O- 9244 141- 143. és 3.2.5. O-8-028 „Nílus” 381- 384.

⁴⁴³ ÁBTL 3.1.5. O- 9244 143. (A 146. oldalon található a SOE isztambuli magyar rezidentúrájának és ügynökeinek hálózati ábrája.) 3.2.4. K-1629 121. Ujszászy 2007 345, 502, 510, 550, 552, 554.

⁴⁴⁴ Cserépfalvi 1982 254.

is tele van unalmas politikai kéziratokkal. Kovács Imrere is mély benyomást gyakorolt a hölgy szépsége, így biztos volt abban, hogy hamarosan valakit sikerrel hálóz majd be a csinos provokatőr.⁴⁴⁵ Nem kellett csalódnia:

„Pár hónap múlva Kovács Imre elmondta, hogy a Hangli Kioszkban találkozott a rendkívül közkedvelt Békeffy László kabaréművésszel, akit úgy ismertek városszerte, mint az ellenállási mozgalom élharcosát. Békeffy igen bizalmasan közölte vele, hogy különös szerencse révén megnyílt a lehetősége arra, hogy újra kapcsolatba léphessen az angol titkosszolgálattal. A közeli napokban fog kiutazni egy igen művelt, tökéletesen megbízható barátnője, akinek nagyon jó összeköttetései vannak diplomáciai körökben s módjában volna kijuttatni és behozni olyan anyagokat, amelyek egy komoly, szellemi szabotázs megszervezéséhez szükségesek. Kérte Imrét, hogy készítsen el egy tervezetet a mozgalom beindítására, és sorolja fel, hogy mivel segíthetik külföldről a szervezkedést. Imre félig tréfásan érdeklődött a 'barátnő' iránt: fiatal? csinos? jó svádájú? Majd Békeffy dicsérő válaszai után azt kérdezte: 'Nem Starosolszky Aranka ez a bizonyos futárjelölt?' Békeffy megdöbbenve kérdezte, honnan ismeri a barátnőjét? Imre kitért az egyenes válasz elől, inkább arra törekedett, hogy lebeszélje Békeffyt erről a veszélyes kapcsolatról. Közölte vele, hogy meggyőződése szerint Starosolszky Aranka nem megbízható ilyen veszélyes ügyekben – bajt hozhat mindnyájunkra. Ajánlotta, hogy szakítsa meg sürgősen ilyen irányú kapcsolatát vele. Békeffy fölháborodva tiltakozott, képtelennek tartotta ezt a nagyfokú bizalmatlanságot.”⁴⁴⁶

Békeffynek 1942 nyarán már egészen más lehetett a véleménye Starosolszkyról, de addig még Cserépfalviékkal is nagyon sok minden történt.

A Davidson magyarországi hálózatának lebukását segítő- melynek következtében a SOE Davidsont a magyar ügyekből teljes mértékben kivonta és a továbbiakban a jugoszláv majd az olasz vonalon alkalmazta⁴⁴⁷ - VKF 2 felderítő és elhárító expozitúrát Merkly Antal ezredes vezetésével az Isztambulból induló angol kémtevékenység semlegesítésére 1942-ben hozták létre. Az 1943 őszeig Mittelmajer motorkerékpár alkatrész behozatali vállalat fedőnéven a

⁴⁴⁵ Cserépfalvi 1982 255.

⁴⁴⁶ Cserépfalvi 1982 256.

⁴⁴⁷ Pálóczy- Horváth, bár a VKF 2 ezirányú munkáját is kénytelen elismerni, elsősorban Davidsont teszi felelőssé a lebukásokkal kapcsolatban, szerinte „ha valóban beszerezett hálózatról lett volna szó, akkor megszervezték volna a titkos érintkezés módjait is, a kapcsolattartás egész technikáját, és nem kellett volna titkos futárokkal kísérletezni.” ÁBTL 3.1.5. O- 9244 137- 138. Lásd még 3.2.5. O-8-028 „Nilus” 385- 386.

Bajza utca 44. szám alatt működő szervezethez tartozott Bágyoni Ferenc, Németh Tibor százados, Szentkirályi Géza százados, Gedővári János hadnagy, Rózsa Tamás hadnagy, Halász Ferenc ellenőr, Simon Illés ellenőr, Maga Jenő segédellenőr és Knapik József gépkocsivezető.⁴⁴⁸ Merkly hálózatához tartozott a csinos beugrató ügynöknő, Starasolszky Aranka is.⁴⁴⁹

Merkly legjobb ügynöke és bizalmi embere Grosz Andor kereskedő volt. A kereskedők mellett a VKF 2 az Isztambulban vendégszereplő színházi és cirkuszi társulatok, zenekarok és „band”-ek tagjait, így énekesnőket, színésznőket és artistákat is igyekezett beszervezni.⁴⁵⁰

Davidson kurirjainak, valamint a győri szabotázsban érintett személyeknek, köztük Békeffy Lászlónak és a kabaré titkárának, a Budapest és Győr között futárszolgálatot teljesítő Marton Dezsőnek a lebukása és elítélése, valamint Davidson félreállítása után az angolok majdnem egy évig, 1943 kora tavaszáig pihentették az isztambuli vonalat. A magyar kormány által 1943 tavaszán Isztambulban kezdeményezett béketapogatózások, korábban Aday János szófiai és ankarai, később Bartalis Kálmán isztambuli katonai attaché felmentése, majd ezt követően a helyükre Hatz Ottó kinevezése, valamint a Bajza utcai VKF 2 expozitúra felszámolása egymással több szálon is összefüggésbe hozható események. A magyar kormány mindezen intézkedéseivel is igyekezett a titkos tárgyalásoknak, majd később a folyamatos információcserének kedvezőbb körülményeket biztosítani. Az angolok is érzékelték a növekvő isztambuli magyar érdeklődést, ennek köszönhető Pálóczy- Horváth Isztambulba helyezése és magyar referenssé történő kinevezése.⁴⁵¹

Hatz Ottó, Grosz Andor vagy Bágyoni Ferenc azonban nem csak a VKF 2-vel tartott szoros kapcsolatot.⁴⁵²

⁴⁴⁸ ÁBTL 3.1.5. O- 9244 126- 127.

⁴⁴⁹ ÁBTL 3.1.5. O- 9244 128.

⁴⁵⁰ ÁBTL 3.1.5. O- 9244 127.

⁴⁵¹ Ujszászy 2007 275.

⁴⁵² Hatz Ottóról, Alfred Schwarczról, Otto Wagnerről és Richard Klattról lásd a Hatz szovjetunióbeli kihallgatási jegyzőkönyveit tartalmazó dossziét: ÁBTL 3.2.1. Bt- 262/2., és az elsősorban amerikai levéltári anyagokat feldolgozó kötetet: Charles Fenyvesi: Három összeskűvés Bp., 2007 különösen 299- 325., 387- 445. és 447- 483. Hatz 1945 utáni tevékenységéhez lásd a 3.2.1. Bt- 262. jelzetű további dossziékat, benne a két háború közötti katonai elit beszervezett tagjainak ügynökjelentéseit, valamint Tabajdi Gábor- Ungváry Krisztián: Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon 1956- 1990 Bp., 2008 262- 284.

Hatz Szófiába érkezése után azonnal megismerkedett Otto Wagnerral, alias Deliuossal, a szófiai Abwehr kirendeltség vezetőjével, akihez mindvégig szoros munkakapcsolat fűzte. Hatz, miként azt a szovjetunióbéli kihallgatásai során csak 1948. február 7.-én vallotta be első ízben, -miután a kihallgatást végző szovjet tiszt konkrétan hivatkozik Nedeva ezredesnek, a bolgár hadsereg hírszerző osztálya tisztjének egy korábbi vallomására- hogy az isztambuli magyar kereskedelmi attachén, a VKF 2-nek is dolgozó Csiki Ferencen keresztül már 1941-ben kapcsolatba kerül a Szövetségesek hírszerző szerveivel. Hatz vállalta, hogy a diplomáciai futárpostáján keresztül a budapesti lengyel bizottság címére többször is továbbít az isztambuli lengyelektől kapott leveleket és pénzüsszegeket. Az isztambuli lengyel konzulátusra címzett, Budapestről, Szapáry gróf által feladott borítékok között azonban talált egy gyanús küldeményt, melyet nem továbbított, hanem további vizsgálat céljából Deliushoz juttatta.

A Hatz által Deliusnak átadott zárt boríték valóban mikrofilmre vett hírszerzési adatokat is tartalmazott, a lengyel hálózat tehát a lengyel menekültek segélyezése mellett az angolok számára is dolgozott. Deliuossal megbeszélték, hogy dezinformációs célból továbbra is kapcsolatot tart a lengyelekkel, és a jövőben is mindenről tájékoztatni fogja Delius.

Delius ettől kezdve teljesen megbízott Hatzban, mely körülmény néhány évvel később Hatz szempontjából különösen fontos lesz majd.

Hatz ezt követően a VKF 2 mellett az OSS-nek, az Abwehr-nek, és a különböző zsidó segélyszervezeteknek is dolgozó Grosz Andoron, majd a VKF 2 mellett az amerikaiaknak is dolgozó Kövess Lotháron, a Standard Oil Company tisztviselőjén keresztül 1943 őszén több alkalommal is találkozott az amerikaiakkal, köztük a MI 6-ot az OSS-re cserélő Alfred Schwarzzal, az isztambuli hálózat Dogwood fedőnevű vezetőjével. Dogwood ezt követően Jasmine fedőnév alatt Hatzot is beszervezte. Grosz fedőneve Trillium, Kövessé Jacaranda, Bágyonié Pink lett. A Hatzra nézve legveszélyesebb ügynök Laufer Frigyes volt, aki az amerikaiaknak Iris fedőnéven dolgozott, azonban ő volt az is, aki az Abwehr lefejezése, és Richard Klatt Szófiából Budapestre költözése után, az isztambuli zsidó származású hálózat tagjai közül egyedülként az SS titkosszolgálat a Sicherheitsdienst- az SD- bizalmi embere is tudott maradni.

Hatz tehát kettős ügynökökkel körülvéve- közben ő maga is kettős ügynökké válva- igyekezett a magyar kormány és az amerikaiak között közvetíteni. Az amerikaiak a békekötéskor várható jóindulatukért cserébe a magyar kormánytól folyamatos tájékoztatást

kértek a német gazdaság és a német hadigépezet aktuális helyzetéről, valamint partizánakciók szervezését és a magyar csapatoknak a keleti frontról való teljes kivonását is követelték. Hatz az amerikai feltételekről Budapesten beszámolt Kádár Gyulának a VKF 2 vezetőjének és Szombathelyi Ferenc vezérkari főnöknek. Hosszas mérlegelés után Kádár és Szombathelyi a kapcsolatfelvétel mellett döntöttek. A Magyar Rádióban beolvasták a következő mondatot: „Isztambulból jelentik, hogy az izmiri kiállításon a magyar pavilon a két ország közötti gazdasági kapcsolatok további jó ütemű fejlődéséről tanúskodik.” Válaszul az Egyesült Nemzetek Észak- Afrikai Rádiójában az amerikaiak ezt, az előbbihez hasonlóan semmitmondónak tűnő üzenetet olvasták be: „Török politikai körök azt várják, hogy a közeljövőben fontos katonapolitikai események fognak bekövetkezni.” A megállapodás tehát az ismertetett feltételekkel az amerikaiak és a magyarok között 1943 decemberében ezúton megkötött.

Hatz Ottót ezt követően, 1944 januárjában ankarai és isztambuli katonai attachénak nevezték ki. Hatz, hogy a titkos amerikai kapcsolatot a németekkel szentesítse, valamint saját személyét is biztosítsa, -a kettős ügynökök miatt a közeljövőben bizonyosan bekövetkező lebukásra is gondolva- Kádár Gyulával 1944 januárjában Münchenben Canarisnak, majd egyedül 1944 februárjában Deliusnak is felfedte az OSS-szel történt kapcsolatfelvételt. Az OSS-szel folytatott tárgyalások célját az információszerzésben jelölte meg, egyúttal gondosan elhallgatva ezügyben a magyar kormánykörök érintettségét. Canaris a kapcsolatok megszakítását, míg Delius a kapcsolatok fenntartását javasolta az amerikaiakkal.

Az isztambuli amerikaiakat- titkolva, hogy Canaris előtt saját maga leplezte le amerikai kapcsolatait- pedig arról tájékoztatta, hogy az OSS-hez fűződő kapcsolata valamiféleképpen a német hírszerzés tudomására jutott, és minden bizonnyal figyelik őt. Tájékoztatta továbbá az amerikaiakat a magyar kormánynak arról a szándékáról, hogy a kapcsolatokat szeretné politikai szintre emelni, és mielőtt döntene és lépne, tudni szeretné, hogy mire számíthat a háborúból történő kilépése esetén. Dogwood ezen a ponton élesen félbeszakította Hatzot, a kapcsolat megszakításával, majd ezt követően Budapest bombázásával is fenyegetőzött.

Végül Dogwood újabb feladattal, két rádióadó Budapestre juttatásával bízta meg Hatzot, aki a feladatot elvállalta, ám nem teljesítette. Az egyik rádiót elrejtette, majd az amerikaiakat arról tájékoztatta, hogy az megsemmisült Szófia bombázásakor, a másik Budapestre szállításával pedig titkárát, Bágyoni Ferencet bízta meg. Budapesten Kádár Gyula arról informálta, hogy

svájci és külügyminisztériumi kapcsolatokon keresztül végül döntés született egy amerikai ejtőernyős különítmény ledobásáról, melyről Hatznak korábban nem volt tudomása. Isztambulban, már Magyarország német megszállását követően, 1944 áprilisában Dogwood azt állította Hatznak, hogy erről őt nem informálták. Ha ez valóban így történt, akkor a genfi OSS, így Allan Dulles nem tartotta fontosnak az isztambuli OSS tájékoztatását a Sparrow Mission⁴⁵³ tervezett akciójáról. Hatzot ezt követően jelentéstételre Budapestre rendelték.

A kettős játszmák nagymestere azonban mielőtt Budapestre utazott volna, üzenetet hagyott Deliusnak, hogy a magyar fővárosba utazik az amerikaiaktól kapott rádióadót átadni a VKF 2-nek, majd Bécsben az Abwehr egyik ezredesét is tájékoztatta az amerikai rádióról. Hatz most is jól számított, Budapesten Kádár Gyula letartóztatásának a híre fogadta, és a Bágyoni által a rádióval együtt hozott levélből egyértelműen kiderült, hogy Hermes fedőnéven Laufer Frigyes a németeknek is dolgozik, tehát a németek jól ismerik az isztambuli amerikai hálózatot, és a rádióról is tudnak. Hatznak ezek után nem volt kétsége arról, hogy az ő letartóztatása is a küszöbön áll, ezért a Hadik- laktanyában, egy német összekötő jelenlétében személyesen adta át Garzuly VKF 2 alezredesnek a rádiót és a levelet. Nem sokkal ezt követően, 1944 május elején a Gestapo valóban letartóztatta Hatzot (és a többieket is), de miután Delius igazolta Hatz sztoriját, már május végén szabadon engedték. Hatz terve bevált, szabad volt. Hogy a németek gyanakvását teljes mértékben eloszlassa, és elnyerje bizalmukat, június elején még egyszer Isztambulba utazott, ahol a németek tudomásával egy kitalált, a Bakonyban harcoló nem létező partizánegység számára kért utánpótlást.

A már korábban említett, és az angolok ügynökeként azonosított Váli Ferenc közvetítésével eljuttatott üzenetet az angolok komolyan vették, és a kért időpontban és helyszínen felszerelést, fegyvereket és élelmiszereket dobtak le. Három ejtőernyős is érkezett a küldeményvel, ezeket a németek már várták és azonnal letartóztatták. A németek ezt követően Hatz Ottót olyannyira a bizalmukba fogadták, hogy támogatták Csatay Lajos honvédelmi

⁴⁵³ A Sparrow Mission akciójához lásd Kovács Imre: Duke ezredes jelentkezik. Amerikai tisztek ejtőernyős bevetése Magyarországon 1944-ben Új Látóhatár 1968/6. 481- 490. valamint Szakály Sándor: Szombathelyi Ferenc vezérezredes és társai a Honvéd Vezérkar Főnökének Bírósága előtt Hadtörténelmi Közlemények 1986/1. 182- 202.

miniszter szárnysegédévé való kinevezését. Hatzot október 15. után hadtestparancsnokká nevezték ki, de nem sokkal később átszökött a szovjetekhez.⁴⁵⁴

Hatz lélegzetelállító, és nem mellékesen sikeres játszmáit- Kádár Gyulával egyetértve nyugodt szívvel zseniálisnak nevezhetjük.⁴⁵⁵

1942. január 18.- án éjszaka Cserépfalvi Imrét a Váci utca 48. számú lakásában letartóztatták, a Hadikba vitték, majd fizikai bántalmazások között megkezdték a kihallgatását is. Pálóczy-Horváthról, Kovács Imréről, Bálint Györgyről, szociáldemokrata és kommunista kapcsolatairól kérdezték elsősorban. Nem egészen két hét múlva hazaengedték, de a lelkére kötötték, hogy semmiképpen sem hagyhatja el a várost, és minden nap jelentkeznie kell a Hadikban.

Néhány nappal később a kiadóban találkozott Bálint Györggyel és Kovács Imrével. Bálint Györgynek január 19.- én reggel egy ismeretlen nő átadott egy Isztambulból küldött csomagot. A mikrofilmeken található levélbe Bálint György azonnal beleolvasott, majd azt szerette volna megmutatni és megbeszélni Cserépfalvival. Cserépfalvi helyett azonban csak a feleségével tudott beszélni, és a hírré, hogy Cserépfalvit az éjszaka letartóztatták, a nála található mikrofilmeket még aznap leadta a Hadikban, a defenzív osztályon. Ott röviden kihallgatták és szabadon engedték.

Cserépfalvi, Bálint és Kovács néhány nap elteltével találkoztak a kiadóban, és megállapodtak abban, hogy a jövőben csak a legszükségesebb esetben találkoznak, és hogy ha további provokáció történne, úgy azt haladék nélkül bejelentik a defenzív osztályon.

Néhány hét múlva Bálint és Cserépfalvi idézést kaptak a vezérkari főnökség különbíróásától. Másnap a megadott időben jelentkeztek, ahol egy rögtönítélő bíróság ült össze, amely Visnovitz Jenőné ügyében ítélezett. Bálint, Cserépfalvi és Visnovitzné szembesítése eredménytelen maradt. Mint később kiderült, azért, mert Visnovitznét már a Déli pályaudvarra érkezése után letartóztatták, így a csomagot nem adhatta át Cserépfalvinak,

⁴⁵⁴ A regénybe illő, sőt filmvászonra kívánczó történet elsősorban az ÁBTL 3.2.1. Bt- 262. jelzetű dossziék, főként a szovjet fogság idején keletkezett kihallgatási jegyzőkönyvek, valamint Kádár Gyula: A Ludovikától Sopronkőhidáig Bp., 1978 kétkötetes visszaemlékezésének II/602- 617., 713., 758. oldalai alapján rekonstruálható.

⁴⁵⁵ Kádár 1978 II/617.

illetve Bálint provokálása másnap reggel egy női ügynök által is sikertelen volt, mert az a mikrofilmeket a kézbesítést követően leadta a Hadikban.

Visnovitz Jenőné vallomásában beismerte, hogy 1941 végétől kezdve több esetben is futárszolgálatot vállalt az angol titkosszolgálat megbízottjai számára. Legutóbb decemberben adtak át neki egy küldeményt, hogy Temesvárra, egy fényképészhez vigye, és kapott még egy csomagot, melyet Budapesten, Cserépfalvi Imrének kellett átadnia.

Az angol ügynökként is dolgozó fényképésszel együtt nagyítón keresztül elolvasták a Budapestre címzett mikrofilmeket. Visnovitzné január 17.-én lépte át a magyar- román határt, és 18.- án a reggeli órákban tartóztatták le telefonálás közben a Déli pályaudvaron.

A tárgyi bizonyítékot, a Pálóczy- Horváth levelét tartalmazó 14 mikrofilmet a rókaprém gipszből mintázott fej részébe rejtve, csak nagy nehezen, hosszas ruházat átvizsgálást követően találták meg a nyomozók.⁴⁵⁶ Feltételezhető, hogy a korábban már említett, a SOE isztambuli magyar hálózatának tagja, Grün Zsigmond bördíszműves volt a mikrofilm ügyes preparálója.⁴⁵⁷

Visnovitz Jenőné kötélt általi halálra, majd kegyelemből 18 évi börtönbüntetésre ítélték.⁴⁵⁸

Nem sokkal később, március 30.- án megérkezett Cserépfalvihoz a második futár, a titkos kurir feladatait eleddig hibátlanul teljesítő Tozan Satvet Lutfi⁴⁵⁹, melynek köszönhetően Cserépfalvit („Csimrét”), Bálint Györgyöt („Bgyurit”) majd Kovács Imrét („Kimrét”) letartóztatták, először a hírhedt Hadik- laktanyába, majd néhány nappal később a nem kevésbé rettegett Margit- körúti katonai fogházba szállították őket.⁴⁶⁰ Tozannak feltűnt Cserépfalvi zavart viselkedése, ezért a nekik küldött rövidhullámú adó-vevő készüléket nem is adta át a

⁴⁵⁶ ÁBTL 3.1.5. O- 9244 „IS ügynökök Magyarországon” 142. és 3.2.5. O-8-028 „Nílus” 383.

⁴⁵⁷ ÁBTL 3.2.5. O-8-028 „Nílus” 382.

⁴⁵⁸ Cserépfalvi 1982 261- 268.

⁴⁵⁹ ÁBTL 3.2.5. O-8-028 „Nílus” 383. Tozant halálra, majd 15 év fegyházra ítélték, de az angolok a következő évben kiszöktették 384.

⁴⁶⁰ Cserépfalvi Imre: Egy könyvkiadó feljegyzései 1945- 1963 Bp., 1989 115- 116. Kovács Imre: Magyarország megszállása Bp., 1990 14- 15. Szegedy- Maszák 1996 II/61. A VKF 2-re lásd Böll Gábor: A VKF 2 szervezettörténete az újabb kutatások tükrében in: Katonai perek a kommunista diktatúra időszakában 1945- 1958 Bp., 2001 szerkesztette: Okváth Imre 71- 102. Az 1941-ben létrehozott VKF különbírósról Böll 2001 92- 93. és Hadtörténelmi Levéltár IV. 82. M. Kir. Honvéd Vezérkar Főnökségének Bírósága

könyvkiadónak, hanem késlekedés nélkül a török követségre vitte, és megsemmisítette. Tozán tehát csak a cigarettás dobozban elrejtett mikrofilm leveleket hagyta ott Cserépfalvinál.⁴⁶¹

„A magyar királyi honvéd vezérkar főnökének bírósága 1942. április 30.-i rendelkezése szerint Cserépfalvi Imre elsőrendű, Bálint György másodrendű és Kovács Imre harmadrendű vádlott „Budapesten, még közelebből ismeretlen időpontban az angol titkos szolgálatban álló Davidson Basil angol állampolgárral és Pálózi Horváth György Magyarországról Egyiptomba emigrált hírlapíróval szövetkezve elhatározták, hogy Magyarországon a hitlerizmus és fasizmus ellen mozgalmat szerveznek és vezetnek, a belső ellenállást kiépítik a szövetségesek ellen, hogy Németország Magyarországot nyíltan megszállja és a tengelyhatalmak katonai érdekeinek veszélyeztetése céljából propagandát fejtenek ki, röpiratot terjesztenek, engedély nélkül hetilapot jelentenek meg, rövidhullámu rádiókészülékkel az 1941. évi április hó elején Ankarába távozott Davidson Basil és Pálózi Horváth Györgyöt a magyarországi politikai hangulatról és esetleges katonai hírekről értesítik, a tervük végrehajtása céljából 1941. június 30-ika után most nevezett társaikkal futárok útján érintkezést tartottak, Cserépfalvi Imre I.r. gyanúsított a tengelyhatalmak érdekeit veszélyeztető munkákat adott ki, irányította a szervezkedést, annak előmozdítása érdekében 1942. januárjában 100.000 pengőt vett át a földmunkások és iparimunkások megszervezésének a céljaira és ezt az összeget továbbította, Bálint György II.r. gyanúsított az ipari munkásság körében, míg Kovács Imre III.r. gyanúsított a földmunkások között szervezkedést indított,- vagyis háború idején- a magyar állam és a szövetségesek fegyveres erejének szándékosan hátrányt, illetőleg az ellenségnek szándékosan előnyt okoztak...”⁴⁶²

Mindezen vádpontok alapján hűtlenség büntetnének gyanúja miatt nyomozó eljárást, és egyúttal vizsgálati fogságot rendeltek el, ugyanis a bíróság szerint tartani lehet a szökésüktől, a bizonyítékok megsemmisítésétől és a megkezdett bűncselekmények további folytatásától is.

A honvéd vezérkar főnöksége által a belügyminiszternek küldött hivatalos tájékoztatás megfogalmazása szerint:

⁴⁶¹ ÁBTL 3.2.5. O-8-028 „Nílus” 383- 384.

⁴⁶² Hadtörténelmi Levéltár HM 1943.eln.13.o.33997.sz

„Megállapítás szerint a forradalmi belső szervezkedésnek már nemcsak a belső előkészítése folyt, hanem annak végrehajtása is megkezdődött, és adatok állnak rendelkezésre arra nézve, hogy a forradalmi előkészítő szervezkedés bizonyos társadalmi szervezetekben, mint fedő szervezetben kezdetét vette. Ebben az ügyben a külföldi szálak felderítését a V.K.F. 2. osztály tovább folytatja. A M. Kir. Honvéd Vezérkar Főnöke Ügyészének két helyettese a szervezés magyarországi irányítóit, Cserépfalvi Imre könyvkereskedőt, Kovács Imre író és Bálint György hírlapírót vizsgálati fogságba helyezte. Mivel az osztálynak részben hatáskörén kívül esik forradalmi jellegű belső megmozdulások ellenőrzése, és különben is erre a célra megfelelő nyomozó szerve nincsen, kívánatos lenne, ha a belső szervezkedés ellenőrzése a csendőri és rendőri nyomozó szervek által lenne foganatosítható.”⁴⁶³

Cserépfalvi és Kovács Imre egymás melletti cellákban raboskodtak, ahol aprólékos munkával sűgölyukat kapartak maguknak, így sikerült rendszeresen néhány szót váltaniuk a per állásáról, a politikáról, a hadihelyzetről, vagy éppen az aktuálisan legfontosabb témáról, az állandó éhezéstről.⁴⁶⁴

Közben a Davidson- levelekben említett 100.000 pengőt keresve a nyomozók átkutatták Cserépfalvi céges- és magán iratait is, azt igyekezvén bizonyítani, hogy a megjelent könyvek súlyos anyagi veszteséggel jártak, és a veszteségek kiegyenlítésére volt szükség a titkosszolgálati pénzekre. A nagy apparátussal végzett nyomozás a külföldi hatalom által küldött pénznek azonban sem a könyvkiadó könyvelésében, sem a családi iratok között nem akadt nyomára.⁴⁶⁵

A honvéd vezérkar főnökének bírósága figyelembe vette azt is, hogy az első futár lebukott még a levelek átadása előtt, a második futár által kézbesített levelet pedig, ismételt provokációra gyanakodva, maga Cserépfalvi vitte be a Hadikba, ráadásul Illyés Gyula és Zilahy Lajos is közbenjárt az érdekükben Szombathelyi vezérkari főnöknel, így a háborús

⁴⁶³ Cserépfalvi 1982 274.

⁴⁶⁴ Cserépfalvi 1982 278.

⁴⁶⁵ Cserépfalvi 1982 280- 281. és Hadtörténelmi Levéltár HM 1943.eln.13.o.33997.sz. dokumentumban megfogalmazott hivatalos vélemény szerint „az eddigi megállapítások során a hites könyvszakértő közrevonásával megtartott bírói szemle alatt a Cserépfalvi Kft. kereskedelmi könyveiből illegitim eredetű bevétel nem mutatható ki, s a vállalat kimutatott forgalma jelentékenyebb összegű többletbevételt nem is bir el. A vállalat üzleti eredménye minden évben kedvező volt.”

időkben könnyen halálbüntetéssel sújtható hűtlenség vádja alól felmentették őket, és az állam és társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatására irányuló izgatás vádjával az illetékes parancsnok, Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök az ügyészségre tette át az ügyet, „mert a rendelkezésre álló adatokból megállapíthatóan gyanúsítottak a terhükre róható cselekményeket még a háboru idejére szóló büntetőjogi rendelkezések hatályba lépte előtt követték el”.⁴⁶⁶

Kovács Imre már augusztusban, Cserépfalvi és Bálint György csak szeptemberben szabadult a Margit körútról. Cserépfalvi, Bálint György és Kovács Imre egyébként „a nyomozó eljárás során történt kihallgatásuk alkalmával tagadták, hogy Pálóczy- Horváth Györgytől, vagy bárki mástól forradalmi szervezkedésre utasítást, vagy pénzt és egyéb támogatást kaptak volna. Védekezésük szerint Pálóczy- Horváth György a leveleket előzetes megbeszélés nélkül, tehát teljesen önkényesen küldözgette nekik... Arra adat, hogy nevezettek a szervezkedés érdekében Pálóczy- Horváth Györggyel az érintkezést felvették volna, még a szóban forgó levelekben sincsen.”⁴⁶⁷

Az 1943. január 26.-án született határozat értelmében tehát „ezek szerint- jóllehet nem kétséges az, hogy Pálóczy- Horváth György, még a háboru kitörése előtt Cserépfalvi Imrével és társaival kapcsolatban volt- arra nézve nem merült fel elegendő bizonyíték, hogy nevezettek Pálóczy- Horváth Györggyel vagy bárki más, az ellenség érdekében ténykedő személlyel a háboru kitörése után is kapcsolatban állva a magyar fegyveres erőnek hátrányt, az ellenségnek pedig előnyt okozó tevékenységet fejtettek volna ki.”⁴⁶⁸

A hűtlenség vádját így nem tudták bizonyítani, de az ügyészség hamarosan az izgatás vádját sem találta megalapozottnak. 1943 áprilisában végül megszületett az ügyészségi felmentő ítélet is. Ez azonban Bálint Györgyön már nem segíthetett, még novemberben munkaszolgálatra hívták be, Ukrajnába vitték, ahol januárban meghalt.⁴⁶⁹

⁴⁶⁶ Hadtörténelmi Levéltár HM 1943.eln.13.o.33997.sz.

⁴⁶⁷ Hadtörténelmi Levéltár HM 1943.eln.13.o.33997.sz.

⁴⁶⁸ Hadtörténelmi Levéltár HM 1943.eln.13.o.33997.sz.

⁴⁶⁹ Cserépfalvi 1982 286.

Tovább bonyolítja a helyzetet egy 1954-ben készült jelentés, mely a VKF 2 osztályán dolgozó Merkly Antal ezredes háború alatti tevékenységéről készült. A jelentés szerint a VKF 2 az isztambuli angolszász vonalon beszervezte Cserépfalvi Imre könyvkiadót.⁴⁷⁰

Pálóczy- Horváth fogságban készült visszaemlékezései és kihallgatási jegyzőkönyvei, valamint a fenti jelentés alapján nem elképzelhetetlen, hogy Cserépfalvi Imre a háborús esztendő alatt kettős ügynökként tevékenykedett, ez a lehetőség azonban az ismert források jellege és hiányosságai miatt nem bizonyítható, tehát feltételezés csupán.

A harmadik futár, Miske- Gerstenberger Jenőné május 2.-án a délutáni órákban telefonon felhívta Szakasits Árpádot a Népszava szerkesztőségében, hogy számára fontos üzenetet hozott, és a levelet szeretné átadni Szakasitsnak a Belvárosi Kávéházban. Szakasits ezt elutasította, maga helyett Andreánszki Istvánt, a Népszava rendőri riporterét küldte a kávéházba, aki rávette Miskénét, hogy kövesse őt Szakasitshoz a szerkesztőségbe.⁴⁷¹

Ez meg is történt, itt Miskéné nem mutatkozott be, hanem átadta a levelet, és megkérdezte, hogy a levél írójának Szakasits mit válaszol.⁴⁷²

Szakasits nagyon óvatos volt, beugratásra gyanakodott, Davidson írását nem ismerte fel (vagy nem akarta felismerni), a levél gyors átolvasása után sem kívánt választ adni. Miskéné látva Szakasits zavarát, megnyugtatta őt, hogy diplomata útlevéllel utazik, Kertésznek és Barankovicsnak is hozott levelet, és a válaszát később is- dupla borítékban egy kőszegi címre, megadott névre és jelzéssel- elküldheti, ha mégis meggondolja magát, és válaszolni szeretne.

⁴⁷⁰ ÁBTL 3.1.5. O- 9244 „IS ügynökök Magyarországon” 128.

⁴⁷¹ ÁBTL 2.1. III/1. „Szakasits Árpád és tsai” 251.

⁴⁷² ÁBTL 2.1. III/1. „Szakasits Árpád és társai” 251- 255. Szakasits 1956. április 6-án a Markó utcában felvett kihallgatási jegyzőkönyve. (A jegyzőkönyv szövegét a lap mindkét oldalára gépelve rögzítették.) Lásd még 2.1. III/1-a 140- 174. Szakasits Árpád felülvizsgálati kérelme, melyet a váci fegyház 86. cellájának fogjaként 1954. június 28-i keltezéssel továbbított a magyar ügyészség számára. A kémkedés vádja és a Davidson- levél története a 166- 170. oldalakon található. Szakasitsot 1950-ben, a szociáldemokraták ellen induló perekben kémkedés, illetve demokratikus államrend megdöntésének kísérlete vádpontokban bűnösnek találták és életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélték, végül 1956-ban szabadul.

Miskéné távozása után Szakasits a levelet még egyszer elolvasta, majd az egész ügyet Büchler Józseffel, Mónus Illéssel, Peyer Károllyal és Kéthly Annával is megbeszélte. Végül úgy határoztak, hogy a levelet nem mutatják meg senkinek, feljelentést sem tesznek, de a levélre választ sem adnak, hanem zárt borítékban közjegyzői letétbe helyezik.⁴⁷³

A Pálóczy- Horváth által fogalmazott, és Davidson nevében továbbított levél létere úgy derült fény, hogy a Magyar Történelmi Emlékbizottság március 15.-i sikeres demonstrációja után az illegális kommunista párt nevében Rózsa Ferenc közvetítőkön keresztül szorosabb együttműködést ajánlott fel a szociáldemokratáknak, és Szakasitsnak a két párt összehangolt politizálásának és egységfront létrehozásának a javaslatával átadtak egy memorandumot.

A letartóztatott kommunista közvetítők a tárgyalások és a memorandum átadásának a tényét is beismerték a nyomozóknak, így másnap Szakasits Árpádot, majd Büchler Józsefet és Mónus Illést is a Hadik- laktanyába vitték. Kéthly Annát és Peyer Károlyt országgyűlési képviselőként mentelmi joguk védte. Kéthly és Peyer mentelmi jogát később- többek között Szakasits kérésére- végül nem függesztették fel, az Ullein- Reviczky stockholmi követé kinevezése után a külügyi sajtófőnöki tisztséget betöltő Bede István javaslatára az aktákat elfektették.⁴⁷⁴

Szakasits is beismerte a kommunistákkal történt tárgyalásokat, a memorandum átvételét azonban nem, így a nyomozók a Népszava szerkesztőségében átvizsgálták Szakasits íróasztalát és iratait, ahol a memorandumot nem, viszont a fent említett közjegyzői elismervényt megtalálták. A közjegyzői irodában a zárt borítékban elhelyezett Davidson- levelet a nyomozók lefoglalták, majd a Hadikban Szakasits jelenlétében felbontották és elolvasták.

A Hadikban a szomszéd szobában éppen Miske- Gerstenbergerné kihallgatása zajlott, melyet a két szoba közötti ajtó kinyitásával Szakasits tudomására is hoztak, aki így nem sok értelmét

⁴⁷³ Macartney 2006 II/136.

⁴⁷⁴ ÁBTL 2.1. III/1. „Szakasits Árpád és tsai” 253. Bede továbbá Szakasits számára lehetővé tette, hogy Ullein- Reviczky védett diplomáciai futárpostája felhasználásával és Böhm közvetítésével Szakasits kapcsolatot tartson az angol Munkáspárt képviselőivel.

látta a tagadásnak.⁴⁷⁵ Szakasits a memorandumról és az illegális kommunista párthoz fűződő kapcsolatáról- vallomása szerint- azonban továbbra is igyekezett semmitmondó vallomást tenni.

⁴⁷⁵ ÁBTL 2.1. III/1. "Szakasits Árpád és tsai" 252. A szakirodalomban állandóan hivatkozott, de teljes terjedelmében még senki által nem közölt levél szövege a következő: „Kedves Szakasits Uram! Álló két esztendeje, hogy először meglátogattam Önt a Conti- utcában és több mint egy éve, hogy elhagytam Budapestet. Mégis remélem, hogy nem felejtett el még, s hogy barátaim a Népszava szerkesztőségében most is olyan szívesen elbeszélgetnének velem, mint annakidején tették. E levélnek az elküldését sok megbeszélés és meggondolás előzte meg. Sokáig nem jelentkeztem, mert nem volt módom ezt megtenni, Ön és barátai veszélyeztetése nélkül. Ez a levél azonban teljesen biztos úton jut el Önhöz. Távozásom óta folytattam munkámat, amennyire lehetett és figyeltem a magyarországi eseményeket. Növekvő érdeklődéssel és rokonszenvvel figyeltük a szabadság táborának fokozatos kialakulását és megerősödését, és reméljük, eljön az idő, amikor a Petőfi útján haladó mozgalmak, áramlatok és csoportosulások munkája nagy eredményeket hoz. Mi próbálunk a mult hibáiból és tapasztalataiból okulni s politikai értelemben nem a mult háborút akarjuk végigküzdeni és megnyerni, hanem a mostanit. Az összeomlás utáni időkben rendet és építőmunkát szeretnénk látni mindenütt Európában, s ezért tartunk nagyjelentőségűnek minden koalíciót a szabadság táborának oldalán: a liberális és baloldali erők nagyvonalú összefogását. Különbö az az egyetlen mód, hogy a mai uralommal szemben erős s majd kormányképes ellenzék alakulhasson ki. Ezért oly nagy öröm nekünk a tudat, hogy a „közép” és a „baloldal” magyarországi csoportjai és bizonyos csoportok, amelyek formálisan nem is, politikailag összetartanak és közös célért szövetkeznek. A németek el szeretnék hitetni, hogy a nyugati szövetségeseket Közép- és Kelet- Európa nem érdekli többé s hogy a kontinensnek ezt a részét kiszolgáltatják a káosznak és bolszevizmusnak. Reméljük, ezt a hazugságot nem hiszi el senki. A nyugati szövetségesek élénk érdeklődéssel figyelik a kontinensnek ezt a részét, és olyan rendért dolgoznak, amilyen nem volt Kelet- Európában 1919-ben. Szövetségben állnak a Szovjettel, s tudják, hogy a Szovjetnek nincsenek forradalmi vagy imperialista céljai a közép- és keleteurópai államokkal, s nem avatkoznak sorsukba, ha ezeket az államokat igazi népi kormányok irányítják. Ebben teljes az egyetértés USA, Anglia és a Szovjet között. A változás és a forradalom erői a mi oldalunkon vannak és az igazi „Új Rendet” együttműködve és egyetértve fogjuk megépíteni. Ez az oka annak, hogy most írok Önnek. A háború vége még nincs közel, de már sejthető az összeomlás módja. elejét akarjuk venni annak a káosznak, amely feltétlenül kitör, ha a megszállt és terrorizált országokban a mi barátaink adott pillanatban át nem veszik a hatalmat. Számítunk Önre, hogy segít ebben. Szükségünk van Önre és Önökre, mint szövetségesekre. El szeretnők kerülni 1919/20 megismétlődését minden ostobaságával, zűrzavarával és hibáival együtt. Magyarország esetében jól tudjuk csak akkor kerülhetjük mindezt el, ha tudjuk kik az igazi barátaink, szövetségeseink, s kik változtattak álláspontot az utolsó pillanatban. És el szeretnők kerülni Károlyi tragikomédiájának megismétlődését. Nem lesz második Franchet d’Esperey! Azt is tudjuk, hogy a jelenlegi uralom tagjai közül senkire sem számíthatunk. Sem az angolszász hatalmak, sem a Szovjet nem akarják a Horthy- uralom folytatódását, s legkevésbé a Habsburgok visszatérését. Változást szeretnénk, ami Magyarországon csak a félbemaradt 1848 befejezésében kereshető. Úgy hisszük, ez Magyarország és a magyar nép igazi érdeke is. Felkérjük Önt, mint a szociáldemokrata párt főtitkárát, hogy belátván roppant felelősségét, vállalja történelmi szerepét és bátran dolgozzék a magyarországi demokratikus és antidiktatórikus uralom

A lefoglalt levélben Davidson hivatkozik Szakasitssal való régi barátságára, a jövő pártjának nevezi a Szociáldemokrata Pártot, melynek nagy szerepe lesz a háború utáni újjáépítésben, valamint a SOE-ban megszokott módon szabotázsakciók végrehajtását javasolja és kéri a szocdem vezetőktől.

A 8 Órai Újság szerkesztője, Bethlen András- Andorka Rudolf tanácsára- a neki címzett levelet a kézbesítés után átadta Sombor- Schweinitzer Józsefnek, a budapesti rendőrfőkapitányság politikai osztálya vezetőjének.⁴⁷⁶

megteremtéséért. Számunkra kik távolról figyeljük az országot, úgy tűnik fel, mintha máris igen sok minden történt volna ebben az irányban. Halljuk, hogy megegyezett egy fontos liberális vezetőszemélyiséggel, s vezetőszerpet visz a „népfrontnak” nevezett szellemi, politikai mozgalom kialakításában. Igen sok függ attól, hogy milyen szoros érintkezésben tudunk maradni egymással. Kérjük Önt, küldjön megbízható személyes megbízottat, s ha lehet a Szociáldemokrata Pártnak egy jelentősebb megbízottját Londonba és Washingtonba, aki megegyezés és az Ön utasítása szerint akár inkognitóban, akár nyíltan képviselhetné Önöket. És mindenekfelett kérjük, hogy álljon aktív kooperációban velünk a háború alatt. Mert Magyarország helyzete a béketárgyalásokon nagyrészt az akkori kormányának összetételétől és attól fog függeni, hogy mennyit kockáztatott a közös ügyért passzív ellenállás és szabotázs terén. Mi jól tudjuk, hogy a magyar nép németellenes. Most már a mi oldalunk közvéleménye is kezdi sejteni, hogy a magyarság nem százszázalékosan megbízható szövetségese Hitleréknek. De a helyzettel számolni kell. Más népek, többek között az északi és déli szomszéd nép bátran és rengeteg áldozattal küzd Hitlerék ellen. Azoknak az elemeknek a mi oldalunkon, akik nem akarják a páris környéki békék hibáit elkövetni, meg kell majd küzdeniök a bosszúhangulattal. Ezért van oly nagy szükség arra, hogy a magyar nép valamiképp tetteikkel bizonyítsa a nagyvilág előtt igazi állásfoglalását. A magyar sajtó komoly részének bátor magatartása, a Halottak- napi demonstráció, a Népszava karácsonyi száma, az Emlékbizottság névsora, a március 15-i demonstráció, az Önök beszédei, Imrédy népfrontellenes támadása politikai értelemben tettek voltak, és segítettek nekünk abban, hogy meggyőzzük az illetékeseket Londonban és Washingtonban: szövetségeseinket Magyarországon kell keresni, hogy nem szükséges Eckhardtot vagy Károlyit nemzeti bizottságként vagy ellenkormányként hivatalosan elismerni. Mert a mi szövetségeseink Magyarországon vannak. Mindez nem jelenti azt, hogy a különböző emigráns- csoportokat el akartuk vagy el akarjuk gáncsolni, vagy nem értékeljük nagyra egyesek önfeláldozását, de ők is egyetértenek nagyrészt velünk abban, hogy jövő szövetségeseink csak Magyarországon találhatók és kereshetők, a politikai emigráció csak segédcsapatként jöhet számításba.” A levelet felolvasták az országgyűlés képviselőházában 1943. december 17.- én Kéthly Anna és Peyer Károly szociáldemokrata képviselők mentelmi jogának tárgyalása alkalmával.

⁴⁷⁶ „Sombor, mint a horthysta politikai rendőrség vezetője, az angolok beszervezett ügynöke volt. Tevékenysége arra irányult, hogy Magyarországon a Kommunista Pártot dezorganizálja és megsemmisítse. Ennek megvalósítása érdekében kihasználta a legális Szociáldemokrata Párt vezetőit, azokat csaknem kivétel nélkül ügynökként beszervezte, és közülük egyeseket összekapcsolt közvetlenül is az angol hírszerzéssel.” ÁBTL 3.1.5. O- 9244 114. Sombornak azonban valójában lényegesen több munkát adott a szélsőjobb oldali ellenzék figyelemmel követése, mint a létszámában is sokkal jelentéktelenebb kommunista mozgalom megfigyelése. Lásd

Így a vesztere Starasolszky Arankával is összeismerkedő Miskénét letartóztatták,⁴⁷⁷ és 1942. június 15.-én az 1930 III. törvénycikk értelmében hűtlenség bűntettének elkövetése miatt halálra ítélték. Az ítéletet kegyelemből életfogytiglani börtönbüntetésre változtatták, majd 1943 augusztusában Miskénét „kicserélték” egy magyaroknak dolgozó ügynökre, és Isztambulban átadták az angoloknak.⁴⁷⁸

Miske- Gerstenberger Jenőnek el kellett válnia angol származású feleségétől, hogy megtarthassa minisztériumi állását. Miskéné 1946-ban visszatért Magyarországra, de a hírre, hogy férje újra megnősült teljesen belebetegedett, majd 1947-ben az oroszok a Szovjetunióba internálták, ahonnan csak 1955-ben térhetett haza. Miske Jenő tehát újra megházasodott, de nagyon várta vissza első feleségét, így amikor megtudta, hogy az oroszok letartóztatták és deportálták a nőt, 1947-ben öngyilkosságot követett el. Miskéné 1955-ben történt hazatérése után Kőszegen telepedett le, de már 1956 tavaszán kivándorló útlevelemmel Londonba távozott, és ott a Foreign Office orosz osztályán helyezkedett el.⁴⁷⁹

Szakasits és társai pedig felsőbb utasításra hamarosan elhagyhatták a Hadik- laktanyát.⁴⁸⁰

1942 tavaszán azonban nem csupán Cserépfalvi Imre és Szakasits Árpád ügye adott munkát a VKF 2 nyomozóinak, hanem egy sokkal kiterjedtebbnek és veszélyesebbnek tűnő ügyben, a német haditechnikát, elsősorban Messerschmitt 109-es vadászrepülőgépeket gyártó győri Magyar Vagon és Gépgyár ellen tervezett szabotázs akció ügyében is gyors letartóztatásokra és ítéletekre került sor.⁴⁸¹

erről: Rendőrségi célkeresztben a szélsőjobb. Dr. Sombor- Schweinitzer József rendőrfőkapitány- helyettes feljegyzése a szélsőjobboldali mozgalmakról 1932- 1943 Bp., 2009 A bevezetőt írta és jegyzetekkel ellátta: Kovács Tamás

⁴⁷⁷ Ujszászy 2007 550.

⁴⁷⁸ ÁBTL 3.2.4. K- 139 56- 59.

⁴⁷⁹ ÁBTL 3.2.4. K- 139 és Szegedy- Maszák 1996 II/11.

⁴⁸⁰ ÁBTL 3.2.4. K- 139, Varga Krisztián: A politikai rendőrség és a baloldali munkásmozgalom Wayand Tibor fogságban írt önvallomásában www.betekinto.hu 2010/1. Varga Krisztián: Kommunistaellenes nyomozások a második világháború alatt Wayand Tibor önvallomásában www.betekinto.hu 2011/2. Andorka Rudolf: A madridi követségtől Mauthasenig Bp., 1978 Naplóbejegyzés 1942.VI.17. dátummal a 241. oldalon, Macartney 2006 II/136., ÁBTL 2.1. III/1. “Szakasits Árpád és tsai” 252.

⁴⁸¹ Ujszászy emlékezete szerint 1941 végén vagy 1942 elején létrejött egy német- magyar megállapodás, mely a Csepel-Horthyiligeti repülőgépgyár német háborús célokat szolgáló Me- 109, Me- 110, Ju típusok előállítására

Az 1942. április 10.-én, Dr. Dominich Vilmos hadbíró százados vezetésével hűtlenség bűntette ügyében lefolytatott tárgyaláson Nadas Ernő I.r. vádlott elismerte, hogy 1940 májusában ismerkedett meg Kóczián Miroszlávval, akitől azt a megbízatást kapta, hogy a német felvonulási vonalról gyűjtsön információkat. Nadas beszervezett további négy személyt, Singer Imrét, Szántó Györgyöt, Lengyel Sándort és Neubauer Györgyöt, majd az ezektől kapott híreket továbbította Kócziánnak. 1941-ben Kóczián mutatta be neki Howe angol újságírót, aki budapesti lakásán robbanóanyagot adott át Nádasnak, aki Győrbe hazatérve utasította házvezetőnőjét, a II.r. vádlott Piesz Irmát, hogy a robbanóanyaggal teli táskát rejtse el a lakásban. Szintén Howe lakásán találkozott először Davidsonnal, majd a Gresham- kávéházban is összefutottak, de általában a III.r. vádlott Dr. Marton Dezső, a Gresham- palotában működő Pódium kabaré titkára vállalta Győr és Budapest között a futárszolgálatot.

Végül Nadas Ernő a letartóztatása napján a robbanóanyagot átadta Olajos Istvánnak, a győri szocdem vasmunkások elnökének.

Dr. Marton Dezső III.r. vádlottnak 1940-ben Békeffy László konferanszié mutatta be az angol követségen dolgozó Redward sajtófőnököt és Davidsont is. Marton feladata volt, hogy minden második hét csütörtökén a Davidsontól kapott levelekkel utazzon le Nádashoz, és a választ is hozza el tőle. Davidsontól egy alkalommal átvett egy csomagot is, melyben a vasúti kocsik csapágóinak tönkretételéhez alkalmas anyag volt. Békeffy arra kérte Martont, hogy Starasolszky Aranka számára a török követségen szerezzon beutazó vízumot. Egy másik alkalommal Békeffyt és Starasolszkyt a Gresham- kávéházban látta beszélgetni, és hallotta, hogy ők ketten Sztankovits Viktorról beszéltek.

A tárgyalás minden bizonnyal legemlékezetesebb momentuma Marton, és a IV.r. vádlott Békeffy szembesítése volt. A szemmel láthatóan megtört Marton Dominich hadbíró ismételt kérdéseire többször is úgy felelt, hogy Békeffynek tudomása volt az ő győri útjairól, míg

vonatkozott. Szintén a németek rendelkezésére bocsátották a Magyar Optikai Műveket- MOM (Csörsz utca), a Magyar Finommechanikai Műveket- GAMMA (Fehérvári út), a Magyar Fegyvergyárat- FÉG (Soroksári út), a győri Magyar Wagon és Gépgyárat, a diósgyőri Magyar Állami Vas- Acél- és Gépgyárat- MÁVAG, a lispei olajkutakat vagy az almásfűzitői olajfinomítót. Ezekben az üzemekben állandó német anyagátvevő bizottságok is működtek, az ipari kémelhárításban pedig közreműködtek a bécsi német Abwehrstelle emberei is. Ujzászy 2007 240. ÁBTL 3.2.5. O-8-028 "Nílus" 384- 385.

Békeffy mindvégig tagadta ezt. Marton végül Békeffyt ártatlannak vallotta. Békeffy a tárgyaláson mindösszesen annyit ismert el, hogy ismeri, és törökországi útjára pénzt adott Starasolszky Arankának, valamint, hogy Davidsonnal, mint újságíróval is többször találkozott, aki időről- időre, így utoljára 1941. április első napjaiban is felajánlott neki egy londoni, majd végül egy kairói szpíkerei állást, melyet ő minden esetben visszautasított.

Az V.r. vádlott Tozan Lutfi és a tanúként meghallgatott Cserépfalvi Imre vallomása erejéig itt visszatérünk a korábban már tárgyalt ügyre: Tozan beismerte, hogy Törökországból cigarettás dobozban szállított leveleket és pénzt kellett volna átadnia Cserépfalvinak, de tagadta, hogy az átadásnál bármiféle jelszót használt volna.

Garzuly József VKF 2 nyomozó tanúvallomásában részletesen ismertette a Cserépfalvi- ügy hátterét, Redward, Davidson, Pálóczy- Horváth, Sztankovits szerepét, valamint az 1942. januári és márciusi események nyomozati hátterét, miszerint mindkét esetben a futárok érkezéséről a magyar hatóságoknak pontos információik voltak.

Cserépfalvi Imre tanúvallomásában előadja, hogy Tozán a betanult jelszó elmondása után a részére pénzt és leveleket szeretett volna átadni, de ő ezt nem vette át tőle, ezt követően pedig azonnal jelentette az ügyet a Hadik- laktanyában.

Olajos István, a Nádás Ernőt feljelentő vagongyári munkás tanúvallomásában elmondta, hogy Nádással a győri szocdem párt szakszervezeti helyiségében többször is találkoztak és beszélgettek. Nádás az egyik beszélgetés alkalmával ceruza nagyságú robbanóanyagot mutatott Olajosnak, és azt kérte tőle, hogy a vagongyárban valamit robbantson fel.

Olajos, művezetője Csiffári Mátyás tanácsára- melyet a művezető tanúvallomása is megerősített- az esetet telefonon azonnal jelentette a győri rendőrkapitányságon. (1945 után keletkezett iratok tanúsága szerint a győri szociáldemokraták ezügyben eligazítást kértek volna az országos központtól, ahol a szabotázs bejelentését javasolták a győri elvtársaknak.)

Olajost mindenesetre a rendőrségen kioktatták, hogy látszólag vállalja el a vagongyár transzformátorházának felrobbantását és a robbanóanyagot vegye át Nádástól. Miután ez megtörtént, a két darab robbanóanyagot, egy gyújtózsínórt és két gyutacsot leadta a

rendőrkapitányságon, melyet az ügyben eljáró győri rendőrnnyomozó vallomása is alátámasztotta. Ezek után Nádast nyilvánvalóan a legrövidebb idő alatt letartóztatták.

A tárgyaláson a vádlottakat először kihallgató nyomozók mellett az orvosszakértőt, a katonai szakértőt, és a robbantási szakértőt is meghallgatták.

Az orvosszakértő szakvéleményében megállapította, hogy a vádlottak sem cselekményük elkövetésekor, sem jelenleg nem szenvedtek, illetve szenvednek elmebetegségben vagy beszámítást kizáró más betegségben.

A katonai szakértő kifejtette azon álláspontját, mely szerint a vádlottak által tervezett szabotázs sikeres végrehajtása esetén komoly károkat okozott volna a magyar államnak mint hadviselő félnek.

A robbantási szakértő pedig megerősítette azon véleményét, hogy a lefoglalt robbanóanyag megvizsgálása azt bizonyította, hogy tényleges használat esetén az üzemben valóban nehezen helyrehozható károkat is tudott volna okozni.

Míg a vád képviselője ezek után a vádlottak bűnösségét hangsúlyozta, addig a vádlottak képviselői enyhe büntetést, és a legmagasabb kegyelem gyakorlását kérték. Egyedül Békeffy ügyvédje kérte a konferanszié vád alól való felmentését, és védencének szabadlábra helyezését.

A tárgyalás a következő nap délelőtt az ítélet kihirdetésével és indoklásával véget is ért.⁴⁸²

Nádas Ernőt, Marton Dezsőt, Piesz Irmát és Tozan Lutfit kötél általi halálra ítélték, majd kegyelemből Marton büntetését életfogytiglani, Piesz Irma büntetését 12 évi, Tozan Lutfi büntetését 15 évi szabadságvesztésre mérsékeltek. Piesz Irma a fegyházban hamarosan meghalt.⁴⁸³

Nádas Ernőn még aznap, április 11.-én végrehajtották a halálos ítéletet. Továbbá úgy határoztak, hogy a letartóztatásban lévő többi vádlott, így Szántó, Singer, Lengyel és Neubauer mellett Békeffy ügyét is egy későbbi időpontban más bíróság tárgyalja majd.

⁴⁸² ÁBTL 3.1.6. P- 2507, ÁBTL 3.1.6. P- 178, ÁBTL 3.2.5. O- 8- 028, ÁBTL 3.1.5. O- 9244

⁴⁸³ ÁBTL 3.2.5. O-8-028 „Nílus” 385.

Andorka Rudolf naplójának tanúsága szerint a budapesti németellenes szalonokban is élénk figyelemmel követték a Békeffy- ügyet, a naplóban is több bejegyzés foglalkozik Békeffyvel.⁴⁸⁴ Szegedy- Maszák emlékezete szerint a háborús években Békeffy előadásait hallgatni, és Békeffyt ünnepelni az ellenállásnak, az ellenzékiségnek egyik formája volt.⁴⁸⁵ Néhány hónappal később, július 31.- én Békeffy Lászlót újra honvédtörvényszék elé állítják. A per másik vádlottja Starasolszky Aranka. A fedésben újságíróként, valójában a VKF 2 ügynökeként az isztambuli vonalon dolgozó Starasolszky „beismeri”, hogy őt Békeffy küldte titkos üzenetekkel Davidsonhoz Törökországba. Békeffy elismerte, hogy több esetben is találkozott már Starasolszkyval, de a nő először színdarabja elhelyezésének ügyében járt nála, majd később pénzt kért tőle törökországi útjára.

A szembesítés is eredménytelen maradt, Békeffy végig tagadta, hogy bármiféle titkos üzenet továbbításával bízta volna meg Starasolszkyt. A bíróság végül Békeffy Lászlót 12 évi, Starasolszky Arankát 2 évi fegyházbüntetésre ítélte. Starasolszky büntetését azonnal 1 évre mérsékeltek, majd néhány héttel a tárgyalás után szabadlábra is helyezték...⁴⁸⁶

Mint már korábban említettük, Békeffy a margitkörüti fogházban, a váci fegyházban, a szegedi Csillagbörtönben, a budapesti 10- es és 11- es helyőrségi kórházakban, majd újra a Margit- körúton, Komáromban, végül Dachauban raboskodott.⁴⁸⁷ (A lexikonok kivétel nélkül sopronkőhidai raboskodását emelik ki, Békeffy azonban nem volt Sopronkőhidán.)

Cserépfalvi emlékezete szerint Békeffy a Margit- körúton is különleges bánásmódban részesült, amíg a többiek éheztek, addig neki állítólag válogatott finomságokat szolgáltak fel:

⁴⁸⁴ Andorka Rudolf: A madridi követségtől Mauthausenig Bp., 1978 1942.III.18. 1942.III.22. 1942.III.31. 1942.IV.11. dátummal bejegyzések a 225., 226., 229., 230. oldalakon.

⁴⁸⁵ Szegedy- Maszák 1996 I/296.

⁴⁸⁶ Lévai Jenő: A margitkörüti vészbírák... Bp., 1945 39- 55.

⁴⁸⁷ Békeffy Lászlóval kapcsolatos iratok Hadtörténelmi Levéltár, Pgy/M/431. Kádár Gyula: A Ludovikától Sopronkőhidáig I- II. Bp., 1978 II/693. Kellner György: Magyar antifasiszták Angliában 1940- 1945 Bp., 1983 137. Bános 2001 134- 138. Bános a színházi hírlapirodalom gondos feldolgozása alapján Békeffyvel kizárólag kabarétörténeti szempontból, mint híres konferansziéval foglalkozik, a Hadtörténelmi Levéltár és az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának Békeffyre vonatkozó anyagát nem ismeri, így titkos angol kapcsolatait csak legendának tartja.

„...1942 június havában a Margit körúti fogházban Békeffy a szemben lévő cellában szomszédom volt. Igen hangosan és kihívóan viselkedett. Minden reggel bemondta a fegyházőrnek, hogy milyen ételeket és italokat kíván a nap folyamán behozatni a cellájába... Azt terjesztették róla, hogy a legmagasabb szintről, Horthy utasítására részesül kivételezésben.”⁴⁸⁸

A kivételes bánásmódot és a Békeffyvel szembeni ÁVH-s anyaggyűjtést egyaránt megerősíti Horváth Jánosnak, a Magyar Kommunista Párt Baranyamegyei Bizottságának titkárhelyettese által 1947. január 20.-i dátummal Péter Gábornak címzett feljelentő levél:

„Kedves Péter Elvtárs! A Békeffi ügyére vonatkozólag annyit szeretnék megemlíteni, hogy az én véleményem szerint Békeffi sohasem volt Horthy- ellenes és Horthy is támogatta őt. Én 1942. júniusában voltam a Margit- körúti fegyházban, akkor volt Békeffi is ott bezárva. Békeffi magánzárkát kapott /: ami nagy kitüntetés volt, helyszüke miatt :/ és egész éjjel égett a villany nála, továbbá írógépet is kapott a zárkába, amin rendkívül sokat dolgozott. Zárkájának ablaka velünk szemben volt. El volt terjedve a fegyházban az a hír, hogy Békeffi csak azért van bent, hogy kifelé rendbelegyenek a dolgok és ha kijön, 'megbízható' provokátor legyen. Csak azért irtam meg ezeket a dolgokat, hogyha szükségetek van rá, használjátok fel. Elvtársi üdvözlettel: Horváth János megyei biz. titkár h.”⁴⁸⁹

Békeffit tehát „kombinációba tették” a Magyar Közösséggel kapcsolatban is, a Szabadságban többen, mint például Zelk Zoltán több ízben is élesen támadták.⁴⁹⁰ Békeffi a sajtóhadjárat hatására végül úgy döntött, hogy nem tér vissza Magyarországra, pontosan tudta, hogy mi várna rá, ha hazatérne. Svájcból.

Zürichből, a tőle megszokott pimasz, cinikus és vagány stílusban 1947. május 10. dátummal az alábbi levelet írta személyesen a tervezett koncepciók per szálait a háttérből mozgó Péter Gábornak:

⁴⁸⁸ Cserépfalvi 1982 256.

⁴⁸⁹ ÁBTL 3.1.9. V- 2000/40.

⁴⁹⁰ Köztársaság- ellenes összeesküvést lepleztek le Szabadság 1947. január 1., Békeffi László svájci szerepét tisztázzák Szabadság 1947. január 17., Békeffi László kalandos pályafutása Szabadság 1947. január 19., M. Kiss- Kahler 1997 13. Bános 2001 178- 182., ÁBTL 3.1.9. V- 2000/40.

„Igen tisztelt Vezérőrnagy Ur! Tekintettel arra, hogy május elsejére kilátásba helyezett esetleges hazatérésemet rajtam kívül álló okoknál fogva az egészségem feláldozása nélkül képtelen vagyok teljesíteni, bátor vagyok mellékelten megküldeni egy hivatalos orvosi bizonyítványt, melyet az illetékes specialista, egy orvosi konzilium és Röntgen laboratoriumi vizsgálat alapján állított ki. Bár remélem és hiszem, hogy teljesen felesleges hangsúlyoznom, hogy a magyar demokrácia ellen szőtt eléggé el nem ítéhető összeesküvéshez semmi néven nevezendő közöm nem volt és nincs és annak résztvevőihez sem a múltban sem a jelenben, soha semmiféle, akár személyi, akár lelki kapcsolat nem fűzött, mégis ki kell újból jelentenem, hogy egyes lapokban rólam megjelent cikkek tartalma és velem kapcsolatban tett közlései olyannyira légbőlkapott és pusztán szenzációt hajhászó, szemenszedett valótlanosságok, hogy arra még válaszolni sem tartottam érdemesnek.

Azt is hangsúlyozottan közölni vagyok bátor, hogy semmiféle külföldi reakciós körökkel kapcsolatomban nincs és soha nem volt. Éppen ezért nagyon kérem mélyen tisztelt Vezérőrnagy Urat, hogy befolyásával méltóztassék odahatni, hogy végre ebben az irányban hivatalos rektifikációt kapjak és ezek az ellenem, általam elképzelhetetlen célu, igazságtalan és meg nem érdemelt hirlapi támadások megszűnjenek. A mellékelt orvosi igazolást Vezérőrnagy Ur részére, hivatalos használatra küldöm, melynek egy példányát svájci követségünk útján a magyar Külügyminisztériumnak is megküldöttem és arra is nagyon kérem, hogy egészségi állapotom jelenlegi állását bizalmasan kezelni méltóztassék, mert abban a reményben, hogy talán van még egy- két évem hátra életemből, mégsem kellemes dolog nyilvánosan a világ elé tárni betegségem pontos diagnózisát. Amennyiben igen tisztelt Vezérőrnagy Urnak bármilyen célzatu vagy irányú kérdése vagy kívánsága volna velem kapcsolatban, minden tekintetben rendelkezésére állok akár a követség, akár igazolt hivatalos megbízottja részére. Fogadja igen tisztelt Vezérőrnagy Ur őszinte tiszteletem nyilvánítását.”⁴⁹¹

⁴⁹¹ ÁBTL 3.1.9. V- 2000/40. A levélhez mellékelte, Paul Steiner által 1947. április 22.-én kiállított német nyelvű orvosi szakvélemény szövege a következő: „Unterzeichneter, beglaubigter Arzt des Schweizerischen Bundesstaates, bescheinigt hiermit Herrn Ladislaus Bekeffi seit Juli 1946 ärztlich zu behandeln und zwar für eine chronische tuberkulöse Lungenerkrankung. Dieser Patient der schon 1945, in leysin, eine 10 monatliche sanatoriale Kur durchmachen musste sah sich, im Dezember 1946, erneut gezwungen, eine Höhenkur in Chateau-d’ Oex anzutreten. Herr Bekeffi der in Folge seines Lungenleidens sich ein chronisches Emphysem zugezogen hat sollte so wenig als möglich oeffentlich sprechen und ist in keinem Fall im Stande als regelmässiger oeffentlicher Redner aufzutreten. Der Gesundheitszustand dieses Patienten erfordert ferner periodische klimatische Kuren sowie beständige ärztliche Aufsich. Aus dem selben Grunde sind ihm Aufregungen strengstens verboten.”

Visszatérve a győri szabotázhoz, a Magyar Igazságügyminisztériumban 1947- ben készült irat szerint Olajos István és Csiffári Mátyás ellen 1945. július 7.-én a győri népügyészség népellenes bűntett elkövetése miatt vádiratot nyújtott be, melyet a győri népbíróságon július 26.- án tárgyaltak. A tárgyalást hosszú időre elnapolták, miután Olajos kérte, hogy tanúként hallgassák meg többek között Szakasits Árpád főtitkárt is.

A következő tárgyalásra 1946. május 7.- én került sor, ahol felolvasták többek között Szakasits Árpád államminiszter írásbeli vallomását, mely szerint Kabók Lajos a vasasszakszervezet volt főtitkára javasolta, provokáció gyanújára hivatkozva, a feljelentést.

A nyilasok által kivégzett Kabók már nem tudott tanúskodni, de Olajos életét és Szakasits szédületes ütemű politikai karrierjét a síron túlról is meg tudta óvni. Később, 1948-ban Olajos- taktikusan- már nem Szakasitsra, hanem az időközben elhunyt Mónus Illésre és a nyugati emigrációban élő Peyer Károlyra hivatkozott.⁴⁹²

Olajost végül 2 évi börtönre, mint főbüntetésre, és 5 évi politikai jogvesztésre, mint mellékbüntetésre ítélték. A büntetésből elengedték a vizsgálati fogságban töltött 6 hónapot is. A művezetőt, Csiffári Mátyást felmentették. 1947-ben azonban a Népbíróságok Országos Tanácsa az elsőfokú ítéletet megsemmisítette, és Olajos Istvánt felmentette a népellenes bűntett alól, „mert a Nádas Ernő elleni feljelentés megtétele által a Győri Wagongyárat és munkásait mentette meg a pusztulástól,- amit máskép, mint a feljelentés megtétele által el nem érhetett,- másrészt, amennyiben a feljelentést meg nem teszi, úgy saját magát tette volna ki bűnvádi eljárásnak.”⁴⁹³

A felmentő ítéletet többen elfogadhatatlannak tartották, és egészen 1949-ig keletkeztek ezügyben újabb és újabb iratok, míg végül az egész anyagot „elfektették” az ÁVO-n.

1951-ben a győri szabotázs ügyében 1942-ben elítélt személyekről az ÁVH-n még környezettanulmányokat készítenek, azaz a továbbiakban is figyelemmel követik az életüket, de további intézkedésre az említett anyagban már semmiféle utalás nem történik.⁴⁹⁴

⁴⁹² Molnár Ernő: Az 1942-es győri vagongyári szabotázsakció és Nádas Ernő szerepe Műhely 1981. 4. 70- 80.

⁴⁹³ ÁBTL 3.1.6. P- 2507

⁴⁹⁴ ÁBTL 3.1.6. P- 178

Utószó

A „Titkok, legendák, sorsok. A Gresham- palota története és angolszász kapcsolatai” című doktori dolgozat a budapesti Lánchíd pesti hídfőjével szemben található, és éppen százéves születésnapjára felújított, szecessziós stílusban épített Gresham- palota történetén keresztül igyekezett megrajzolni a rövid huszadik század első évtizedeinek Budapest belvárosi művelődés- és társadalomtörténetét, különösen pedig a második háború alatt az angolszász szövetségesekkel kapcsolatot tartó titkos diplomácia (a „második vonal”) működését, fontosabb intézményeinek és meghatározó személyiségeinek a bemutatását.

Megismertük a Kossuth Ferencet, majd Horthy Miklóst is kifigurázó és a magyar irodalmi kabaré megteremtésén fáradozó Nagy Endre konferansziét, a Márciusi Frontban, a Magyar Történelmi Emlékbizottságban és később az ellenállásban is tevékeny szerepet vállaló Gresham- kör képzőművészeinek életét és munkásságát, a magyar diplomácia második vonalát működtető, a titkos hálózatokkal és a külüggyel is kapcsolatot tartó Fall Endrét, a béketapogatózásokban szerepet vállaló Szent- Györgyi Albert, Mészáros Gyula és Vály Ferenc professzorokat, a kettős ügynökként dolgozó Böhm Vilmost, vagy Pálóczy- Horváth Györgyöt.

Nyilvánvalóvá vált, hogy a Szovjetunió Stockholmban Böhm Vilmoson keresztül, míg Isztambulban Pálóczy- Horváth Györgyön keresztül az amerikai- magyar és angol- magyar

különbéke tárgyalásokról mindent tudott, sőt a fent említett ügynökei keresztül befolyásolni is tudta a megbeszéléseket.

Megismerkedhettünk a kémjátszmák magyarországi nagymesterével, Hatz Ottóval, aki az amerikaiaknak és a németeknek is dolgozott, de aki mindvégig igyekezett szem előtt tartani a magyar érdekeket is. Hatz Ottó izgalmas történetének figyelemmel követése közben az isztambuli magyar, az isztambuli amerikai és angol, valamint az isztambuli német hálózat tagjaival- csempészekkel, kereskedőkkel, tisztviselőkkel, professzorokkal és katonákkal- is megismerkedhettünk.

Hatz Ottó 1944 januárjában minden kétséget kizáróan közli a magyar kormányzattal, hogy az ország a háborút követően a Szovjetunió által megszállt zóna lesz. Ennek az információnak a birtokában 1944 februárjában Stockholmon és Isztambulon keresztül is kísérlet történik a Szovjetunióval történő kapcsolatfelvételre. Erre utalhat az a töredékesen és ellentmondásosan dokumentálható tény is, miszerint a kormány tudomásával és támogatásával szintén 1944 februárjában megalakult az Egységes Polgári Ellenzék, melynek a kormányváltás után legfontosabb feladata- Bethlen István vagy Rassay Károly vezetésével- a Szovjetunióval megkötni tervezett béke előkészítése lett volna.

Hatz Ottó tevékenységének vizsgálata és értékelése után megkérdőjelezhetjük azt a szakirodalomban elterjedt nézetet, miszerint a németek a balkáni front megnyitásának, és az ezt előkészítő angolszász ejtőernyős akciók megakadályozásának céljából szállták volna meg Magyarországot 1944 márciusában.

Hatz, főként kettős ügynökökből álló hálózatának feltérképezése során ugyanis az is egyértelműen kiderült, hogy a németek is alapvetően tájékozottak voltak az amerikai- magyar és az angol- magyar különbéke tárgyalásokról, így arról is, hogy angolszász csapatoknak a térségben való megjelenésére egyre kevésbé lehet és kell számítani. Ezek után feltételezhető, hogy a németek számára valódi kockázatot és veszélyeket hordozó, a keleti fronton zajló harcokat, és így a háborút akár hosszú hónapokkal is megrövidítő szovjet- magyar béketárgyalások kezdeményezésének a híre volt az a döntő tényező, amely Magyarország német megszállását eredményezte.

A „Titkok, legendák, sorsok. A Gresham- palota története és angolszász kapcsolatai” című dolgozat kutatási eredményei alapján a Gresham- palotát az angolszászok által támogatott magyar szellemi ellenállás, és a magyar titkos diplomácia egyik legfontosabb központjaként azonosíthatjuk.

Bibliográfia

Könyvek

- A magyar antifasiszta ellenállás és partizánmozgalom kislexikona főszerkesztő: Liptai Ervin Bp., 1987
- A magyar kabaré tízéves antológiája szerkesztette: Balassa Emil- Emőd Tamás Bp., 1918
- A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933- 1944 szerkesztette: Ránki György- Pamlényi Ervin- Tilkovszky Lóránt- Juhász Gyula Bp., 1968
- Alpár Ágnes: A fővárosi kabarék műsora 1901- 1944 Bp., 1979
- Alpár Ágnes: A fővárosi kabarék műsora 1945- 1980 Bp., 1981
- Andorka Rudolf: A madridi követségtől Mauthausenig Bp., 1978
- Angstertől Zsolnaiig. szerkesztette: Szirtes Gábor- Vargha Dezső Pécs, 1999
- Auer Pál: Fél évszázad Washington, 1971
- Az 50 éves magyar kabaré I- II. szerkesztette: Szendrő Ferenc- Tiszay Andor Bp., 1960
- Bácskai Vera: Pest város topográfiai mutatója I. kötet Belváros, Lipótváros Bp., 1975
- Bán D. András: Illúziók és csalódások. Nagy- Britannia és Magyarország 1938- 1941 Bp., 1998
- Bános Tibor: Békeffi László és Kellér Dezső Bp., 2001
- Bános Tibor: Nagy Endre Bp., 2000
- Bános Tibor: Regény a pesti színházakról Bp., 1973
- Bános Tibor: Újabb regény a pesti színházakról Bp., 1983
- Barát Béla- Éber László- Takács Zoltán: A művészet története Bp., 1939
- Barcza György: Diplomataemlékeim 1911- 1945 I-II. Bp., 1994
- Barker, Elisabeth: British Policy in South-East Europe in the Second World War London, 1976
- Békeffy László: A száműzött Pódium Toronto, 1955
- Beránné Nemes Éva- Hollós Ervin: Megfigyelés alatt- Dokumentumok a horthysta titkosrendőrség működéséről 1920- 1944 Bp., 1977
- Beretzky Ágnes: Scotus Viator és Macartney Elemér Bp., 2005
- Bernáth Aurél: A múzsa udvarában Bp., 1967
- Bethlen István: Emlékirat, 1944 Bp., 1988
- Bevilaqua Borsodi Béla- Mazsary Béla: Pest- budai kávéházak I- II. Bp., 1935

- Bokor Péter: Végjáték a Duna mentén Bp., 1982
- Boldizsár Iván: A másik Magyarország Bp., 1946
- Boldogulás Lexikona szerkesztette: Katona Béla Bp., 1927
- Borbándi Gyula: A magyar emigráció életrajza 1945-1985 I-II. Bp., 1989
- Borbándi Gyula: Magyar politikai pályaképek 1938-1948 Bp., 1997
- Braudel, Fernand: A Földközi- tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában I- III. Bp., 1996
- Budapest története III. kötet szerkesztette: Kosáry Domokos Bp., 1975
- Buza Péter: Az első nap Budapesten Bp., 1998
- Czettler Antal: A második világháború rejtett erővonalai Bp., 2006
- Czettler Antal: A mi kis élethalál kérdéseink. A magyar külpolitika a hadbalépéstől a német megszállásig Bp., 2000
- Czettler Antal: Teleki Pál és a magyar külpolitika 1939-1941 Bp., 2008
- Cserépfalvi Imre: Egy könyvkiadó feljegyzései Bp., 1982
- Cserépfalvi Imre: Egy könyvkiadó feljegyzései 1945-1963 Bp., 1989
- Demény János: Rézkarcok hidegtűvel Bp., 1965
- Dezsényi Miklós- Hernády Ferenc: A magyar hajózás története Bp., 1967
- Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936- 1945. IV. kötet: Magyarország külpolitikája a második világháború kitörésének időszakában 1939- 1940. szerkesztette: Juhász Gyula Bp., 1962
- Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936- 1945. V. kötet: Magyarország külpolitikája a nyugati hadjárattól a Szovjetunió megtámadásáig 1940- 1941. szerkesztette: Juhász Gyula Bp., 1982
- Dombrády Lóránd: Hadsereg és politika Magyarországon 1938-1944. Bp., 1986
- Domokos Mátyás: Leletmentés Bp., 1996
- Erki Edit: Pest- Budától Budapestig. Képek egy város életéből Bp., 1988
- Faludy György: Pokolbéli víg napjaim Bp., 1998
- Fenyvesi, Charles: Három összeesküvés Bp., 2007
- Földesi Margit: A Szövetséges Ellenőrző Bizottság Magyarországon Bp., 1995
- Gábor István: Budapesti képeslapok Bp., 1982
- Galgóczi Erzsébet: Vidravas Bp., 1984
- Galsai Pongrác: Csontos Gyula Bp., 1972
- Gazdaságelméleti olvasmányok. szerkesztette: Bekker Zsuzsa Bp., 2000
- Gellér Katalin: A magyar szecesszió Bp., 2004
- Genthon István: Bernáth Aurél Bp., 1964

- Gergely Jenő: Gömbös Gyula Bp., 2001
- Gerő András: Ferenc József, a magyarok királya Bp., 1988
- Gerő András: Magyar polgárosodás Bp., 1993
- Gombrich, Ernst Hans: A művészet története Bp., 1974
- Gratz Gusztáv: A dualizmus kora I- II. Bp., 1934
- Gratz Gusztáv: Magyarország a két háború között Bp., 2001
- Gundel Imre- Harmath Judit: A vendéglátás emlékei Bp., 1979
- Gyáni Gábor: Az utca és a szalon. Társadalmi térhasználat Budapesten 1870- 1940 Bp., 1999
- Gyáni Gábor: Hétköznapi Budapest. Nagyvárosi élet a századfordulón Bp., 1995
- Gyöngyösi József: A magyar fűszerkereskedők története Bp., 1942
- Gyurgyák János: A zsidókérdés Magyarországon Bp., 2001
- Halmosy Dénes: Nemzetközi szerződések 1918- 1945. A két világháború közötti korszak és a második világháború legfontosabb külpolitikai szerződése Bp., 1983
- Hanák Péter: A kert és a műhely Bp., 1988
- Hennyey Gusztáv: Magyarország sorsa Kelet és Nyugat között Bp., 1992
- Herczeg Ferenc: Hűvösvölgy Bp., 1993
- Herczegh Géza: A szarajevói merénylettől a potsdami konferenciáig. Magyarország a világháborús Európában 1914-1945 Bp., 1999
- Hollós Ervin: Rendőrség, csendőrség, VKF-2 Bp., 1974
- Horthy Miklós: Emlékirataim Bp., 1990
- Hory András: Bukaresttől Varsóig Bp., 1987
- Izsák Lajos: Polgári ellenzéki pártok Magyarországon 1944- 1949 Bp., 1983
- Joó András: Kállay Miklós külpolitikája Bp., 2008
- Juhász Gyula: A háború és Magyarország 1938-1945 Bp., 1986
- Juhász Gyula: A Teleki- kormány külpolitikája Bp., 1964
- Juhász Gyula: Magyar-brit titkos tárgyalások 1943-ban Bp., 1978
- Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája 1919-1945 Bp., 1988
- Juhász Gyula: Magyarország nemzetközi helyzete és a magyar szellemi élet 1938-1944 Bp., 1987
- Jungerth- Arnóthy Mihály: Moszkvai napló Bp., 1989
- Kádár Gyula: A Ludovikától Sopronkőhidáig I-II. Bp., 1978
- Kállai Gyula: A magyar függetlenségi mozgalom 1936-1945 Bp., 1946
- Kállay Miklós: Magyarország miniszterelnöke voltam 1942-1944. I-II. Bp., 1991
- Kellner György: Magyar antifasiszták Angliában 1940-1945 Bp., 1983

- Komlós Aladár: Magyar- zsidó szellemtörténet a reformkortól a holocaustig I- II. Bp., 1997
- Kondor Vilmos: A budapesti kém Bp., 2012
- Kovács Imre. Magyarország megszállása Bp., 1990
- Kovács Zoltán András- Számvéber Norbert: A Waffen SS Magyarországon Bp., 2001
- Kövér György: 1873. Egy krach anatómiája Bp., 1986
- Krúdy Gyula: A vörös postakocsi Bp., 1992
- Krúdy Gyula: Ady Endre éjszakái Bp., 1989
- Krúdy Gyula: Kossuth fia Bp., 1976
- L. Nagy Zsuzsa: A budapesti liberális ellenzék 1919- 1944 Bp., 1972
- L. Nagy Zsuzsa: Egy politikus polgár portréja. Rassay Károly Bp., 2006
- Lajtos Árpád: Emlékezés a 2. magyar hadseregére 1942- 1943 Bp., 1989
- Lakatos Géza: Ahogy én láttam Bp., 1992
- Lévai Jenő: A margitkörúti vészbírák Bp., 1945
- Lukacs, John: Budapest, 1900. A város és kultúrája Bp., 1999
- M. Kiss Sándor- Vitányi Iván: A magyar diákok szabadságfrontja Bp., 1983
- Macartney, Carlile Aylmer: October Fifteenth. A History of Modern Hungary 1929-1945 I-II. Edinburgh, 1961
- Macksey, Kenneth: The Partisans of Europe in World War II. London, 1975
- Magyar színháztörténet II. 1873- 1920 főszerkesztő: Székely György Bp., 2001
- Magyarország 1944. Fejezetek az ellenállás történetéből szerkesztette: M. Kiss Sándor Bp., 1994
- Mányai Csaba- Szelke László: A Gresham világa Bp., 2003
- Markos György: Vándorló fegyház Bp., 1971
- Marosán György: Tüzes kemence Bp., 1968
- Merényi Ferenc: A magyar építészet 1867- 1967 Bp., 1969
- Montgomery, John Flournoy: Magyarország, a vonakodó csatlós Bp., 1993
- Móra Ferenc: Szegedi tulipános láda Bp., 1964
- Nagy Endre: A kabaré regénye Bp., 1958, 1978, 2000
- Nagy Ferenc: Küzdelem a vasfüggöny mögött I-II. Bp., 1990
- Nagybaczoni Nagy Vilmos: Végzetes esztendők Bp., 1986
- Negyven év a magyar szállodás- és vendéglősipar életéből szerkesztette: Ballai Károly- Tábori Kornél Bp., 1938
- Nikelszky Géza: A Zsolnay- gyár művészete Bp., 1959
- Papp Simon: Életem Zalaegerszeg, 1996

- Pásztor Mihály: A százötven éves Lipótváros Bp., 1940
- Pax Britannica. Brit külügyi iratok a második világháború utáni Kelet-Közép-Európáról 1942-1943 szerkesztette: Bán D. András Bp., 1996
- Pelle János: A gyűlölet vetése Bp., 2001
- Pintér István: A Márciusi Front Bp., 1987
- Pintér István: Magyar antifasizmus és ellenállás Bp., 1975
- Pintér István: Magyar kommunisták a Hitler-ellenes nemzeti egységért Bp., 1968
- Pólya Jakab: A budapesti bankok története az 1867- 1894. években Bp., 1895
- Radó Sándor: Dóra jelenti Bp., 1971
- Rados Jenő: Hild József Bp., 1958
- Rátkai Károly: A két torony Bp., 1945
- Rév Ilona: Építészet és enteriőr a magyar századfordulón Bp., 1983
- Rónai András: Térképezett történelem Bp., 1989
- Rosta István: Fejezetek Magyarország technikatörténetéből Bp., 1955
- Shelton, Francis: Különleges küldetésem Bp., 2010
- Siklóssy László: Hogyan épült Budapest? (1870- 1930) Bp., 1931
- Spannenberger, Norbert: A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között Bp., 2005
- Szabadi Judit: A magyar szecesszió művészete Bp., 1979
- Szakály Sándor: Hadsereg, politika, társadalom Bp., 1991
- Szakály Sándor: A magyar katonai felső vezetés 1938- 1945 Bp., 2003
- Szakály Sándor: Honvédség és tisztikar 1919- 1947 Bp., 2002
- Szecesszió. A 20. század hajnala I- II. szerkesztette: Ács Piroska- Békési Éva- Horányi Éva- Szilágyi András Bp., 1996
- Szegedy- Maszák Aladár: Az ember ősszel visszanéz I-II. Bp., 1996
- Szita Szabolcs: Magyarok az SS ausztriai lágerbirodalmában Bp., 2000
- Tabajdi Gábor- Ungváry Krisztián: Elhallgatott múlt Bp., 2008
- Újpestery Elemér: Végállomás Lisszabon Bp., 1987
- Ullein- Reviczky Antal: Német háború-orosz béke Bp., 1993
- Vallomások a holtak házából. Újszászy István vezérőrnagynak, a 2. vkf. osztály és az Államvédelmi központ vezetőjének az ÁVH fogságában írott feljegyzései szerkesztette: Haraszi György Bp., 2007
- Varannai Aurél: Toll és bilincs Bp., 1989
- Vígh Károly: Ugrás a sötétbe Bp., 1984
- Vörös Károly: Budapest legnagyobb adófizetői 1873- 1917 Bp., 1979

Vörös Károly: Egy világváros születése Bp., 1973

Ybl Ervin: Ybl Miklós Bp., 1956

Zeidler Miklós: A revíziós gondolat Bp., 2001

Cikkek, tanulmányok

Bajcsy- Zsilinszky Endre: A Független Kisgazda-, Földmunkás-, És Polgári Párt emlékirata Magyarország külpolitikai és belpolitikai kibontakozásáról Kállay Miklós miniszterelnökhöz Századok 1965/1- 2. 172- 205. közli: Rozsnyói Ágnes

Barker, Elisabeth: Anglia tengelyellenes propagandája Délkelet- Európában a második világháború idején Történelmi Szemle 1979/3-4. 411- 435.

Gellért Andor: A stockholmi színtér 1942- 1944 Új Látóhatár 1974/5. és 1974/6.

Juhász Gyula: A német- magyar viszony néhány kérdése a második világháború alatt Történelmi Szemle 1984/1-2. 268- 278.

Juhász Gyula: Magyarország hadbalépése Nagy- Britannia és az Amerikai Egyesült Államok ellen Történelmi Szemle 1965/1. 61- 85.

Juhász Gyula: Politikai és diplomácia- történeti irodalom Magyarország második világháborús történetéről Történeti Szemle 1973/3-4. 312- 329.

M. Kiss Sándor: A politizálgatástól az ellenállásig. A Szent- Györgyi Albert vezette politikai mozgalom és ellenállási csoport történetéből Mozgó Világ 1983/11. 113- 128.

Mányai Csaba- Szelke László: A Gresham- ház. Egy bérpalota évszázados sorsa Népszabadság 2000. 07. 18. 28.

Mányai Csaba- Szelke László: Fejezetek a Gresham- palota történetéből Századok 1999/3. 593- 616.

Molnár Ernő: Az 1942- es győri vagongyári szabotázsakció és Nádas Ernő szerepe Műhely 1981/4. 70- 80.

Pálóczy Horváth György levele a magyar ellenálláshoz Kritika 1980/12. 11- 12.

Pintér István: A Magyar Történelmi Emlékbizottság és az 1942. március 15-i tüntetés Századok 1966/2- 3. 329- 370.

Szelke László: Élet a Gresham- palotában Magyar Hírlap 2002. 01. 05. 26.

Szelke László: Kossuth, Csontos és az ördögös mixer. A Gresham- palota színes hétköznapijai Magyar Nemzet 2002. 11. 23. 32.

Szelke László: Körön belüli polgárok. Fejezetek a Gresham- palota történetéből Heti Válasz 2001. 12. 14. 46- 47.

Zeidler Miklós: A Magyar Revíziós Liga Századok 1997/2. 303- 351.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

ÁBTL 3.1.6. P- 178
ÁBTL 3.1.6. P- 2507
ÁBTL 2.1. I/51
ÁBTL 2.1. I/51- a
ÁBTL 2.1. I/55
ÁBTL 2.1. I/55- a
ÁBTL 3.1.9. V- 85139
ÁBTL 3.2.4. K- 139
ÁBTL 3.1.5 O- 9244
ÁBTL 3.2.4. K-1629
ÁBTL 3.2.4. K-1629/1
ÁBTL 3.2.5. O- 8- 028
ÁBTL 3.1.9. V- 2000/30
ÁBTL 3.1.9. V- 2000/40
ÁBTL 3.2.4. K- 1432
ÁBTL 3.2.4. K- 1393
ÁBTL 3.1.9. V- 118227
ÁBTL 3.1.9. V- 135725
ÁBTL 2.1. IV/49
ÁBTL 2.1. IV/49-a
ÁBTL 4.1. A- 3143
ÁBTL 3.2.4. K- 1919/1
ÁBTL 3.1.5. O- 12145
ÁBTL 3.1.9. V- 80834
ÁBTL 3.2.1. Bt- 262/2.

Politikatörténeti Intézet Levéltára

Rassay Károly: Politikai visszaemlékezéseim 867 2/r- 74

Magyar Országos Levéltár

Szent- Iványi Domokos: Csonkamagyarország külpolitikája 1920- 1944 K63 473 75/a.

Ráday Levéltár

Szent- Iványi Domokos: A magyar függetlenségi mozgalom igaz története C/80.

Hadtörténelmi Levéltár

Partizángyűjtemény

Tanulmánygyűjtemény

M. Kir. Vezérkar Főnökségének Bírósága

Budapest Főváros Levéltára

1941. évi népszámlálási kérdőívek, V. kerület, Ferenc József tér, Mérleg utca, Zrínyi utca

Budapest Főváros Tervtára

Gresham- palota építési dokumentációja

Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár

Budapest Gyűjtemény Képtára és Kézirattára

Színháztörténelmi Intézet- és Múzeum

Képtár

Kézirattár

Országos Széchényi Könyvtár

Színháztörténelmi Tár Kézirattára

Országgyűlési Könyvtár

Országgyűlési Naplók és Jegyzőkönyvek

Összefoglaló

A „Titkok, legendák, sorsok. A Gresham- palota története és angolszász kapcsolatai” című doktori dolgozat a szecessziós stílusban épített Gresham- palota történetén keresztül a rövid huszadik század első évtizedeinek Budapest belvárosi művelődés- és társadalomtörténetének megrajzolására törekszik, különös tekintettel a második háború alatt az angolszász szövetségesekkel kapcsolatban tartó titkos diplomácia működésének, fontosabb intézményeinek és meghatározó személyiségeinek bemutatására.

A dolgozat egyszerre várostörténet, társadalomtörténet, politikatörténet, építészettörténet, kabarétörténet, gazdaságtörténet vagy diplomáciatörténet, amely Budapest első, tervszerűen felépített városrészének a Lipótvárosnak a kialakításától kezdődően az elmúlt években történt felújításának és luxusszállodaként való hasznosításának időpontjáig követi figyelemmel Gresham, illetve elődje, a klasszicista Nákó- palota történetét. A dolgozat bemutatja a házlakóit is, részletesen kitérve a fontosabb személyiségekre, így Kossuth Ferenc, Csontos Gyula, Papp Simon, Kertész Mihály, Rassay Károly, Békeffy László, Nagy Endre alakjára, a Márciusi Frontban, a Magyar Történelmi Emlékbizottságban és később az ellenállásban is tevékeny szerepet vállaló Gresham- kör képzőművészeinek életére és munkásságára is.

Jelen dolgozat különös figyelmet szentel a palota életében mindig hangsúlyos angolszász szellemiség bemutatásának, és ennek megfelelően az angolszász kapcsolatok feltérképezésének, a palotában székhellyel rendelkező Magyar Revíziós Liga volt az egyik központja a második háború alatt a Szövetségesekkel titokban tárgyaló hálózatnak.

A kutatás eredményeként nyilvánvalóvá vált, hogy a Szovjetunió Stockholmban Böhm Vilmoson keresztül, míg Isztambulban Pálóczy- Horváth Györgyön keresztül az amerikai-magyar és angol- magyar különbéke tárgyalásokról mindent tudott, sőt a fent említett ügynökeken keresztül befolyásolni is tudta a megbeszéléseket.

Megismerkedhetünk a kémjátszmák magyarországi nagymesterével, Hatz Ottóval, aki az amerikaiaknak és a németeknek is dolgozott, de aki mindvégig igyekezett szem előtt tartani a magyar érdekeket is. Hatz, főként kettős ügynökökből álló hálózatának feltérképezése során az is egyértelműen kiderült, hogy a németek is alapvetően tájékozottak voltak az amerikai-magyar és az angol- magyar különbéke tárgyalásokról, így arról is, hogy angolszász csapatoknak a térségben való megjelenésére egyre kevésbé lehet és kell számítani. Ezek után feltételezhető, hogy a németek számára valódi kockázatot és veszélyeket hordozó, a keleti fronton zajló harcokat, és így a háborút akár hosszú hónapokkal is megrövidítő szovjet-magyar béketárgyalások kezdeményezésének a híre volt az a döntő tényező, amely Magyarország német megszállását eredményezte.

A „Titkok, legendák, sorsok. A Gresham- palota története és angolszász kapcsolatai” című dolgozat kutatási eredményei alapján a Gresham- palotát az angolszászok által támogatott magyar szellemi ellenállás, és a magyar titkos diplomácia egyik legfontosabb központjaként azonosíthatjuk.

Summary

The doctoral thesis entitled '*Secrets, Legends, Fates. The History Of The Gresham Palace And Its Anglo-Saxon Relations*' traces the cultural and social history of downtown Budapest in the first decades of the short twentieth century through the history of the famous Art Nouveau style palace, with special attention to the functioning, major institutions and dominant personalities of the secret diplomacy keeping contact with the English speaking allies during the second war.

The thesis explores the field of urban, social, political and economic history, as well as the history of architecture, cabaret and diplomacy, while observing the history of the Gresham and its predecessor, the classic-style Nákó Palace, starting from the 1900s until the years of renovation and turning a luxury hotel around 2000.

The thesis also refers to the residents of the place, including details on famous personalities such as the minister Ferenc Kossuth (son of Lajos Kossuth), Gyula Csontos, the famous artist of his time, director of the *Casablanca*, Michael Curtiz (Mihály Kertész), humorists Endre Nagy and László Békeffy etc.

The paper pays particular attention to illustrate the Anglophile ethos always present within the walls of the Gresham Palace and to map its connections to the English speaking world, especially during the Second World War, when the Hungarian Revisionist League, that had its office in the palace, was a major centre of the network secretly negotiating with the Allies.

As a result of the research it became clear that the Soviet Union, via Vilmos Böhm in Stockholm and Görgy Pálóczi-Horváth in Istanbul, was well informed about the American-Hungarian and British-Hungarian separate peace negotiations, moreover, it can even influence the discussions through its above-mentioned agents.

The paper introduces the Hungarian master of spy game, Ottó Hatz who, while working both for the Americans and the Germans, always tried to keep Hungarian interests in mind. Hatz's connections revealed that the Germans were also informed about the details of the American and British-Hungarian peace negotiations, thus they also knew that the Anglo-American troops became less likely to appear in the region. It can be assumed therefore, that rather the initiation of Soviet-Hungarian peace talks, that posed the real risk to the Germans and could shorten the war with several months, was the decisive factor that resulted in the German occupation of Hungary.

The main finding of the research, explained in detail in the thesis, is that the Gresham Palace can be identified as one of the most important centres of the Hungarian secret diplomacy and intellectual resistance backed by the Anglo-Americans during WWII.